

ISSN: 2618-5873

UTAD

**ULUSLARARASI
TARİH ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ**

**The Journal of
International History
Researches**

Yıl: 2020 / Haziran

Cilt: 4 / Sayı: 1

Year: 2020 / June

Volume: 4 / Number: 1

Editörler / Editors

Dr. Öğr. Üyesi Rifat İlhan ÇELİK

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Senem DİNÇ

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

Öğr. Gör. Abdurrahim İstemi SAYLAM

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

İngilizce Dil Editörü / English Language Editor

Arş. Gör. Dilara AVCI

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Ihsan Al-Deek

Najah National University

Prof. Dr. Kemalettin KÖROĞLU

Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Veli ÜNSAL

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

Prof. Dr. Yaşar ÖZÜÇETİN

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

Prof. Dr. Yunus KOÇ

Hacettepe Üniversitesi

Yayın Kurulu / Editorial Board

Doç. Dr. Murat TUĞLUCA

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet GEL

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

Doç. Dr. Bengül BOLAT

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

Doç. Dr. Ali Ulvi ÖZDEMİR

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

Doç. Dr. Bülent KARA

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

Doç. Dr. Hasan KARAKÖSE

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Cihat TANIŞ

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Mahmut BOLAT

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Özlem POYRAZ

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Esra ÇIPLAK

Muş Alparslan Üniversitesi

Dr. Mohammadamin SHAHJOU EI

Shahid Beheshti University

Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi (UTAD), yılda iki defa yayımlanan hakemli bir dergidir. Dergi TÜBİTAK ULAKBİM Dergi Park Sistemi bünyesinde hizmet vermektedir. Yayımlanan yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir.

The Journal of International History Researches is refereed journal which is publishing biannual. The journal services in the TUBITAK ULAKBIM Academic Turkish Journal Park System. Responsibility of the publishing studies is concern writers.

İletişim / Correspondence

utadergi@gmail.com

<http://dergipark.gov.tr/utad>

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Sunuş

Presentation.....iv

Makaleler / Articles

ERKMAN, Ahmet Cem; ESEN, İzzet; TAŞ, Ali; GÜRSOY, Penbe; ŞENER, Elçin; İNCER, Mustafa; ORHAN, Tuğçe

KAMAN ÖMERHACILI GEÇ DOĞU ROMA DÖNEMİ İSKELETLERİNİN
PALEOANTROPOLOJİK ANALİZİ

PALEOANTHROPOLOGIC ANALYSIS OF THE LATE EASTERN ROMAN
PERIOD SKELETONS FROM KAMAN ÖMERHACILI 1-13

ÜNSAL, Veli; ÖZEK ŞİMŞEK, Rukiye

DEMİR ÇAĞI'NDA KAPADOKYA'NIN KÜLTÜREL VE SİYASAL GÖRÜNÜMÜ
CULTURAL AND POLITICAL LANDSCAPE OF CAPPADOCIA IN THE IRON
AGE..... 14-27

BARDAKÇI, Kürşat

İSKİTLERİN BATI İLE OLAN İLİŞKİLERİ

RELATIONS OF THE SCYTHIA WITH THE WEST 28-44

ERTUĞRUL, Esen; UYAR, Çağhan

TEK PARTİLİ DÖNEMDE DEVLETÇİLİĞİN GELİŞİM SÜRECİNİN AMERİKAN
BASININA YANSIMALARI

REFLECTIONS OF THE DEVELOPMENT PROCESS OF STATISM IN THE
SINGLE PARTY PERIOD TO THE AMERICAN PRESS..... 45-68

Sunuş

Merhaba,

2020 yılının ilk sayısını yayımlamanın mutluluğu içerisindeyiz.

Sosyal bilimler alanındaki akademik çalışmalara katkı sağlamak adına çıktığımız yolda yeni bir sayımızla karşınızdayız. Bu sayımızda dört makale yer almaktadır. Bu süreçte yazar ve hakem olarak katkı sunan bilim insanlarına teşekkür ederiz.

Dileriz emek ve gayretle hazırlanan bu dergi ve dergide yayımlanan yazılar başta Tarih çalışmaları olmak üzere sosyal bilimlerin diğer alanlarındaki çalışmalara da katkı sunar. Bu katkının devam etmesi adına Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi (UTAD) sonraki sayılar için katkılarınızı beklemektedir. Bu süreçte emeklerini esirgemeyip yanımızda olan dostlarımıza teşekkür eder, kıymetli okuyucularımıza saygılar sunarız.

Presentation

Hello,

We are happy to publish the first issue of 2020.

In order to contribute to academic studies in the field of social sciences, we are on way and have published our new issue. In this issue, it is presented four articles. We thank the scientists who contributed as writers and referees to this process.

We hope, this journal, which is prepared with labor and effort, and the articles published in the journal also contribute to studies in other fields of social sciences, especially History studies. In order to continue this contribution, International Journal of Historical Research is waiting for your contributions for the next issues. We would like to thank our friends who are with us in this process and we present our precious readers with respect.

KAMAN ÖMERHACILI GEÇ DOĞU ROMA DÖNEMİ İSKELETLERİNİN PALEOANTROPOLOJİK ANALİZİ

Ahmet Cem ERKMAN¹

İzzet ESEN²

Ali TAŞ³

Penpe GÜRİSOY²

Elçin ŞENER³

Mustafa İNCER³

Tuğçe ORHAN³

Özet

Kaman Ömerhacılı Köyü kurtarma kazısı neticesinde Geç Roma mimarisi özelliklerini gösteren şapel olarak değerlendirilebilecek bir yapının içinde inhumasyon ve dorsal tarzında 2 yetişkin, 6 çocuk, 3 fetüs ve 1 bebeğe ait gömülere rastlanılmıştır. Kazı alanlarında bireylerin yaşam biçimlerini ya da sosyal statülerini gösteren herhangi bir arkeolojik buluntuya rastlanmamış olması nedeniyle, bu çalışma Ömerhacılı bireylerinin sağlık ve çevre ile olan ilişkilerini aydınlatmak amacıyla arkeolojiye farklı bir bakış açısı getirmeyi hedeflemiştir. Her ne kadar ele geçen bireyler toplumun genelini yansıtamayacak kadar az sayıda olsa da paleopatolojik bulgular oldukça önemli ve dikkat çekicidir. Aneminin sorumlu olduğu cribra orbitalia, porotic hyperostosis ile çevresel stresin veya genetik faktörlerin bir göstergesi olarak kabul edilen hypoplasia ve kök displazisi önemli patolojik bulgular arasındadır. Kök displazisi ile ilgili Anadolu paleoantropolojisinde literatürde herhangi bir bulguya rastlanılmamış olması bu paleopatolojik lezyonu daha da önemli kılmaktadır. Ağız ve diş sağlığına ait veriler bin yıl önceki Ömerhacılı toplumunda tarımsal ağırlıklı bir beslenmenin hâkim olduğunu göstermektedir. Ele geçen buluntular arasında çocuk ve bebek ölüm oranlarının yüksek olmasının yanı sıra, yetişkinlerde de görülen genel sağlık sorunları Ömerhacılı bireylerinin yaşam koşullarının sağlıklı olmadığına işaret etmektedir.

Anahtar kelimeler: Geç Doğu Roma dönemi, Paleopatoloji, Paleodemografi,

PALEOANTHROPOLOGIC ANALYSIS OF THE LATE EASTERN ROMAN PERIOD SKELETONS FROM KAMAN ÖMERHACILI

Abstract

During rescue excavations in Kaman Ömerhacılı village, burials of two adults, six children, three fetuses and one infant in inhumation and dorsal style were encountered within a structure assessed as a chapel due to Late Roman architectural features. As there were no archeological findings showing the lifestyle or social status of individuals in the excavation area, this study aims to bring a different viewpoint to archeology with the aim of understanding the correlations between health and environment for individuals from Ömerhacılı. Even though the individuals are too few to reflect the population in general, the paleopathologic findings are very important and notable. Cribra orbitalia caused by anemia, porotic hyperostosis, and hypoplasia

¹ Prof. Dr. Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü.
acerkman@ahievran.edu.tr

² Kaman Kalehöyük Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü, Kaman/Kırşehir.

³ Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Antropoloji ABD.

accepted as a marker of environmental stress or genetic factors and root dysplasia are among the significant pathologic findings. There was no finding encountered in the Anatolian paleoanthropology literature related to root dysplasia, which made this paleopathologic lesion more important. Data about oral and dental health showed the previous Ömerhacılı population had agriculturally weighted nutrition. Among the findings, child and infant death rates are high, while the general health problems observed in adults indicate that living conditions are not healthy for Ömerhacılı individuals.

Key words: Late Eastern Roman period, Paleodemography, Paleopathology.

Giriş

Arkeolojik kayıtların yetersiz kaldığı durumlarda, insan iskeletlerinden elde edilen bilgiler geçmiş döneme ilişkin bir bakış açısı oluşturabilir. İskelet kalıntıları sağlık ve çevre ilişkilerini aydınlatacak veriler içermesi açısından kuşkusuz en gerekli materyallerdir. Yaşam kalitesi, genel sağlık yapısı, sosyo-ekonomik yapı ya da kültürel ve çevre ilişkilerinin anlaşılması açısından paleoantropolojik alandaki çalışmalar bu aşamada oldukça önemlidir. Kazı alanında bireylerin yaşam biçimlerini ya da sosyal statülerini gösteren herhangi bir arkeolojik buluntuya rastlanmamış olması Ömerhacılı Geç Doğu Roma Dönemi bireylerinin genel sağlık yapısının ve yaşam biçimlerinin anlaşılması açısından bu çalışmanın önemini daha da arttırmıştır.

Kırşehir/Kaman ilçesinin Ömerhacılı Köyünde 2018 yılında kaçak bir kazı ihbarı sonucunda Kaman Kalehöyük Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü nezdinde kurtarma kazısı gerçekleştirilmiştir. Müze Müdürlüğü raporlarında kazıda kesitler içinde bir mimari yapıya ait oldukları düşünülen duvar/temel kalıntıları tespit edildiği belirtilmiştir. Ayrıca kaçak kazı sırasında önemli ölçüde tahrip edilmiş bu kesitler, duvarların dini veya idari bir yapıya ait kalıntılarla birlikte bir nekropol alanı olabileceği de Müze Müdürlüğü raporlarında değerlendirilmiştir.

Bu çalışma sırasında Geç Doğu Roma dönemine tarihlendirilen 12 bireye ait kemik kalıntıları bulunmuştur. Kalıntılar toplumun tümünü içeren genel bilgilere ait tüm detayları vermese de bu çalışma bin yıl önce yaşayan Ömerhacılı bireylerin yaşamlarının gizli ayrıntılarının anlaşılması açısından arkeolojik bulgulara yönelik yeni düşünce ve yaklaşımların gelişmesine katkı sağlamayı hedeflemiştir. Ayrıca bu araştırma ele geçirilen iskelet kalıntıları sayesinde toplumun demografik yapısı, sağlık ve sosyal durumları hakkında kısmi bilgiler vermeyi ve Anadolu paleoantropolojisine katkı sağlamayı amaçlamıştır.

Materyal-Metot

Kazı, Kırşehir ili, Kaman ilçesi, Ömerhacılı Köyü sınırları içerisinde Sırtviran mevkiinde, 139 ada, 7 nolu parselde Kalehöyük Arkeoloji Müzesi tarafından 2018 yılında gerçekleştirilmiştir (Resim 1). Kurtarma kazısı neticesinde Geç Doğu Roma dönemine tarihlendirilen 12 bireye ait kalıntılar ele

geçmiştir. Taş sandık oldukları anlaşılan mezarlarda gömüler inhumasyon ve dorsal tarzda olup başları batı-doğu yönündedir. Şapel duvarları opus isodomum tarzına yakın olup, Roma veya Geç Roma mimarisi özellikleri göstermektedir. Mezar içlerinde az sayıda ele geçen parçalanmış seramik, cam, bronz gibi ölü hediyesi olarak bırakılmış nesnelerin bulunması bu mezarların kendi ve sonraki dönemlerde de açıldıkları/soyuldukları izlenimini vermektedir (Resim 2).

Resim 1: Kırşehir İli, Kaman İlçesi, Ömerhacılı Köyü sınırları içerisinde yer alan kazı alanı

Resim 2: Taş sandık mezarlar içerisindeki gömüler.

Geç Doğu Roma dönemine tarihlendirilen 12 bireye ait kalıntılar incelenmek üzere Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Antropoloji bölümü laboratuvarlarına getirilmiştir.

İlk olarak, iskelet materyallerin topraktan temizlenmesi ve zarar görmüş kemiklerin onarım işlemleri yapılmıştır. Bilimsel analize hazır hale getirildikten sonra kemiklerden yaş ve cinsiyetlerini almaya yönelik paleodemografik analizleri gerçekleştirilmiştir (Bouville, 1983; Buikstra ve Ubelaker, 1994; Kaur ve Jit, 1990; Ubelaker, 1999; White vd., 2012). Toplumunun büyük çoğunluğu fetüs, bebek ve çocuk olmasının yanında iskeletlerin korunma durumlarının kötü olması cinsiyet ve yaş tahminlerinde kullanılan kriterleri sınırlamıştır. Ömerhacılı popülasyonu 3 fetüs, 1 bebek, 6 çocuk 1 kadın ve 1 erkek bireyden oluşmaktadır (Tablo 1).

Tablo 1: Ömerhacılı popülasyonunda yaş ve cinsiyet dağılımı

Mezar kodu	Cinsiyet	Yaş
M-1	Çocuk	Bilinmiyor
M-5	Bebek	6 aylık
M-6	Çocuk	9±2 yaş
M-7	Fetüs	-
M-8	Çocuk	Bilinmiyor
M-9	Çocuk	Bilinmiyor
M-10	Fetüs	-
M-12	Çocuk	6±2 yaş
M-12	Erkek	45±5 yaş
M-14	Fetüs	-
M-16	Çocuk	9±2 yaş
M-18	Kadın	25-35 yaş

Bulgular

Basit toprak mezarlardan bulunan Geç Doğu Roma (Bizans) dönemi iskeletlerin paleodemografik bulguları oldukça sınırlıdır. Bu bağlamda toplumun sağlık sorunları, beslenme alışkanlıkları, yaşam standartları ve sosyo-ekonomik yapılarının ortaya çıkarılması açısından veriler sınırlı bilgiler sağlamaktadır. Bu sınırlayıcı veriler genel toplum düzeyini tam yansıtmasa da yaklaşık bin yıl önceki köy yaşamı hakkında bazı ipuçlarına ulaşmamıza olanak vermiştir.

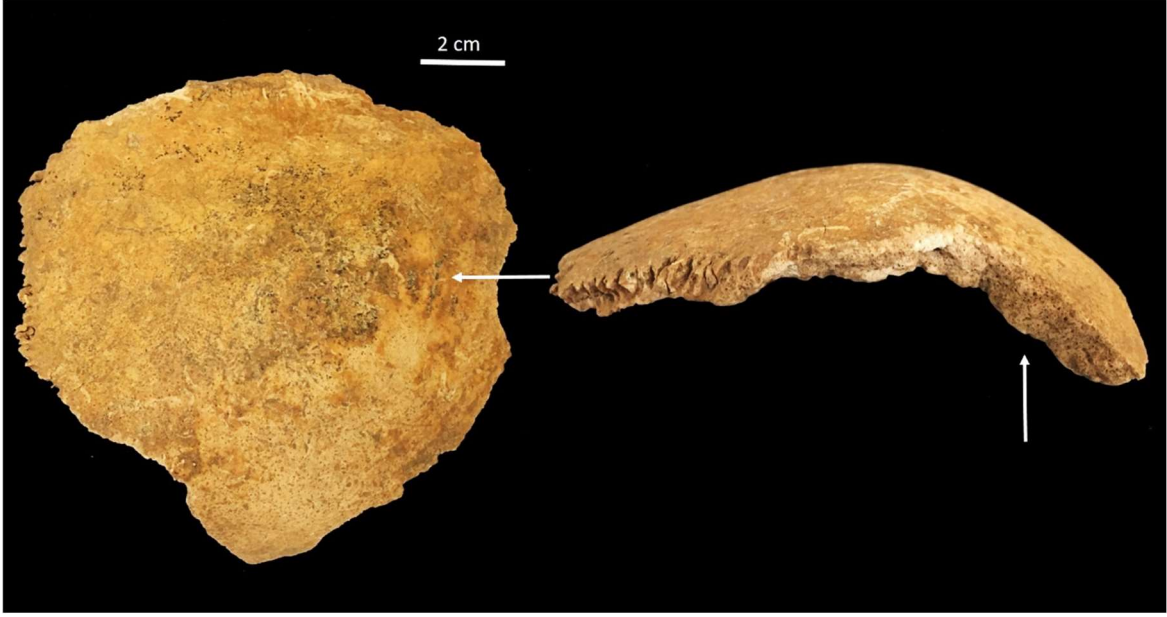
a.Paleopatolojik Veriler

Kafatasının porotic lezyonlarından cribra orbitalia ve porotic hyperostosis insan kemiğinde tanımlanan en yaygın lezyon tiplerinden birisi olup homininlerde ve diğer primatlarda da gözlemlenmiştir (Brickley, 2018). Orbitalin üst kısımlarında ve özellikle frontale, parietale ve occipitale kemiklerin dış yüzeylerinde görülen küçük deliklerin oluşturduğu gözenekli lezyonlar olarak kendini belirtir ve eski insan topluluklarında aneminin tespit edilebilmesini sağlayan iyi bir gösterge olarak literatürde sıkça yer alır (Angel, 1966; Angel, 1969; Ortner, 2003). Bulunma sıklığı, olası nedenler ve bunların bağlantılı olup olmadığı konusunda son dönemlerde geniş bir tartışma olsa da tartışmanın çoğu anemiye odaklanmaktadır (Brickley, 2018). Eski insan iskelet koleksiyonlarında en sık görülen cribra orbitalia ve porotic hyperostosis patolojik lezyonlar 1950'lerden bu yana kronik demir eksikliği anemisi durumunun olası nedeni olarak kabul edilmektedir. Önerilen bu etiolojiye dayanarak, diyet demir eksikliği, demir malabsorpsiyonu ve bağırsak parazitlerinden kaynaklanan demir kaybına neden olan yaşam koşullarını anlamak için kullanılır (Walker vd., 2009; Çırak, 2017).

Ömerhacılı kazısında çıkan M-18 nolu 25-35 yaşlarında bir kadın bireyde cibra orbitalia (Resim 3) ve M-12 nolu 6 yaşlarındaki bir çocuk bireye ait kafatası parçasında protic hyperostosis ve diploe tespit edilmiştir (Resim 4). Diploe kalınlaşması genellikle protic yapı ile birlikte literatürde sıklıkla görülmektedir (Aufderheide ve Rodriguez-Martin, 2006; Ortner, 2003).

Resim 3: M-18 nolu kadın bireyde cibra orbitalia lezyonu.

Resim 4: M-12 nolu bireye ait kafatası parçasında protic hyperostosis ve diploe kalınlaşması.

b.Ağız ve Diş Sağlığı Verileri

Genel olarak vücudun sert ve kimyasal olarak en dayanıklı dokularına sahip olan dişler iskeletin diğer parçalarından daha fazla ele geçmektedir (Erkman vd., 2017; Roberts ve Manchester, 2007). Dişler beslenme, ağız hijyeni, stres, meslek, kültürel davranışlar ve sosyo-ekonomik gibi konularda önemli bilgiler sağlarken kemikten farklı olarak dokuları yaşam süresince genellikle yenilenmezler (Erkman vd., 2017; White vd., 2012). Ömerhacılı popülasyonunda 22 daimi ve 25 geçici olmak üzere 47 adet diş tespit edilmiştir. Tespit edilen dişler 1 kadın, 1 erkek ve 4 çocuğa aittir (Tablo 2 ve 3).

Tablo 2: Daimi dişlerin dağılımı

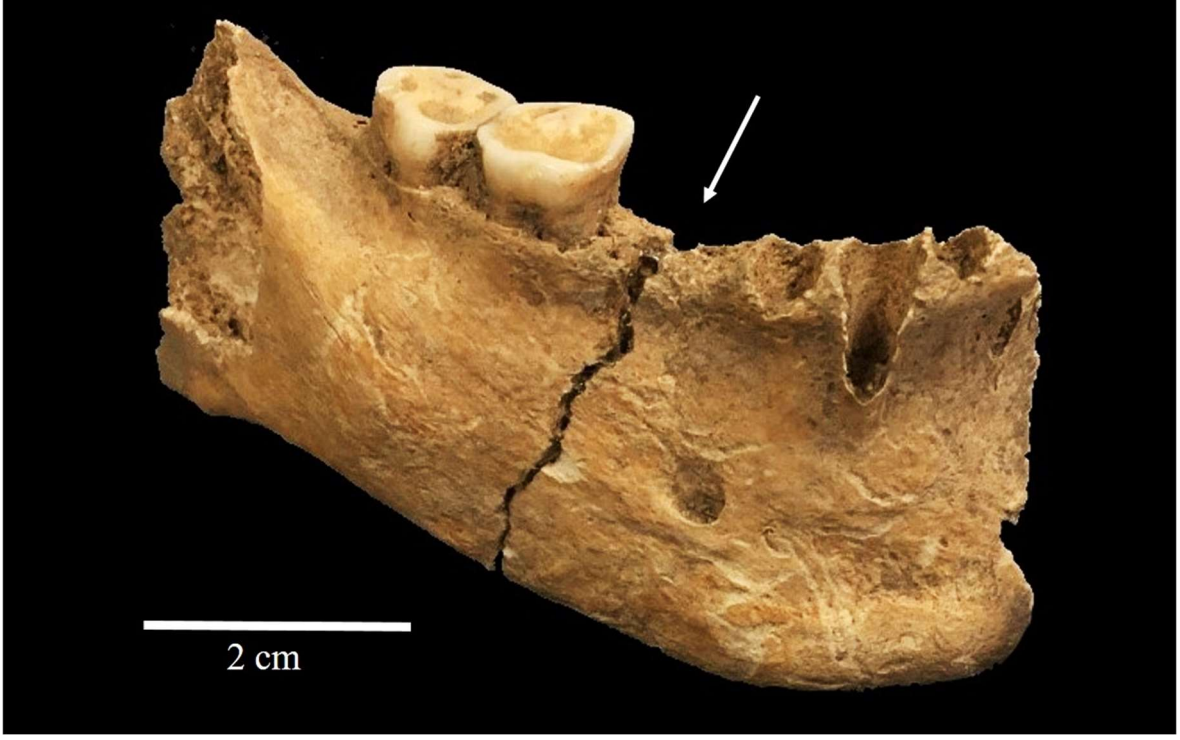
M3	M2	M1	PM2	PM1	C	I2	I1
1	3	6	1	4	1	1	5

Tablo 3: Geçici (süt) dişlerin dağılımı

m2	m1	c	i2	i1
5	6	4	2	5

Diş çürüklerinin tespitinde (Brothwell, 1981) ve (Hillson, 2005) diş taşı derecelendirmesinde (Brothwell, 1981) ve (Hillson, 1996), apse oluşumu, hypoplasia ve periyodontal rahatsızlıkların belirlenmesinde (Brothwell, 1981) ve büyük ağız dişleri için geliştirdiği daha sonra (Bouville, 1983) bütün diş gruplarına uyarladığı diş aşınma dereceleri ölçeği dikkate alınmıştır.

Ele geçen diş sayısının az olması en önemli sağlık ve beslenme göstergelerinden birisi olan çürük değerlendirmesine olanak vermemiştir. Ömerhacılı popülasyonunda incelenen 22 daimi ve 25 süt dişlerinde çürük olgusuna rastlanılmamıştır. Ancak muhtemelen ileri derecede çürük, belirgin aşınma veya periyodontal rahatsızlıklar gibi unsurlar nedeniyle ölüm öncesi kaybedilen dişe ait tek örnek M-12 kodlu erkek bireyde sağ alt çenede P2 dişidir.

Resim 5: M-12 kodlu erkek bireyde sağ alt çenede ölüm öncesi P2 diş kaybı.

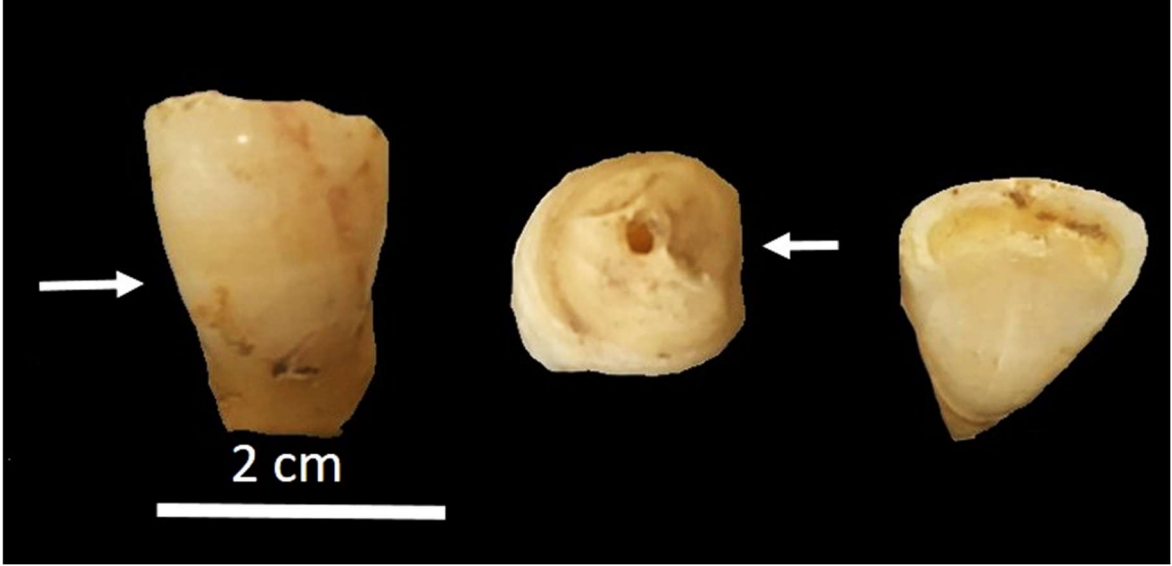
M-18 kodlu kadın bireyin sol üst çenede olan P1 ve C dişlerinde hafif düzeyde hypoplasia görülmektedir (Resim 6). Toplamda incelenen 22 daimi dişte hypoplasia görülme oranı % 4,5 oranındadır. Hypoplasia genel olarak çevresel stresin veya genetik faktörlerin ya da her ikisinin bir göstergesi olarak kabul edilir. Bu stresin meydana gelmesi yaşa ve stres miktarına göre değişir. Diş minesinin amelogenesis sürecinde mineralizasyonun çeşitli sebepler sonucu kesintiye uğrayarak mine kalınlığındaki yetersizlik olarak görülür. Mine kalınlığındaki bu yetersizlik dişin taç kısmında transvers çizgiler ya da çukurluklar şeklinde kendini gösterir (Ensor ve Irish, 1995; Goodman ve Rose, 1990; Goodman vd., 1991).

Resim 6: M-18 kodlu kadın bireyin sol üst çenedeki dişlerde hypoplasia örneği.

Ortalama 45 yaşlarında bulunan M-12 nolu erkek bireye ait sağ üst I1 dişin kök kanalında parsiyel ve dar bir durum söz konusudur (Resim 7). Dentin displazisinin üç tipinden birisi olan kök displazisi bir gelişim bozukluğu olup ilk kez 1920 yılında Ballsmiedle tarafından tanımlanmıştır (Gülhan ve Sandallı, 1989). Otozomal dominant karakterlerle iletilen displazi anomalisinin klinik olarak görülme sıklığı günümüzde 1:100.000 dir (Raymond ve Merle, 1980). Literatürde diş kuru normal şeklinde olmasına karşın kök displazi'sinde kök kısa, şişkin ve kapanmış ya da hiç oluşmamış şeklinde kendini belirtir (Raymond ve Merle, 1980). Bu vakada diş dokularını oluşturacak hücrelerdeki kalıtsal gen bozuklukları, doğumsal metabolizma bozuklukları, enfeksiyonlar veya

beslenme bozuklukları gibi çeşitli etkenlerde bu duruma neden olmuş olabilir. Kök displazisi ile ilgili Anadolu paleoantropolojisinde herhangi bir bulguya rastlanılmamış olması bu paleopatolojik lezyonu önemli kılmaktadır.

Resim 7: Ortalama 45 yaşlarında bulunan M-12 nolu erkek bireye ait sağ üst I1 dişin kök kanalında görülen parsiyel ve daralma.

Diş aşınması ile yenilen besinler arasında yakın bir ilişki vardır çünkü diş aşınmasının tarzı ve derecesi toplumun beslenme şekilleri, sosyo-ekonomik yapısı gibi yaşam tarzına ait bilgiler verir (Bouville, 1983). Diş aşınması tablosuna göre Ömerhacılı toplumunda kalıcı dişlerdeki aşınma oranı erişkinlerde ortalama 4 derecesinde görülmektedir (Resim 5,6,7). Genellikle molar dişlerdeki bu aşınma derecelerine literatürde tarım toplumlarında daha sıklıkla karşılaşılmaktadır. Diş taşları bireyin dolayısıyla da toplumun beslenme alışkanlıklarını göstermesi açısından oldukça önemlidir (Erkman, 2019). Diş taşları periyodontal rahatsızlıklarından birinci derecede sorumludur ve yaşam sırasında dişetin kenarlarını belirten bir çizgi boyunca uzanan taca sabitlenir ve mineralleşir (Hillson, 2005; Erkman vd., 2017). Diş taşlarının dereceleri ve oluşum yüzeyleri göz önüne alındığında, Ömerhacılı popülasyonu üzerinde tarım ağırlıklı besin tüketiminin etkili olduğu söylenebilir.

Tartışma ve Sonuç

Kaman Kalehöyük Arkeoloji Müzesi tarafından 2018 yılı içinde kısa bir zaman aralarında gerçekleştirilen Ömerhacılı Kurtarma Kazısından Geç Doğu Roma dönemine tarihlendirilen 2 yetişkin, 6 çocuk, 3 fetüse ve 1 bebeğe ait 12 iskelet kalıntıları tespit edilmiştir. Kazı daha geniş bir alanı ve daha uzun bir zamanı kapsasaydı paleodemografik ve paleopatolojik veriler muhtemelen daha

farklı olacaktı. Ancak, az sayıdaki Ömerhacılı bireylerinde tespit edilen bazı rahatsızlıklar bu bağlamda dikkat çekicidir.

Anadolu Ortaçağ toplumları arasındaki büyük mücadeleler, iklimden dolayı yetersiz ve dengesiz beslenme rejimleri ve salgın hastalıklar nedeniyle oluşan patolojik olguların halk sağlığını doğrudan etkilediği literatürden bilinmektedir (Özer vd., 2016). İnsan iskelet ve kas sistemi tüketilen besinlerden önemli derecede etkilenmektedir (Eren ve Özer, 2018). Bu açıdan Ömerhacılı toplumunda aneminin sorumlu olduğu porotic lezyonlarından, cribra orbitalia ve porotic hyperostosis bir kadın ve bir çocukta gözlemlenmiştir. Ortaçağ eski Anadolu toplumları üzerinde yapılan bir çok paleoantropolojik çalışmada porotic hyperostosis, cribra orbitalia ile birlikte görülmüştür (Özer vd., 2016). Beslenmeyle yeteri kadar demiri vücuduna alamayan insanlarda gelişme ihtimalinin çok daha fazla olduğu literatürden bilinmektedir (Çırak, 2018). Kalıtsal gen bozuklukları, doğumsal metabolizma bozuklukları, enfeksiyonlar veya beslenme bozuklukları gibi çeşitli etkenler de bu duruma da neden olmuş olabilir (Brickley, 2018). Etiyolojisi ne olursa olsun çevresel stresin veya genetik faktörlerin ya da her ikisinin bir göstergesi olarak kabul edilen gelişim bozukluğunun Ömerhacılı popülasyonuna yansıdığını söyleyebiliriz.

Genel sağlık ve sosyo-ekonomik göstergelerinden diğer önemli bir hususta ağız ve diş sağlığıdır. Ağız ve diş hastalıklarının birbirlerinden ayrı olarak gelişmediği için aralarında karmaşık bir ilişkinin varlığı söz konusudur. Diş patolojilerine bakarak Ömerhacılı toplumunun yaşam kalitesi, sosyo-ekonomik yapısı veya diyet biçimleri gibi yaşamsal faaliyetlerinin ne olduğuna dair çıkarımlarda bulunulabiliriz. Ağız ve diş sağlığına ait ilk veriler, yaklaşık bin yıl önceki Ömerhacılı toplumunun klasik bir tarım toplumu olduğunu kanıtlar niteliktedir. Ancak iskeletlere ait materyalin çok parçalı ve eksik ele geçmesi, yoğun güç gerektiren tarımsal faaliyetlerin göstergesi olan patolojik lezyonların iskeletlerde tespitini zorlaştırmıştır. Bu sebeple bireylerde ağız ve diş sağlığına ait bulgularının daha ön plana çıkmasına neden olmuştur. Diş sayısının oldukça az olması ve bunun yanında az sayıdaki dişlerde çürük olgusuna da rastlanılmamış olması en önemli ağız ve diş sağlığı verilerinin analizini zayıflatsa da mevcut dişlerdeki aşınma ve diş taşı bölgeleri tarım ağırlıklı besin tüketimini işaret etmektedir. Kazıda az sayıdaki koyun/keçi, at ve sığırlara ait hayvansal bulgular en azından hayvancılık ekonomisinin varlığını göstermektedir. Ayrıca hypoplasiaların oluşma ve şiddetlerinin dereceleri erken çocukluk döneminde hypoplasiaların görüldüğünü ve bu dönemlerin enfeksiyonel ve bulaşıcı hastalıkların arttığı riskli dönemlerle örtüştüğünü söyleyebiliriz. Cribra orbitalia ve porotic hyperostosisli bireylerde karşılaşılan diploe kalınlaşmanın da birlikte seyretmesi ortalama 6 yaşlarında ölen bir çocuktaki şiddetli demir eksikliğinin bariz göstergesine bir örnek oluşturmaktadır.

Ekonomik yapının tarım, kısmen de hayvancılığa bağlı olduğu sonucuna ulaşılabilir. Kazıdan ele geçen insan ve hayvan buluntularının sayısı ve niteliği her ne kadar yetersiz olsa da Geç Doğu Roma dönemi Ömerhacılı popülasyonu üzerinde genel bir profil çizmeye olanak vermiştir. Çocuk ve bebek ölümlerinin yanında yetişkinlerde görülen genel sağlık sorunları, Ömerhacılı bireylerinin yaşam koşullarının zor olduğunu ayrıca beslenme anlamında da yetersiz kaldıklarını göstermektedir. Geç Doğu Roma döneminde yaşamış bu insanlar hakkında ileriki zamanlarda elde edilecek daha somut veriler, bu insanların biyolojik yapıları ve davranışları ile çevre şartları arasındaki ilişkilerin daha detaylı olarak anlaşılmasına izin verecektir.

Kaynakça

Angel J. L. (1966). Porotic hyperostosis, anemias, malaras, and marshes in the prehistoric eastern Mediterranean. *Science*, 153, 760–763.

Angel, J.L. (1969). The Bases of Paleodemography. *Am. J. Phys. Anthropol.* 30: 427-438.

Aufderheide, C. ve A.,Rodriguez-Martin, C. (2006). *The Cambridge Encyclopedia of Human Paleopathology*, Cambridge University Press, U.K.

Briickley, M.B. (2018). Cibra Orbitalia and Porotic Hyperostosis: A Biological Approach to Diagnosis. *Am. J. Phys. Anthropol.* 167(4):896-902.

Brothwell, D. R. (1981). *Digging Up Bones* (3rd Ed.). Ithaca, Ny: Cornell University Press.

Buikstra, J. E., ve Ubelaker, D. H. (1994). *Standards For Data Collection From Human Skeletal Remains*. Fayetteville, Ar: Arkansas Archaeological Survey.

Bouville, C. (1983). *Les Restes Humains Mesolithiques De I'abri Corbille, Istres (Bouches-Du-Rhone)*, Bulletins Et Memoires De La Societe, D'anthropologie De Paris, 13: 89-110.

Çırak, M. T. (2017). Anemi Görülen Bireylerdeki Element Seviyelerinin Antropolojik Açıdan Değerlendirilmesi. *Turkish Studies (Elektronik)*, 12(29):169-178.

Çırak, M.T. (2018). Antik Spradon Toplumu Üzerine Anemi Çalışması. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(2): 1203-1218.

Eren E., ve Özer İ. (2018). Eski Anadolu Toplumlarında Beslenme Alışkanlıkları. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*. 2 (1):308-323.

Ensor B.E., ve Irish J.D. (1995). Hypoplastic area method for analyzing dental enamel hypoplasia. *Am. J. Phys. Anthropol.* 98(4):507-17.

Erkman, A. C. (2019). *Doğu Anadolu Ortaçağ ve Demir Çağı Toplumlarında Ağız ve Diş Sağlığı*, Bilgin Kültür Sanat Yayıncılık. Ankara.

Erkman, A.C., İlbey S., Gökkurt S.T. (2017). *Kütahya Müzesi 2016 Yıllığı*, Domaniç Anıtsal Tonoğlu Mezar İskeletlerinin Ağız ve Diş Sağlığı ile Mine Hipoplazilerinin İncelemesi. Ed.:Serdar Ünan, Bilgin Kültür Sanat Yayıncılık, Ankara.

Gülhan, A., ve Sandallı N. (1989). Kök Dentin Displazisi. *İ.Ü. Dişhekimliği Fakültesi Dergisi* 23 (1):33-37.

Goodman, A., ve Rose, J. C. (1990). Assessment Of Systemic Physiological Perturbations From Dental Enamel Hypoplasias And Associated Histological Structures, *Yearbook of Physical Anthropology*, 33:59-110.

Goodman, A.H., Martinez, C., ve Chavez, A. (1991). Nutritional Supplementation and the Development of Linear Enamel Hypoplasias in Children from Tezonteopan, Mexico. *American Journal of Clinical Nutrition*, 53(3), 773-781.

Hillson, S. (1996). *Dental Antropology*, Cambrige University Press, First Edition.

Hillson, S. (2005). *Teeth*, Cambrige University Press, Second Edition.

Kaur, H., ve Jit I. (1990). Age Estimation From Cortical Index Of The Human Clavicle in Northwest Indians, *Am. J. Phys. Anthropol.* 83:297-305.

Ortner, D. J. (2003). *Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains*, San Diego.

Özer, İ., Sağır, M., Koca Özer, B., Karatufan, A. ve Şahin, S. (2016). Havuzdere Ortaçağ İskeletlerinin Paleoantropolojik Analizi. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2:47-57.

Raymond, L.B., ve Merle, E.M. (1980). *Textbook Opf Periatric Detisty* Ed. William & Wilkins Comp. Baltimore Usa.

Roberts, C., ve Manchester. K. (2007). *The Archaeology Of Disease*, Ithaca-New York.

Ubelaker, D. H. (1999). *Human Skeletal Remains: Excavation, Analysis, - Interpretation* (3rd. Ed.). Washington, Dc: Taraxacum.

Walker, P.L., Bathurst, R., Richman R., Gjerdrum T., ve Andhrusko, V.A. (2009). The Causes of Porotic Hyperostosis and Cribra Orbitalia: A Reappraisal of The Iron-Deficiency-Anemia Hypothesis. *Am. J. Phys. Anthropol.* 139 (2):109-125.

White, T. D., Black, M. T., ve Folkens, P. A. (2012). *Human Osteology*, Third Edition, Academic Press, USA.

DEMİR ÇAĞI'NDA KAPADOKYA'NIN KÜLTÜREL VE SİYASAL GÖRÜNÜMÜ

Veli ÜNSAL¹

Rukiye ÖZEK ŞİMŞEK²

Özet

Kapadokya'nın Demir Çağı ile ilgili olan bu çalışma bölgenin bulunduğu coğrafi konumdan dolayı ayrı bir önem arz etmektedir. Son derece zengin tarihi, arkeolojik ve doğal kaynaklara sahip olan Kapadokya konumu itibariyle, güneyde Akdeniz doğuda Anadolu'nun yüksek kesimleri, kuzeyde Karadeniz ve batıda Ege kıyıları arasında bir orta bölgedir. Bu nedenle bu bölge binlerce yıl önce parlayıp sönen eski medeniyetlerin bir kavşak yeridir. Orta Anadolu bozkırları tarih öncesi ve tarihi çağlarda insanların ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için bütün elverişli özelliklere sahipti. Su kaynaklarının çokluğu, tabii sığınakların varlığı, çayırlar ve özellikle av hayvanlarının bolluğu ile insanlığı en eski çağlardan beri buralara çekmişti. Başlangıçta Anadolu'nun geneli gibi Erken Demir Çağ'ının kargaşa ortamından etkilenen Kapadokya zamanla kargaşa ortamının düzelmesi ile Frig ve Tabal gibi Demir Çağ'ın önemli krallıklarına ev sahipliği yapmıştır. Sonraları Perslerin Anadolu hâkimiyeti sırasında ise Anadolu'da ismi geçen önemli bölgelerden biri haline gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Demir Çağ, Frig, Kapadokya, Pers, Tabal.

CULTURAL AND POLITICAL LANDSCAPE OF CAPPADOCIA IN THE IRON AGE

Abstract

This study related to the Iron Age of Cappadocia has special importance due to its geographical location. Additionally, with its extremely rich historical, archeological and natural resources, the Cappadocia is a central region between the high seas of Anatolia in the south, the Black Sea in the north and the Aegean coast in the west, because of its geographical location. For this reason, this region is an intersection of ancient civilizations shining thousands of years ago. Central Anatolian steppes had all the convenient features to meet the needs of people in the prehistoric and historical ages. The abundance of water resources, the presence of natural shelters, the abundance of meadows and especially game animals had been the norm since the ancient times. In the beginning, just like Anatolia in general this field which was affected by the chaotic environment of the early Iron Age, became home to significant kingdoms of the Iron Age such as, Phrygian and Tabal with the reformation of the tumultuous environment over the time. Whereas later on during the Persian hegemony of Anatolia, it became one of the renowned areas of Anatolia. Furthermore, apart from these political establishments in the region, there were many habitations throughout the Iron Age.

Keywords: Cappadocia, Iron Age, Persian, Phryg, Tabal,

¹ Prof. Dr., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
unsalveli@hotmail.com

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih
ABD, rukiyeozek2012@gmail.com

Giriş

Çalışmanın konusu oluşturan ve Erken, Orta ve Geç olarak üç safhaya ayrılan Demir Çağ, Anadolu'nun tarihi çağlarının kapsamına girer. Deniz Kavimlerinin göçü ile başlayan ve yaklaşık 400 yıl kadar sürdüğü sanılan erken evrede Anadolu, sosyo-politik açıdan büyük değişimler yaşamıştır (Sivas, 2007a: 17).

Erken evreden sonra, demir madeninin yayılması çok çabuk olmuş, madenin yayılması ve gelişmesi ile insanoğlu daha sağlam aletler ve daha sağlam silahlar yapmaya başlamıştır. Bu çağ ile insanlar tükettiğinin çoğunu üretmeye başlamışlardır. Pazar için üretim yapılmaya başlanan bu dönemde, para gündelik hayatta kullanım bulmuştur (Diakov- Kovalev, 1987: 57 vd).

Orta Kızılırmak Havzası'nı da içine alan çanak ve çömleğin üretim şekli olarak Demir Çağı'nın erken, orta ve geç dönemlerinde bazı farklılıklar görülmektedir. Erken Demir Çağ çanak-çömleği boya ve kazıma bezeklerle süslenerek zahmetli bir yüzey işleminden geçirilmiştir. Erken Demir Çağ'ın başlıca işareti olan karakteristik oluk bezemeli seramikler Geç Tunç Çağı kültürlerinin seramiklerine hiç benzememektedir (Önen, 2006: 215). Seramik oluk bezemeli, perdahlı ve astarlı bir yapıdadır. Keskin profilli çanaklar ve içe eğik ağızlı çömleklerin ağız kenarlarından boyun ya da omuzlara kadar uzanan kısımlarının derin yatay oluklarla bezenmiş olduğu görülür (Önen, 2006: 218). Orta Demir Çağı'nda ise geometrik bezemeli, koyu ve mat boyalı eserler çoğunluktadır. Geç Demir Çağı'na gelindiği zaman mat boyalı bezemeli malların yerini çok renkli parlak süslemeler almaya başlamıştır (Koç, 2014: 55 vd).

Demir Çağı'nda Anadolu'nun siyasi durumu ise şöyleydi: Hitit İmparatorluğu'nun yıkılışı Anadolu'da büyük bir kargaşa ve yıkımı da beraberinde getirmişti. Hitit İmparatorluğunun hâkimiyet alanı içerisinde bulunan göçebe kavimler çeşitli yönlerden bu bölgeye girmeye başlamışlardı. Hititlerin düşmanı Kaşkalar Kızılırmak'ın kuzeyindeki bütün Orta Anadolu'yu ele geçirmişlerdi. Kafkaslar yoluyla Muşkili halklar Doğu Anadolu'yu, Batı Trakyalı göçmenler Anadolu'nun kuzeybatı bölümüne, Sami kökenli Aramiler ise Güneydoğu Anadolu'ya yerleşmeye başlamışlardı. Bunun sonucunda Anadolu'da yeni bir dönem başlamıştı. Ayrıca Anadolu, kendini göstermeye başlayan irili ufaklı birçok yeni güç arasında çekişme alanı haline gelmişti. Böylece artık Hitit İmparatorluğu sonsuza kadar tarih sahnesinden çekilmişti (Sevin, 2003: 180). Demir Çağı'nda Anadolu'da ortaya çıkacak olan yeni siyasal güçler ise; Geç Hitit Krallıkları, Urartular, Frigler ve Lidyalılar olmuştu (Bahar, 2013: 216; Kaya, 2013: 20; Bingöl, 2010: 10).

M.Ö. II. binin ilk yarısında olduğu gibi Demir Çağı'nda da Anadolu büyüklü küçüklü bazı beyliklerin yönetimine geçti. Güney Anadolu ve kısmen Suriye'de olmak üzere Geç Hititler, Doğu Anadolu'da Hurilerinin devamı olan Urartular, Orta Anadolu'da Frigler, Lidyalılar ve Ege'de İonlar uygarlık kurmuşlardır. Bu topluluklar Mısır, Fenike ve Babiller ile birlikte Helen Uygarlığı üzerinde büyük ölçüde etki yaparak Demir Çağ kültürünün oluşmasında önemli bir yere sahip oldular (Akurgal, 2014: 138).

Demir Çağı'nda Kapadokya'ya bakıldığında ise bölge bu dönemde yoğun bir şekilde Frig yerleşmesine sahne olmuştur (Akurgal, 1995: 139). Frig Krallığının hâkimiyetinden sonra ise bölgede Pers hâkimiyeti görülür.

Bu döneme ait olan bulgular gerçekleştirilen kazılar sonucunda elde edilmiştir. Perslerin Anadolu hâkimiyeti, İskender'in İssos ve Gavgamela savaşları ile hem Anadolu hem de İran'da son bulmuştur (Ünsal, 2012: 109 vd).

1. Demir Çağı'nda Anadolu'nun Kültürel Durumu

Demir Çağ olarak adlandırılan dönem genel olarak Deniz Kavimlerinin Göçü ile başlayıp Hellenistik Çağ arasında geçen dönemdir. Demir Çağı, Erken Demir Çağı (M.Ö. 1200- 800), Orta Demir Çağ (M.Ö. 800- 600) ve Geç Demir Çağı (M.Ö. 600- 300) olmak üzere üç döneme ayrılmaktadır (Sivas, 2007: 17).

Demir Çağı olarak adlandırılan dönemde insanoglu demiri bronzdan sonra tanımıştır ve demir kuşkusuz MÖ. III. ve II. binlerden itibaren bazı yerlerde kullanılmaya başlamıştır. Taş ve bronzu ikinci plana iten bu madenin yayılması çok çabuk olmuştur. Demirin öne geçmesinin iki nedeni vardır. Bunlardan birincisi demirden daha sağlam ve daha kesici aletler yapılması, ikincisi ise çıkarılmasının büyük çabalar gerektirmemesidir. Bu dönemde demir madenin kullanım alanı giderek artmıştır ve MÖ. IX. yüzyılın sonlarına doğru birçok alanda özellikle silah yapımında demir yer almaya başlamıştır. Bu olay Tunç Çağı kültürüne kesin olarak son vermiş ve bu gelişmeler Demir Çağı'nı başlatmıştır. Demir Çağı'nın en dikkat çekici özelliği ise demirin giderek ucuz bir madde haline gelmesidir. Demirin ucuz maden haline gelmesi ise insanlık tarihi açısından önemli bir gelişmedir. Böylece tarım ve endüstri daha etkili bir kurum haline gelmiştir. İnsanların doğaya egemen olması daha sağlam adımlar atmasına yol açmıştır. Ucuz demir aletler küçük üreticileri devlet tekelinden tümüyle kurtarmasa da bağımlılıklarını azaltmıştır (Sevin, 2003: 180).

Demirin işlenmesinin gelişmesi çok sayıda ve daha sağlam alet yapılmasını da beraberinde getirmiştir. Silah dışında demirden balta, kazma, kürek ve orak gibi aletlerde yapılmıştır. Demir aletler taşların işlenmesini kolaylaştırmıştır. Demirden yapılan kazma ve kürek gibi aletler geniş ormanlık arazilerin açılması, otlakların elden geçirilmesi ve topraktaki yabancı maddelerin temizlenmesinde çok yararlı olmuştur. Ucu demirden sabanlar

Demir Çağı'nın başlarında ortaya çıkmış bütün bölgelerde birdenbire yaygınlaşmıştır (Diakov- Kovalev, 1987: 57).

Anadolu'da demirden yapılmış en eski araç ve gereçlere çok sınırlı olmakla birlikte M.Ö. III. binde rastlanır. Ancak demirin döneme adını verecek kadar yaygınlaştığı ve yayıldığı zaman ise arkeolojik ve yazılı kaynaklardan anlaşıldığı kadarı ile M.Ö. 1200'lerdir. Yazılı kaynaklardan anlaşıldığına göre Hititlerin Demir Çağı'ndan çok önceleri demiri işlemiş ve kullanmış oldukları hatta M.Ö. 1600 yıllarında demir cevherini çıkarmak için bir çeşit tekel kurdukları bilinmektedir. Demir cevheri ısıtılıp işlenmeye hazır hale geldikten sonra soğumadan işlenmesi gereklidir. Demirden araç ve gereçlerin yapımında bu özelliklerin olması gerektiğinden, M.Ö. 1200'lü yıllara kadar az sayıda uzman işgücü ile üretimi sürdürülen bronz, ekonomik açıdan demire tercih edilmiştir. Dövme demirden keskin bir kenar elde etmek için gerekli teknik gelişmeler, M.Ö. 1400'lü yıllarda Hitit İmparatorluğu'nun egemenliği altındaki Kaliblerden bir grup demirci tarafından bulunmuştur. Demir Çağı'nın M.Ö. 1200 yıllarına kadar tam anlamında başlamadığı hakkında bilim dünyasında bazı görüşler vardır. Hitit İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra kırsal bölgelere dağılan demirci ustaları bu yeni etkinliğin bütün Ortadoğu'ya ve Avrupa'ya yayılmasını sağlamıştır (Aktüre, 2003: 46 vd).

Bu dönemde hammaddeden demir elde etmek için taş ve kilden yapılmış ocaklar kullanılmıştır. Bu şekilde elde edilen madenlerin direnç kazanması için ayrıca dövülmesi gerekmektedir. Bunu sağlamak içinde demir, akkor durumda iken üzerine odun közü dökülerek çekişle dövülmüştür. Böylece bu sayede demirci olarak isimlendirilen bir meslek grubu ortaya çıkmıştır. Demirciler demiri işlerken örs, çekiç, makas vb. aletler kullanmıştır (Daikov-Kovalev, 1987: 60).

M.Ö. 1200-400 yılları, kitlesel göçler ve büyük istilalar gibi dış etmenlere karşın, teknolojik gelişmelerin geniş halk kitlelerine yayıldığı bir dönemdir. Bu dönem ayrıca, kendi toprağında çiftçilik yapan köylü ile tarım dışı üretim yapan zanaatkârların sarayın denetiminden kurtularak pazar için üretim yapmaya başladığı, paranın ilk kez kullanılmaya başlandığı, her türlü malın para karşılığında alınıp satıldığı bir geçiş dönemidir. Bu dönem aynı zamanda savaşın bir yaşam biçimi haline geldiği, her toplumun bulunduğu coğrafyada en yakın komşularıyla sürekli savaş durumunda olduğu bir dönemdir (Aktüre, 2003: 265).

Değişen güç dengeleri ekonominin ağırlık merkezinin farklı kentlere kaymasına neden olsa da kentlerin nüfuslarında Bronz Çağı'na bakıldığında fazla bir artışın olmadığı görülmüştür (Aktüre, 2003: 257).

2. Demir Çağı'nda Anadolu'nun Siyasi Durumu

Hitit İmparatorluğu' nun MÖ. XII. yüzyılın başlarında yıkılışından sonra Anadolu'da büyük bir kargaşa ve yıkım ortamı meydana gelmiştir. Eskiden Hitit İmparatorluğu'nun sağladığı düzen ve huzur içinde yaşayan halklar çeşitli yönlerden Anadolu'ya girmeye başlamışlardır. Hititlerin düşmanı Kaşkalar Kızılırmak'ın kuzeyindeki alanı, Kafkaslar yoluyla gelen Muşkili halklar Doğu Anadolu'yu, Batı Trakyalı göçmenler Batı Anadolu'nun kuzey bölümünü ve Sami kökenli topluluklar ise Güneydoğu Anadolu'ya gelerek yerleşmeye başlamışlardır. Tüm bu olumsuzluklar Mısırlılarca Deniz Kavimleri olarak adlandırılan toplulukların yarattıkları olumsuz ortamın üzerine bir de kıtlık eklenince başta Hitit başkenti Hattuşa olmak üzere eski siyasal merkezlerin çoğu yakılıp yıkılmış ve uzunca bir süre terk edilmiştir. Böylece Anadolu'da yeni bir dönem başlamıştır. Bunun yanı sıra Orta Kızılırmak Havzası kendini göstermeye başlayan irili ufaklı birçok yeni güçler arasında çekişme alanı haline gelmiştir. (Sevin, 2003: 180).

Deniz Kavimleri göçlerinden sonra Demir Çağ'da Anadolu'da ortaya çıkacak olan yeni siyasal güçler ise Geç Hitit Şehir Devletleri, Urartular, Frigler ve Lidyalılar olmuştur (Bahar, 2013: 216; Kaya, 2013: 20; Bingöl, 2010: 10).

M.Ö. II. binin ilk yarısında olduğu gibi Demir Çağı'nda da Anadolu yarımadası büyüklü küçüklü çeşitli beyliklerin yönetimindedir. Güney Anadolu'da kısmen Suriye'de olmak üzere Geç Hititler, Doğu Anadolu'da Hurilerin devamı olan Urartular, Orta Anadolu'da Frigler, Batı Anadolu'da ise Lidyalılar ve İonlar güçlü uygarlıklar kurmuşlardır. Bu topluluklar Mısır, Fenike ve Babiller ile birlikte Hellen Uygarlığına büyük ölçüde etki ederek bu dönem Anadolu kültürünün şekillenmesine önemli katkı yapmışlardır (Akurgal, 2014: 138).

3. Demir Çağı'nda Kapadokya

MÖ. 1200'lerde Hitit İmparatorluğu'nun yıkılmasının ardından büyük bir kargaşa içine giren Anadolu'da siyasi bir boşluk oluşmuştur. Hititlerin düşmanlarından olan Kaşkalar, Kapadokya'yı içine alan Orta Anadolu'nun tamamını ele geçirmişlerdir. Bir süre sonra Kafkaslar yolu ile gelen kavimler Doğu Anadolu'nun batı kısmına, Balkanlar tarafından gelenler Kuzeybatı Anadolu'ya ve güneyden gelenler ise Güneydoğu Anadolu'ya yerleşmeye başlamışlardır (Sevin, 2003: 194).

Güneydoğu Avrupa boyları Orta Anadolu kentlerini tahrip ederek Asur sınırına kadar ilerlemişlerdir. Frig Krallığı'nın kuruluşuna kadar bu bölge yarı göçebe halkların yaşam alanı haline gelmiştir.

Demir Çağı'nda Kapadokya bölgesi yoğun şekilde Frig yerleşmelerine sahne olmuştur. Demir Çağı'nın erken evresinde Anadolu da politik ve sosyal değişimleri de beraberinde getiren bu dönemin yaklaşık 400 yıl sürdüğü

sanılmaktadır (Ünsal, 2012: 96). Bu dönemde Orta Anadolu'da MÖ. 750'lerden daha eskiye giden hiçbir arkeolojik kalıntı ele geçirilmemiştir (Akurgal, 1995: 139).

Erken Demir Çağ geleneklerinden çıktığı kabul edilen ve Orta Demir Çağ kültüründe ele geçen çanak-çömleklerin çoğunluğu Frig dönemine tarihlenmektedir. Ancak bölgede Frig nüfusunun yanında Tabal ve Muşki gibi farklı etnik grupların olması nedeni ile kimlik sorunu da gündeme gelmiştir. Bu dönemde tek renkli ve boya bezemeli olmak üzere iki ana grup altında toplanan çanak-çömlekler tek renkli çark yapımı olup çok metalik parlaklıkta gri, siyah ve açık kahverengi türlerden oluşmaktadır. Bu tür mallar Kızılırmak Kavsi içerisinde yoğun olarak üretilmiştir. Geç Demir Çağı'nda Kalehöyük IIc'de temsil edilen düz ve dalgalı yatay boya bantlar ile ve tek merkezli daire dizileri ile bezeli çanak-çömlek grupları bu durumun bir kanıtıdır. Ancak güneye ve doğuya doğru gidildikçe yoğunlukları azalmaktadır (Sivas, 2007b:17 vd).

Orta Kızılırmak Havzası'nın bir kısmı Geç Hitit Şehir Devletleri döneminde de yerleşme görmüştür. Sınırları havzaya kadar ulaşan Geç Hitit Şehir Devletleri'nden biri Tabal Krallığı'dır. Tabal Krallığının yayılım alanı tam olarak bilinmemekle birlikte yazıtlardan anlaşıldığına göre Kayseri ve Nevşehir bölgesine kadar yayıldığı sanılmaktadır.

Tabal bölgesi zengin doğal kaynaklara sahip olmasının yanı sıra aynı zamanda ticaret yollarının birleştiği bir konumdadır. Orta Anadolu'nun hayat damarlarından olan doğu-batı ve kuzey-güney doğrultusundan uzanan ticaret yolları MÖ. I. binde Tabal Krallığı sınırları içerisinde geçmektedir (Duymuş, 2011: 37).

4. Tabal Krallığı ve Kapadokya

Hitit İmparatorluğunun yıkılmasının ardından kurulan Geç Hitit Devletleri Hititlerin kültürel ve siyasi mirasçılarıdır. Orta Anadolu bölgesinden Malatya ve Suriye'ye kadar yayılmış olan Geç Hitit Devletlerinden en batıda olanı Tabal'dır (Duymuş, 2011: 36; Memiş, 2015: 184; Yiğit, 2000: 177; Akçay, 2014: 37). Tabal Kapadokya'yı da içine alan bir bölgede kurulmuştur.

Hititler yıkıldıktan sonra Anadolu'nun genelinde yaklaşık 400 yıl sürecek bir karanlık çağ yaşanmıştır ve çeşitli şehir devletleri kurulmuştur (Bahar, 2013: 218; Yiğit, 2000: 177; Akçay, 2014: 37 vd). Bu şehir devletlerinden biri konumuzu ilgilendiren Tabal Krallığı'dır. Tabal Krallığı hakkındaki ilk bilgileri Asur kaynaklarından öğrenmekteyiz. Bu krallık Assur yıllıklarından öğrendiğimiz kadarı ile doğuda Melid ve güneyde Hilakku ile sınırdı. Önceleri Asur'a haraç vermek zorunda kalan Tabal Krallığı sonraları güçlenerek kendi

içerisinde öne çıkan Vaşşurme adı verilen güçlü krallar tarafından yönetilmişlerdir (Bahar, 2013: 218 vd).

Dini inanç olarak fırtına ve hava tanrılarına inanan Geç Hitit Şehir Devletleri'nin kralları bu dönemde Hitit, Luvi ve Hurri tanrılarına da büyük bir saygı göstermekteydiler (Bahar, 2013: 276).

Tabal Krallığı'nın bu durumunu aydınlatan en önemli anıt, Tabal Kralı Varpalavaş'ın fırtına tanrısı Tarhu'ya dua ettiği anıttır. Tarhu'nun elinde Kapadokya'nın yaygın ürünü başak ve dağlık kesimin ürünü üzüm vardır. Ayrıca bu döneme ait bazı hiyeroflif yazılı steller Kayseri, Aksaray ve Nevşehir çevresinde de ele geçmiştir. (Bahar, 2013: 220).

Tabal Krallığı ve Asur Devleti arasındaki ilişkiler Asur Kralı II. Sargon döneminde farklı bir boyut kazanmış ve Tabal Krallığı Asur'a karşı kurulan koalisyonlarda yer almıştır. Krallık bu dönemde Asur'a karşı Urartu Devleti'ni desteklemiştir. Asur Krallığı ile uzunca bir süre kararlı bir şekilde mücadele eden Tabal Krallığı, II. Sargon'un ölümünden hemen önce Asur egemenliğinden tamamen kurtulmuştur. Ancak Anadolu'da Asur tehlikesinin ardından Kimmer tehlikesinin baş gösterdiği yıllarda Tabal Krallığı gücünü yavaş yavaş kaybetmiştir (Duymuş, 2011: 40 vd).

Bu dönemde Anadolu'nun farklı coğrafyalarında kurulan şehir devletleri feodal bir yönetimle ve kavim-aşiret esasına bağlı bir yapıda yönetiliyorlardı.

5. Frig Krallığı ve Kapadokya

Orta Kızılırmak Havzası'ndaki yerleşmelerin hepsinde Hitit tabakasının hemen üzerinde Frig yerleşmesi görülür. Bu durum Frig tabakasının MÖ. XI. yüzyıla tarihlenmesine neden olmaktadır.

Yaklaşık olarak MÖ. 1200'lerde Hitit İmparatorluğu aralarında Doğu Karadeniz'de oturan Kaşkalar'ında bulunduğu istilacı topluluklar tarafından yıkılmıştı. Alacahöyük, Alişar ve Boğazköy'ün bulunduğu birçok Hitit kentinde yapılan kazılarda, bu döneme ait yangın tabakaları bu istilanın ne derece etkili olduğunu kanıtlamaktadır. Söz konusu istila sonucunda bu bölge karanlık bir döneme girmiştir. MÖ. VIII. yüzyılda bu karanlık dönem sona ermiş ve Gordion merkezli yeni bir krallık kurulmuştur (Ünsal, 2012: 97). MÖ. XII-XI. yüzyıllarda Anadolu'ya geldikleri kabul edilen Frigler, Trak kökenli bir halktır (Sevin 2007: 93; Kocaarslan, 1946: 5; 2006: 43). Asur vesikalarında geçen Muşkilerin bazı kaynaklarda Friglerle aynı kavim olduğu kabul edilmektedir (Eroğlu, 2014: 49; Kaya, 2007: 10; Kinal, 1991 234; Yıldırım, 2006: 44). Son yıllarda yapılan araştırmalardan da anlaşıldığı üzere Kapadokya'nın doğusunda ve batısında görülen iki farklı kültürden dolayı iki kesimli bir devletin olduğu ve bu toplulukların başındaki Midas'ın, Mita ile aynı kişi

olduğu kabul edilmektedir. Başkenti Gordion olan Friglerin sınırları doğuda Kızılırmak, gúneyde Antalya, gúneydođuda Konya çevresine kadar genişlemiştir (Bahar, 2013: 233).

Friglerin başkenti Gordion'un MÖ. 1000 yıllarından itibaren yerleşme górdüđü arkeolojik kazılardan anlaşılmasına rağmen Antik Grek kaynakları bu kenti MÖ. VIII. yüzyılda Gordios'un kurduğunu yazmaktadır. Gordios'tan sonra Frig tahtına Midas adı verilen krallar geçmiştir. Ancak Frig krallarının çoğu kendilerine bu ismi unvan olarak aldıklarından krallığın başına kaç Midas'ın kral olarak geçtiği bilinmemektedir. Arkeolojik ve epigrafik bulgulara göre Midas döneminde Frigler Kapadokya'nın geneline kadar sınırlarını genişletmişlerdir (Yıldız, 2010: 6).

Asur kaynaklarında, Asur Devleti'nin Orta Anadolu'nun doğu kesimine kadar yayıldığı ve Orta Anadolu'daki sınırlarını Tabal olarak adlandıları bilinmektedir. Buna karşın Anadolu'daki yerel beyler Asur yayılmasına karşı Frig Krallığı ile bir ittifak oluşturmuşlardır. İttifak liderlerinden Frig kralı Midas, Asur'un egemenliği altına aldığı Que ülkesinin kuzeyindeki dağlık kesiminde bazı sınır kentlerine saldırıya geçmiş ve bu kentleri yağmalanmıştır. Bu olaydan ötürü Asur kralı II. Sargon Anadolu üzerine birkaç sefer düzenlemiştir. Üçüncü sefer sonrasında Asur kaynaklarında Mita olarak karşımıza çıkan Midas Orta Anadolu'ya çekilmiş ve Asur'a vergi ödemek zorunda kalmıştır. Ancak bir süre sonra bölgede ortaya çıkan Kimmer akınları nedeni ile Frig ve Asur dostane ilişkiler göstermeye başlamıştır. Bu dönemde Lidya ile de dostluk ilişkileri kurulmaya çalışılmıştır (Bahar, 2013: 234). Kimmer akınları sonucu Friglerin başkenti Gordion yağmalanmış ve bu akınlara karşı koyamayan Frig Krallığı M.Ö. 7 yüzyılda yıkılmıştır. Midas'ın ölümünün ardından Frig halkı Sakarya Vadisi'ne çekilerek Lidya Kralı Alyattes'in MÖ. 540'taki Kızılırmak Seferine kadar bağımsız, MÖ.540'taki Pers istilasına kadar ise Lidya egemenliğinde kalmıştır (Ünsal, 2012: 105 vd). Bir süre sonra Orta Kızılırmak bölgesini de içine alan bu kısımda Medlerin varlığından söz edilmeye başlanmıştır (Bahar, 2013: 236).

Frig ülkesi Anadolu'nun en eski ve en işlek yollarının kavşak noktasında bulunmaktaydı. Bu yollar Frig ilkesini Ege kıyıları, Doğu Anadolu ve Suriye üzerinden Kuzey Mezopotamya'ya bağlamaktaydı. Böylece Frigler hem bu anayolların bağlantısını hem de komşularının gözünde itibar sağlıyorlardı. Bu yol Kral Yolu olarak adlandırılmıştır. Bir başka ifade ile Frig toprakları konumu itibari ile Ege ve Önyasya arasında bir düğüm noktası oluşturuyordu. Bu stratejik konum ülkenin örgütlenmesinde etkili olduğu gibi bu yollar aracılığı ile çeşitli kúltürlerin aktarılmasında da önemli bir yer teşkil etmiştir (Ünsal, 2012: 99).

Friglerin egemenlik sürdükleri bölgenin orman yönünden zengin bir coğrafyada olması onları marangozluk ve mobilyacılık yapmaya itmiştir. Friglere ait olan ve günümüze kadar gelen büyük mezar anıtları ile tümülüslerde görülen ahşap işçiliğinin ne kadar gelişmiş olduğu bu durumun bir kanıtıdır (Pekyaman, 2008: 16). Ahşap eserlerin yanında Friglerden günümüze çok sayıda fildişi eserde kalmıştır (Bahar, 2013: 286). Hammadde olarak daha çok Asur ve Suriye’den temin edilen fildişi eserler arasında çiçek motifli süslemeli mallar, çizgi süslemeli diskler ve baklava dilimli örnekler görülmektedir (Pekyaman, 2008: 19).

Çanak çömlek örneklerine gelince, Demir Çağ’da Kapadokya bölgesi çanak ve çömlekçiliği bazı farklılıklar gösterir. Erken Demir Çağ çanak-çömleği boya ve kazıma bezeklerle süslenerek zahmetli bir yüzey işleminden geçirilmiştir. Orta Demir Çağ’ında ise çömlekçi çarkının ortaya çıkması ile birlikte geometrik bezemeli ve koyu mat boyalı eserler çoğunluktadır. Geç Demir Çağ’da ise çok renkli parlak süslemeler görülmeye başlamıştır (Koç, 2014: 55 vd).

Frig çanak çömlek kültüründe çok farklı seramik örnekler karşımıza çıkmaktadır. Her şeyden önce bu krallık Tabal, Muşki ve Frig gibi, farklı etnik ögelerin oluşturduğu bir topluluktur. Bu topluluğun seramiğine, yalnızca bir etnik gurubun adını vererek “Frig seramiği” denilmesinin yanlış olduğu görülmüş ve bunların tümüne şimdilik, “Orta Anadolu Demir Çağı Seramiği” adı verilmiştir. Bu seramik türü de Demir Çağ’da bu bölgenin hâkim çanak çömlek türüdür (Pekyaman, 2008: 21).

Doğuda Kızılırmak kavsine içindeki Alişar, Boğazköy, Maşathöyük ve Pazarlı, güneydoğuda ise Kültepe ve Güllüdağ gibi kentlerde, devetüyü renkli zemin üzerine, mat siyah ya da kırmızı üzerine siyah ve kahverengi boyalı, Alişar IV olarak adlandırılan seramik görülür. Bunların bazıları tümüyle saf geometrik motiflerle bezendiği gibi, büyük çoğunluğu da silüet tekniğinde yapılmış stilize geyik motifleriyle süslenmiştir (Yıldız, 2010: 9). Çanak çömlekler üzerine işlenen motifler genellikle Frig dininden alınan örneklerdir.

Bilindiği gibi Friglerin dini çok tanrıdır. Arkeolojik araştırmaların ortaya çıkardığı kabartma, heykeller ve çanak çömlekler üzerindeki motifler ile diğer materyallerden anlaşıldığı kadarıyla Friglerin tanrıları ölümsüzdür. Bunun yanı sıra tanrıların yemek ve içmek dışında insana özgü başka davranışları bulunmaktadır. Tanrılarda insanlar gibi âşık olabiliyor, insanlara iyilik ve kötülük yapabiliyorlardı (Kaya, 2013: 287). Frig dinini en iyi anlatan kült Ana Tanrıça kultüdür. Friglerde Ana Tanrıça Matar olarak adlandırılmaktadır (Pekyaman, 2008: 9; Yıldız, 2010: 7). Anadolu’nun yerli inancı olan bu kült aslında Anadolu’da binlerce yıldır devam etmekteydi ve Friglerden sonrada başka toplumlara ulaşarak farklı isimlerle anılmaya devam

etti. Frigler tanrıları için tapınaklar inşa etmişlerdi. Frigler bu tapınaklarda tanrılarına kurbanlar sunuyor ve ayinler yapıyorlardı. Ayrıca bu tapınaklardan Attis adı verilen başrahipler sorumluydu. (Kaya, 2013: 291).

Sonuç olarak Demir Çağı'nda Frig yerleşim sahası içerisinde bulunan Kapadokya'da çok sayıda Frig yerleşmelerine ve Frig buluntularına rastlanmıştır.

Kapadokya bölgesi içerisinde yer alan Kırşehir, Kırıkkale ve Nevşehir illerinde toplam olarak doksan altı tane yerleşim yeri tespit edilmiştir. Bu yerleşim yerlerinde Demir Çağı'na ait gri renkli çanak-çömlek parçalarına, seramik parçalarına ve taş objelere rastlanmıştır.

Frig Krallığının hâkimiyetinden sonra Kapadokya'da Pers hâkimiyeti görülmüştür. Pers Krallığı döneminde Orta Kızılırmak Havzası sınırları içerisinde bulunan Kırşehir, Kapadokya'nın batı kesiminde yer almıştır. Bu döneme ait olan bulgular gerçekleştirilen kazılar sonucunda elde edilmiştir.

Perslerin Anadolu hâkimiyeti İskender'in İssos ve Gavgamela savaşları ile hem Anadolu hem de İran hâkimiyeti son bulmuştur (Ünsal, 2012: 109 vd).

6. Pers Hâkimiyeti ve Kapadokya

Pers İmparatorluğu MÖ. 1300 yıllarına doğru Kafkaslar yoluyla Kuzeybatı İran'a girmişlerdir. Hint-Avrupa kökenli olduğu bilinen Perslerin ana yerleşim yeri İran'ın güneybatısında bulunan ve Parsa adı verilen bölgedir (Sevin, 1982: 268). Pers İmparatorluğunun kurulduğu tarihlerde Önasya, Med, Lidya, Babil ve Kilikya Devletleri arasında bölünmüş durumda idi. Doğu Akdeniz Mısır'ın 26 sülalesinin yönetiminde, Ege ise küçük küçük kent devletlerine bölünmüş ve Yunanistan'ın çekişme alanı altına girmiştir (Arslan, 2010: 8 vd).

Günümüzdeki İran sınırları içerisine yerleşen Perslerin ilk imparatorları hakkında pek bilgi bulunmamıştır (Sevin, 1982: 310; Tekin 2008: 90). Ancak Persler kısa sürede Önasya'nın en önemli gücü haline gelmişlerdir. Persleri bu kadar güce ulaştıran ve Med İmparatorluğu'na son veren Kyros'un, Pers İmparatorluğu'nun kurucusu olduğu kabul edilmektedir (Ünsal, 2012: 107; Taşkın, 1992: 44).

Persler bir süre sonra genişleme siyaseti izlemişlerdir. Ege ve Akdeniz'e doğru ilerlemek istemişler ve bu yönde ilerlerken Batı Anadolu'da Lidyalılar ile karşılaşmışlardır. Lidya Krallığına karşı Kilikya Krallığı ile barışçıl yollarla ilişki kurmuşlardır. Persler Lidya Krallığı'nın yardım almasını engellemek için Dicle Nehri üzerinden Kapadokya'ya doğru ilerlemişlerdir. Pers ilerlemesine karşın Lidyalılar geri çekilmek zorunda kalmışlardır (Sevin, 1982: 311). Persler Lidyalıları yenerek krallığa son vermişlerdir (Tekin, 2008: 90; Ünsal, 2012: 108).

Persler Anadolu'ya yerleştikten sonra Kapadokya bölgesini valiler aracılığıyla yönetmişlerdir. Satraplık adı verilen bu organizasyonlar Kyros tarafından kurulmuştur. Darius bu satraplıkları daha geliştirmiş ve yeni bir düzene sokmuştur (Sevin, 1982: 313 vd).

Orta Kızılırmak Havzası sınırları içerisine giren Daskyleion bu satraplıkların en büyüğü olmuştur (Sevin, 1998: 48). Daskyleion Satraplığının sınırları Anadolu'nun Doğu Karadeniz dışında kalan kuzey kıyıları, Marmara Denizinin doğu ve güney kıyıları ile Orta Anadolu'nun büyük kısmını içerisine alan bir coğrafyaya sahiptir. Perslere vergi veren bu satraplık zamanla üçe ayrılmıştır (Ünsal, 2012: 109; Tekin, 2008: 90).

Perslerin en önemli ekonomik kaynaklarının başında Kral Yolu gelmektedir. Kral Yolu Efes ve Sardes ile başlayıp, Ankara, Kapadokya ve Yukarı Fırat'tan üzerinden Susa'ya kadar ulaşıyordu. Persler Kral Yolu aracılığıyla doğu-batı ticaretinde önemli rol oynamışlardır (Tekin, 2008: 74).

Anadolu'da iki yüz yıl süren Pers hâkimiyeti sırasında Kapadokya³ sınırları içerisinde bulunan Kayseri, Kırşehir ve Nevşehir bu hâkimiyetin önemli parçaları olmuşlardır (Ünsal, 2012: 109). Pers hâkimiyeti M.Ö. 4. yüzyılın ortalarına doğru Anadolu'da yavaş yavaş gerilemeye başlamıştır. Bu dönemde Büyük İskender Yunanistan hâkimiyetini tamamladıktan sonra Perslere karşı sefer hazırlıklarına başlamıştır ve Batı Anadolu'nun kıyı kesimlerini ele geçirmiştir. M.Ö. 333'te Gordion'da diğer birlikler ile birleşerek Ankara'ya gelmiştir. Daha sonra Kapadokya'nın konumuzu oluşturan kısmını ele geçirmiş ve Kilikya'ya yönelmiştir. Büyük İskender İssos ve Gavgamela savaşları ile Pers İmparatorluğu'nun Anadolu ve İran hâkimiyetine son vermiştir (Günaltay, 1987: 248; Tekin, 2008: 120 vd; Arslan, 2010: 34).

Pers İmparatorluğu mutlak bir idare sistemine sahiptir. Ülkeler kralı ya da krallar kralı unvanını taşıyan krallar bütün dünyanın hâkimi sayılmışlardır. Kralların yanında bulunan aristokratlar kayıtsız şartsız krala bağlı olup onun emirlerini yerine getirmek ile görevlidirler. Satraplıklar ise Perslerin idari bölümünü oluşturmuştur. Sivil ve askeri gücün elde toplanması bağımsız bir şekilde hareket etmelerini kolaylaştırmıştır. Devletin her tarafında geçen bir para sistemi ve yol üzerinde düzenli posta teşkilatları kullanmışlardır (Mansel, 2014: 268 vd). Persler tüm ülkeyi baştanbaşa kat eden bu yol şebekesi üzerine sayıları 111'e ulaşan posta teşkilatını faal olarak çalıştırmışlardır (Mansel, 2014: 557 vd).

Bunların yanında Pers İmparatorluğu'nun batıdaki gücü kuvvetli bir orduya dayanıyordu. Bu ordu gücünü merkezi güçlerden ve satraplık

³ Hatta Kapadokya adını bu bölgeye verenlerin Persler olduğu bilinmektedir. Birçok bilim adamına göre Kapadokya ismi Katpatuka isminden gelmektedir.

ordularından alıyordu (Sevin, 1982: 274). Orduda, ok, yay ve mızrak taşıyan Pers piyadeleri ile bunların yanı sıra kale ve askeri üstlerdeki garnizonlar, bir harp çıktığında bir bayrak altında toplanan kuvvetler, satraplar, prensler ve beyler tarafından meydana getirilen birlikler vardı (Mansel, 2014: 272 vd).

Pers dinine gelince, dinin temeli Zerdüştlüktü (Aslanbey, 2014: 68 vd). Herkesi yalana karşı mücadeleye çağıran bu inanç sistemine göre insanlar yaptıkları iyilik ve kötülükten sorumlu tutuyordu. Ayrıca bu dine göre insanlar öldükten sonra tekrar dirileceklerine inanıyorlardı (Sevin, 1982: 276).

Ayrıca tarıma ve zirai faaliyetlere önem veren Persler, maden ve buna bağlı olan madencilikle de ilgilinmişler ve bu durum imparatorluğun ekonomik kaynakları arasında önemli bir gelir kaynağı olmuştur (Aslanbey, 2014: 59 vd).

Persler Ön Asya'da çivi yazısını kullanan son kavimdir. Pers çivi yazısı Babil, Asur ve Elam yazılarından alınmış ve 41 hece işaretinden oluşup çivi yazısına göre daha sade bir özellik göstermiştir (Sevin, 1982: 277; Aslanbey, 2014: 36).

Son olarak Pers sanatı kralların kendileri için yaptırdığı kral yapılarında bütün ihtişamını göstermiştir. Büyük Pers İmparatorluğu'nun kurulmasından sonra saray sanatı iyice gelişmeye başlamış ve hem doğunun yani, Mısır, Asur ve Anadolu'nun hem batının yani Yunan sanatının etkisi altına girmiştir. Sanatsal yapılar arasında saraylar ve görkemli kaya anıtları dikkat çekmektedir (Mansel, 2014: 274 vd; Aslanbey, 2014: 75).

Sonuç

Demir Çağ olarak adlandırılan dönem Deniz Kavimlerinin göçü ile başlayıp Hellenistlik Çağ arasında geçen dönem olarak bilinmektedir. Bu çağda Kapadokya yoğun bir şekilde yerleşim görmüştür. Demir Çağı'nın erken evrelerinde Deniz Kavimlerinin göçü sonucunda Anadolu'nun siyasi yapısı değişmiştir.

Hititler yıkıldıktan sonra Anadolu'nun genelinde yaklaşık 400 yıl sürecek bir karanlık çağ yaşanmıştır ve çeşitli şehir devletleri kurulmuştur. Bu şehir devletlerinden biri Tabal Krallığı'dır. Asur ve Urartu Krallıklarının mücadelesinden etkilenen bu krallıktan sonra bu bölge, Frig yerleşmelerine ev sahipliği yapmıştır. Kapadokya'nın bu dönemdeki son sakinleri ise Perslerdir.

Kaynakça

Akçay, A. (2014). Tabal Ülkesinin Tarihsel Gelişimi Üzerine Bir Değerlendirme. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX (1), 34-58.

Akurğal, E. (1995). *Anadolu Uygarlıkları*. İstanbul: Net Yay.

____ (2014). *Anadolu Kültür Tarihi*. Ankara: Phoenix Yay.

- Aktüre, S. (2003). *Tarih İçerisinde Anadolu Kentleri II Pazar Ekonomisine Geçiş Sürecinde Anadolu'da Demir Çağı Kentleri*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- Arslan, Y. (2010). *Perslerin Yönetim Politikası*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Aslanbey, S. (2014). *Pers İmparatorluğunda Kültürel Hayat*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Bahar, H. (2013). *Eskiçağ Uygarlıkları*. Konya: Kömen Yay.
- Bingöl, G. (2010). *Demir Çağı'nda Anadolu'da Fırtına Tanrısı İnancı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Diakov, V.- Kovalev, S. (1987). *İlkçağ Tarihi I*, (Çev: Özdemir İnce). Ankara: V Yay.
- Duymuş, H. H. (2011). Assur Kaynaklarına Göre Demirçağı'nda Tabal Krallığı, *ODU Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 2, 34-46.
- Eroğlu, E. (2014). Ege Göçleri ve MÖ. I. Binde Anadolu, *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1, 43-55.
- Günaltay, M. Ş. (1987). *İran Tarihi I*. Ankara: TTK Yay.
- Kaya, M. A. (2013). *Türkiye'nin Eski Çağ Tarihi ve Uygarlıkları II*. İzmir: İlya Yay.
- Kaya, T. (2007). *Arkeolojik ve Filolojik Belgeler Işığında Frigler*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kınal, F. (1991). *Eski Anadolu Tarihi*. Ankara: TTK Yay.
- Kocaarslan, N. (1946), *Frigya Tarihi*. Konya: Şahin Kitabevi
- Koç, N. (2014). *Kızılırmak Kavsi İçerisindeki Frig Dönemi Çanak-Çömlek Desenlerinin Grafik Tasarımı Açısından İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Mansel, A. M. (2014). *Ege ve Yunan Tarihi*. Ankara: TTK Yay.
- Memiş, E. (2015). *Eskiçağ Türkiye Tarihi, (En Eski Devirlerden Pers İstilasına Kadar)*, Bursa: Ekin Yay.
- Önen, I. T. (2006). *Salat Tepe Buluntuları Işığında Doğu ve Güneydoğu Anadolu Erken Demir Çağ Kültürel Yapısı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Pekyaman, H. (2008). Frig Uygarlığı Seramik Sanatı ve Kişisel Yorumlar. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Sevin, V. (1982). Anadolu'da Pers Egemenliği, *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi II*. İstanbul: 268-277.
- _____ (1998). Tarihsel Coğrafya: Güzel Atlar Ülkesi, *Kapadokya*. (Ed. M. Sözen), 44-61, İstanbul: Ayhan Şahenk Vakfı Yay.
- _____ (1997). *Başlangıçtan Persler'e Kadar Anadolu Arkeolojisi*, İstanbul: Der Yay.
- _____ (2003). *Anadolu Arkeolojisi*. İstanbul: Der Yay.
- _____ (2007). *Anadolu Tarihi Coğrafyası I*. Ankara: TTK Yay.
- Sivas. T. T. (2007a). Frigler ve Frig Uygarlığı, *Friglerin Gizemli Uygarlığı*, (Editörler: H. Sivas-T. T. Sivas), 9-14, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Sivas. T. H. (2007b). İç Anadolu. *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri*, 6-a. Demir. İstanbul: Ege Yay.
- Taşkın, E. (1992). *Eski Anadolu Tarihinde Persler*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya.
- Tekin, O. (2008). *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*. İstanbul: İletişim Yay.
- Ünsal, V. (2012). *Eskiçağda Kırşehir ve Çevresi*. Kırşehir: Kırşehir Bel. Yay.
- Yıldırım, Ş. (2006). *Eskiçağda Anadolu'nun Savaş Kapıları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Yıldız, B. (2010). *Frig Dönemi Mühür ve Mühür Baskıları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kütahya.
- Yiğit, T. (2000). Tabal. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 40, (3-4), 179-189.

İSKİTLERİN BATI İLE OLAN İLİŞKİLERİ

Kürşat BARDAKCI*

Özet

M.Ö. 8. yüzyıllardan M.S. 2. yüzyıllara kadar yaşayan ve ana yurtları iç Asya olan İskitler, Hazar Denizi'nin batısından, Karadeniz'in kuzeyine ve Tuna nehrine kadar yayılmıştır. Bu yayılım sonucunda İskitler, Batılılarla ticari, siyasi ve kültürel ilişkiler kurmuşlardır. Arkeolojik veriler ve antik kaynaklara göre İskitler, Batılılar ile ilk kez Karadeniz'de karşılaşmıştır. İskitler, Greklerle ticari ve siyasi ilişkiler kurmuşlar ancak Asya'da Büyük İskender ile kanlı çatışmalar yaşanmıştır. Büyük İskender'in ardından Asya'nın batısına egemen olan Seleukoslar ile İskitler arasında ticari ilişkiler söz konusudur. M.Ö. 2. yüzyıl ortalarında ise Karadeniz İskitya'sında kargaşa dönemi başlamıştır. M.Ö. 1. yüzyılın ortalarında kargaşa dönemi bir süre sona ermiş ve İskitler, Roma ile ilişkiler kurmaya başlamıştır. Ancak bu dönemde Sarmatların İskitya'ya düzenlediği baskınlar ve kuzey ticaret yolunun etkinliğini kaybetmesi sebebiyle İskitler çöküş sürecine girmiştir. Çalışmamızın amacı da söz konusu ilişkileri açığa çıkarmaktır. Nitekim İskitlerin Batı ile olan ilişkileri; Persler, Asurlular, Urartularla olan ilişkilerine nazaran arka planda kalmıştır.

Anahtar Kelimeler: Büyük İskender, Grekler, İskitler, Roma, Seleukoslar.

RELATIONS OF THE SCYTHIA WITH THE WEST

Abstract

The Scythians, who lived from the 8th century B.C. until the 2nd A.D. centuries and whose main homeland was in Asia, spread from the west of the Caspian Sea to the north of the Black Sea and the Danube River. Because of this spread, the Scythians established commercial, political and cultural relations with the Westerners. According to archaeological data and ancient sources, the Scythians first encountered the Westerners in the Black Sea. The Scythians established commercial and political relations with the Greeks, but bloody conflicts with Alexander the Great took place in Asia. There were trade relations between the Seleucids who dominated the west of Asia after Alexander the Great, and the Scythians. There was a period of turmoil in Scythia, which is located in Black Sea in the middle of 2nd B.C. The period of turmoil ended for some time in 1nd B.C. and the Scythians began to establish relations with Rome. The purpose of this study is to reveal the relationships in question. In fact, the relations of the Scythians with the West remained in the background compared to their relations with the Persians, Assyrians and Urartians.

Keywords: Alexander the Great, Greeks, Rome, Schythians, Seleucids,

Giriş

İskitler, M.Ö. 8. yüzyıldan M.S. 2. yüzyıla kadar yaşamış olan ve bu süreçte, Çin'in batı sınırlarından Tuna nehrine kadar uzanan oldukça geniş bir alana yayılan atlı göçebe medeniyetidir (Memiş, 2009: 75-76; Durmuş, 2017: 48).

* Doktora Öğr., Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, kbrdkci@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7893-4434.

Bu kavmin kökeni üzerine çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bazı bilim insanları İskitlerin İrani¹, bazıları Slav², bazıları da Ural-Altay³ ırkına mensup olduklarını belirtmiştir. Yapılan araştırmalar sonucunda, İskitlerin Ural-Altay ırkına mensup bir kavim olduğu ve hatta Türk⁴ olduğu daha çok kabul görmeye başlamıştır (Durmuş, 2017: 59-66).

M.Ö. 8. yüzyıldan M.S. 2. yüzyıla kadar özellikle Güney Rusya'ya egemen olan İskitlerin Asurlular, Persler, Urartular, Kimmerler, Sarmatlar ile siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkileri olmuştur (Memiş, 2009: 76-77; Durmuş, 2017: 94-106). Yine İskitlerin Batılı; Grekler, Büyük İskender, Seleukoslar ve Roma ile de ilişkileri söz konusudur. Bu ilişkiler daha çok ticari olmakla birlikte siyasi ve kültürel boyutları da vardır.

Grek yazarlar Herodotos, Ksenophon, Thukydides; Romalı yazarlar Arrianus, Eutropius, Curtius Rufus gibi birçok batılı yazar kaynaklarında İskitlerden az ya da çok bahseder. Özellikle Herodotos, İskitlerin tarihi ve kültürü ile ilgili değerli bilgiler vermektedir. Ayrıca Grek destan ve masallarında da İskitlerden söz edilmektedir⁵.

Antik Grek kaynaklarında İskit kavmi "Skyth", onların yaşadıkları ülke "Skythai"⁶ olarak geçmektedir. Roma kaynaklarında ise İskitlerden, "Scythae"⁷ olarak bahsedilir. Bu terim hem İskit kavmini hem de onların yaşadığı ülkeyi karşılamaktadır.

İskitlerin geniş bir alana yayılmaları sebebiyle bu kaynaklarda, başta Karadeniz İskitleri⁸ olmak üzere Abia İskitleri ve Asyalı İskitler gibi çeşitli İskit gruplarından bahsedilir. Bu gruplar anlaşıldığı üzere, yaşadıkları coğrafyaya göre tasnif edilmiştir. Bu coğrafik tasnif İskitlerin yaşadığı ülkelerin tanımlanmasını da sağlamıştır: Karadeniz İskityası ve Asya İskityası.

İskitler ayrıca, yaşam tarzlarına göre de sınıflandırılırlar. Örneğin, "çiftçi İskitler" olarak bilinen Borysthenesliler ya da İskitlerin kendilerini tanımladıkları

¹ Bkz. Rostovtzeff 1969.

² Bkz. Schevchuk, Bilyavsky, vd. 2005: 37-39.

³ Bkz. Niebuhr 1830; Huntingford 1935.

⁴ Bkz. Tarhan 2002; Durmuş, 2017: 67-87.

⁵ Herodotos, *Historia*, I, 15, 73, 74, 103-106, 130, 216; II, 22, 103, 110, 167; III, 134; IV, 1-142; V, 24, 27; VI, 40, 41, 84; VII, 10, 20, 52, 59, 64; Ksenophon, *Anabasis*, IV, 7, 18; Thukydides, *The Peloponnesian War*, II, 96-97; Arrianus, *Alexandroi Anabasis*, IV, 1-6; V, 5; Eutropius, *Breviarium Historie Romanae*, V, 5; VI, 12; VII, 10; XII, 10; Curtius Rufus, *Historiarum Alexandri Magni Macedonis*, VII, 3, 19; 6, 13-23; Homeros, *İlyada*, III, 189-190; XIII, 6.

⁶ Herodotos, *Historia*, I, 15; 73; 74; 103-106 vd.

⁷ Eutropius, *Breviarium Historie Romanae*, XII, 10; Curtius Rufus, *Historiarum Alexandri Magni Macedonis*, VII, 3, 19.

⁸ Karadeniz İskitleri bazı kaynaklarda Avrupa İskitleri olarak da geçmektedir.

şekilde Olbiopolitler bu sınıfa girer. Onların doğusunda ise “göçebe İskitler” yaşarlar. Thysagatler ise “avcı İskitler” dir (Herodotos, *Historia*, IV, 18-19; 22).

Herodotos, Grek-İskitlerden de bahseder. Kallipidaia İskitlerinin Grek soyundan olduğunu ve göçebe İskitlerden oldukça farklı bir yaşam tarzına sahip olduklarını aktarır (Herodotos, *Historia*, IV, 17). Muhtemelen Kallipidaia İskitleri, göçebe olmadıkları için ve Greklerle yoğun ilişki içerisinde oldukları için bu şekilde tanımlanmış olmalıdır.

Söz konusu batı kaynaklarında, İskitler ve diğer atlı göçebe medeniyetleri genellikle “barbar” olarak nitelendirilir. Bu terim Batılıların göçebe olan bütün kavimlere kullandığı genel tanımlamadır. Aslında bu yanlış bir terimdir. Nitekim göçebelerin yaşayabilmesi için yalnızca et ve süt değil, başta tahıl olmak üzere ziraat ürünleri de gereklidir. Bu nedenle göçebeler, özellikle kışlaklarda, tutsak çiftçilere toprakları işletmişlerdir. Fakat onların sadece kışlaklarda yetiştirilen bitkilerle yaşaması oldukça zordu. Bunun sonucunda göçebeler daha ileri giderek, çiftçilerle alışverişte bulunmak ve çiftçilerden ziraat ürünlerini almak mecburiyetinde kalmışlardır. Buna karşılık, çiftçiler için de başta at olmak üzere hayvanlar ve hayvan ürünlerini göçebelerden satın almak daha uygundur. Ancak bunun gibi sakin alışverişler her zaman uyumlu şekilde yürümemiştir. Göçebe ve çiftçilerin isteklerinin birbiriyle uyuşmaması ve alışverişlerde dengenin bozulması, atlı göçebelerin, ziraat ülkelerine taarruz etmesine ve oralardan başta tahıl olmak üzere kendilerine gerekli olan eşyaları yağmalamasına yol açmıştır. Yani atlı göçebelerin taarruzları savaş şeklindeki bir çeşit alışveriş niteliğindedir. Bu da Asya'nın kuzeyindeki atlı göçebe medeniyetlerini, “medeniyetsiz, korkunç ve vahşi insan yığını” olarak vasıflandıran ön yargılara neden olmuştur (Çandarlıoğlu, 2019: 40).

1. İskit-Grek İlişkileri

Grekler, M.Ö. 7. yüzyılda, Ionia tüccarları başta olmak üzere, Karadeniz'in kuzey kıyısına buğday, balık, köle almaya ve Grek malları satmaya geliyorlardı (Diakov, Kovalev, 2017: 400). Bu dönemde bölgenin yerli halkı İskitlerden çekinen Greklerin Karadeniz'in kuzey kıyılarında koloni kurmaları kolay olmamıştır (Tekin, 2012: 73). Nitekim İskitler kendi geleneklerine çok bağlıydılar ve ülkelerinde yabancıları ve onların geleneklerini kabul etmezlerdi. Örneğin İskit vatandaşı bilge Anakharsis, uzun süre İskitya ülkesi dışında yaşamış ve ister istemez Grek geleneklerinden etkilenmiştir. Anakharsis, İskitya'ya döndüğünde birtakım Grek gelenekleri uygularken yakalanınca İskit beyi tarafından öldürülmüştür (Herodotos, *Historia*, IV, 76). Ayrıca tüccarlar, İskit reislerinin birbirleriyle girdikleri çatışmalarda bu bölgede ticaret yapmaktan kaçınmışlardır (Uhlig, 2000: 90-91). Bu sebeplerden dolayı bölgede Grek kolonizasyon faaliyetleri, diğer bölgelerden daha geç tarihte, M.Ö. 6. yüzyılda başlamıştır (Diakov, Kovalev, 2017: 400).

Grekler, tarım yapılabilecek topraklara olan gereksinim ve Grek yarımadasının öz kaynaklara sahip olmaması sebebiyle zorlaşan yaşam koşullarını ticari faaliyetlerde bulunarak geliştirmek istemişlerdir. Ayrıca kıtlık, düşman tarafından bozguna uğratılma, komşularla geçimsizlik, yoğun nüfus artışı gibi farklı nedenler, özellikle deniz ve nehir kıyılarında koloni kurma ihtiyacını doğurmuştur. Kolonizasyonun sonucu olarak ise Grekler yabancı halklar ile kaynaşmış, Grek kültürü yayılmış ve Grekler de yabancı kültürlerden etkilenmiştir (Tekin, 2012: 77).

Söz konusu kolonizasyon faaliyetleri, deniz havzasının kuzeyindeki yerli halkla Greklerin çok yakın ilişkiler kurmasına sebep olmuştur. Bu halkların en önemlileri Don ve Tuna nehirleri arasında kalan geniş topraklara yerleşmiş olan İskitlerdir (Diakov, Kovalev, 2017: 400).

Kolonizasyon dönemi aynı zamanda Grek destanlarının oluşturulduğu dönemdir. En eski Grek destanlarından *İlyada*'da Abia İskitlerinden "insanların en doğruları" olarak bahsedilir (Homeros, *İlyada*, XIII, 6). Ayrıca bu destanda, İskit kadın savaşçıları Amazonların, Truvalıların yanında yer alarak Akhalara karşı savaştığı anlatılır:

"Amazonlar gelmişti hani, erkek gibi... Gözleri dört dönen Akhalar kadar kalabalık değillerdi." (Homeros, *İlyada*, III, 189-190).

Bu destandan da anlaşılacağı üzere İskitler ile Grekler ilk defa Karadeniz'in kuzeyinde karşılaşmışlardır. Söz konusu ilişkileri arkeolojik buluntular da doğrulamaktadır. Bu dönemde Karadeniz'in kuzey kıyısında kurulan ve yoğun arkeolojik buluntular veren Grek kolonileri arasında Olbia, Khersonesos, Pantikapaion⁹, Theodosia, Phanagoria, Nymphaion gibi birçok koloni yer almaktadır¹⁰ (Butyagin, 2007: 9). Bu kolonilerin en önemlisi Olbia'dır (Uhlig, 2000: 94).

Olbia, İskit ülkesinin iç bölgelerine bağlandığı, Hypanis¹¹ ve Borysthenes¹² nehirlerinin ağzına yakın bir yerde kurulmuş çok iyi tahkim edilmiş bir tüccar kentidir. Nüfusunu Grek ve İskitlerin oluşturduğu Olbia, kısa süre içerisinde kıyının kuzeybatısında ticaret üstünlüğünü elde etmiştir (Butyagin, 2007: 9; Diakov, Kovalev, 2017: 402). Ayrıca Olbia, doğu-batı ticaretinin düzenini sağlamaktan ve güvenliğini korumaktan sorumludur (Ulrich, 2000: 94).

Khersonesos kenti ise denize doğru uzanan ve çok elverişli koyları olan, Herakleia yarımadasında bulunan bir kenttir. Khersonesos, kenti koruyan dağlar ve dik vadiler sebebiyle doğal bir savunma hattına sahiptir (Butyagin, 2007: 9)

⁹ Modern Kerç.

¹⁰ Bkz. Harita 2.

¹¹ Kuban Nehri.

¹² Dinyeper Nehri.

Bu kent, Karadeniz'in kuzey kısmının Grekler ve Anadolu ile yaptığı ticarete bir aracı konumundadır. Bölge verimli olmadığı için Khersonesos, Kırım'ın doğu kıyılarının bazı kentleri gibi büyük bir buğday ihraç merkezi olamamış; ancak yaptığı, tuz, balık, şarap, yağ şişesi ticareti büyük boyutlara ulaşmıştır. Khersonesos'un ekonomik gelişmesi M.Ö. 4. yüzyıldan M.Ö. 2. yüzyılın sonuna kadar sürmüştür. Ayrıca burada bulunan pişmiş topraktan eşyalar üzerine yazılmış isimler, bazı atölye sahiplerinin İskit olduğunu düşündürmektedir (Diakov, Kovalev, 2017: 403).

Greklerin bölgede kurdukları krallık ise Bosphoros krallığıdır. Bu krallık M.Ö. 5. yüzyılın sonu ile M.Ö. 4. yüzyılın başında, Kırım'ın doğusunda, Taman yarımadasındaki ve Hypanis nehrinin güneyindeki Grek kolonilerinin ve yerli kasabaların büyük bir bölümünü egemenliği altına almıştır. Böylece Bosphoros krallığı, Kerç boğazının iki yakasında bulunan kentleri kapsayan birleşik bir devlet haline gelmiştir (Butyagin, 2007: 9). İskit-Thrak soylusu olduğu düşünülen Spartakoslar hanedanı döneminde başkenti Pantikapaion olan Bosphoros, güçlü bir Greko-Göçmen devletin¹³ dönüşmüştür (Diakov, Kovalev, 2017: 404-405).

Anlaşılabileceği üzere stratejik bir konumda bulunan Bosphoros, İskitler ile Grekler arasında ticaret aracılığı yapmıştır (Butyagin, 2007: 9). Ayrıca Bosphoros, Grek pazarlarına da bol miktarda eşya ve köle sağlamıştır. Ancak M.Ö. 4. yüzyılın sonunda, Grek buğday pazarında Bosphoros'un karşısına Ptolemaioslar rakip olarak çıkmıştır. Ptolemaiosların baskıları sonucunda Bosphoros, buğday ihracatında kısıtlamalar getirmek zorunda kalmıştır (Diakov, Kovalev, 2017: 405).

Bosphoros'un maddi kültürünün belirleyici kanıtları ise kurganlardır. Bu kurganların en önemlisi, görkemli bir görünüme sahip, Kerç dolaylarında bulunan "Krallık Kurganı"dır. Bu tür kurganlar İskitlere özgüdür. Ancak gömüt eşyaları arasında Grek üslubuyla yapılmış mallar da bulunmaktadır. Bu durum İskitler ile Grekler arasındaki ilişkileri yansıtmaktadır (Thomson de Grummond, 2011: 183).

Krallık kurganı da dahil olmak üzere bütün kurganların gömüt eşyaları arasında en çok karşılaşılan ürünler altından yapılan mallardır. Nitekim İskitlerin güzel sanatlarında görülen en önemli özelliklerinden birisi parıldayan altından göz alıcı eşyaların üretilmesidir (Çandarlıoğlu, 2019: 37). "Bozkır Hayvan Üslubu"nun en güzel ve en zengin örneklerini üreten İskitler, Grek kolonilerindeki sanatkârlara da kendi zevklerine göre eserler yaptırmışlardır (Tarhan, 2002: 601).

¹³ Bu ifade kaynaklarda Greko-Barbar devleti olarak geçer. Bu ifade aslında Greko-Göçebe devletine karşılık gelmektedir.

İskitlerin sanat imalatının malzemesi olarak kullanılan altının çoğu, İskit ve Grek tüccarları tarafından, Altay Dağları civarı ve Ural Dağları bölgesinden, Karadeniz sahilleri ve Güney Rusya steplerine getirilmiştir. Nitekim Altay Dağları, altın madeninin yoğun bulunduğu bir bölgedir ve Altın Dağları olarak da bilinir. Altay Dağları'nda altın dışında gümüş, demir gibi madenler de yoğun olarak bulunmaktadır. Yoğun maden kaynaklarına sahip olan Altay Dağları, bölge halkları için hayati öneme sahiptir (Çandarlıoğlu, 2019: 29; 37).

Pazırık'ta Kurgan V'den çıkarılanlar arasında altın pırıltılı bir ipek kumaş üzerinde, kadınlar tarafından uçuşturulan, çiçekli dallar üzerine konmuş, uzun bacaklı kuşlar tasvir edilmiştir. Bu kumaşta sanatsal ustalık, yoğun gözlem yeteneğini vurgulayan bir ifade tarzıyla birleşmiştir. Bu ipek, Greklerin Argonotlar mitinde yer alan kanatlı koçun altın parıltılı postunun tarzına ve kalitesine benzemektedir. Bu efsanenin arka planında, çok eskiye dayanan tarihi bir gerçeğin, mitolojiye uyarlanmış hali olduğu rahatlıkla söylenebilir (Uhlig, 2000: 91).

İskitlerin Karadeniz'in kuzey sahillerinde Grekler tarafından kurulan şehirlere ihraç ettikleri ticari eşyalar arasında altın dışında, güzel kürkler ve deriler de bulunmaktadır. Bu mallar da İskit tüccarlarının doğu bölgelerinde veya yol üzerinde toplamış olduğu mallardır (Çandarlıoğlu, 2019: 37).

İskit kurganlarından sürekli olarak çıkarılan arkeolojik buluntular, doğuya ihraç edilen Yunan malları hakkında da geniş bilgiler sunar. Örneğin, 1962 yılında Dinyeper nehrinin kuruyan yan kollarından birisinde kömür madeni işçileri, meşe ağacı kütüğünden bir kayık içinde genç bir adam iskeleti bulmuşlardır. Kayığın yükü zengin İskit alıcılar için gönderilen 15 adet çok iyi işlenmiş, altın kaplamalı Grek bronz kaplarından oluşuyordu. Ayrıca Alexandropol'daki¹⁴ kurganda bulunan siyah renkte cilalı büyük bir kabın parçaları, Grek seramiğinin İskitya'ya ihraç edildiğini göstermektedir (Uhlig, 2000; 92-93; 95). Bununla birlikte İskitya'da ele geçirilen ve Grek geleneklerini yansıtan birçok heykel, Grek sanatı ve kültürünün bölgede yayıldığını göstermektedir (Davydova, 2007: 43).

Bütün bunların dışında, Grek sanatında Amazonlarla ilgili sahneler özel bir yer tutmaktadır (Tarhan, 2002: 606). Nitekim Batı dünyasında *Amazonamakhia* olarak bilinen bir sanat dalı doğmuştur (Ünal, 2013: 29). Bu da Grekler ve İskitler arasındaki kültürel ilişkilere kanıt oluşturmaktadır.

Grekler ile İskitler arasındaki yoğun ilişkiler, her iki halkın düşmanı olan, Perslerin politikasına da yön vermiştir. Öyle ki M.Ö. 513 yılında Pers kralı I. Darius, Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan İskitlere karşı bir sefere çıkmıştır.

¹⁴ Modern Gümrü/Ermenistan.

Ancak Darius'un asıl amacı İskitya'yı ele geçirmek değil, Grek yarımadasını ele geçirmektir. Darius doğrudan Grek yarımadasına gitmektense, bu ülkenin başta tahıl olmak üzere hayati ihtiyaçlarını karşılayan ülke konumundaki İskitya'yı ele geçirmek istemiştir. Böylece Grek yarımadası ile İskitya arasındaki bağlantı kesilecek ve Grekler açlık ve kıtlık sorunuyla baş başa kalacaktı. Bunun sonucunda da Persler hiç zahmet çekmeden Grek yarımadasını ele geçirecekti (Memiş, 2018: 42). Ancak I. Darius bu hedefine ulaşamamış gibi görünmektedir.

Uzun süre tüm Önasya'da egemenlik kuran Pers İmparatorluğu'nun sonunu ise batıda yeni bir güç olarak tarih sahnesine çıkan Büyük İskender getirmiştir.

2. İskit-Büyük İskender İlişkileri

İskitlerle Makedonların karşılaşması aslında Büyük İskender döneminden önce, onun babası II. Philippos döneminde olmuştur. Nitekim M.Ö. 4. yüzyılın ikinci yarısında Sarmatların baskısı sonucunda İskitler, Karadeniz'deki yurtlarından daha batıya ve güneye göç etmişlerdir. İskitler kendilerine güvenli bir yer bulmak için Tuna nehrini geçip, batıya doğru ilerleyişlerini sürdürürken M.Ö. 339 yılında, Makedon kral Philippos'a karşı mağlup olmuşlardır. Bunun sonucunda İskitlerin bir bölümü Tuna bölgesinde "Küçük İskitya" olarak bilinen Dobruca'ya yerleşmiştir (Durmuş, 2008: 201-202).

II. Philippos'un bir süre sonra ölümünün ardından ise tahta oğlu Büyük İskender çıkmıştır. Makedon kral Büyük İskender, Perslere karşı düzenlediği Asya seferinde (M.Ö. 334/333), Persleri mağlup etmiştir. Mağlup olan Pers kralı ve komutanları kaçınca Büyük İskender onları yakalamak için takibe geçmiş, Oxus¹⁵ nehrini geçtikten sonra, Asya İskitleriyle karşılaşmıştır. Bu ilk karşılaşma oldukça düşmanca olmuştur. Burada Makedon askerler erzak bulmaya çıktıklarında onlardan bazıları, yerli İskitler tarafından öldürülmüştür. Bunun üzerine İskender askerleriyle birlikte karşı saldırıya geçmiş ama başarısız olmuştur. Nitekim İskitler tarafından ok ve mızrak yağmuruna tutulan Büyük İskender ve askerleri geri püskürtülmüş ve Büyük İskender olmak üzere birçok asker yaralanmıştır. Ancak bir süre sonra tekrar karşı saldırıya geçen Büyük İskender bu saldırıda başarılı olmuştur (Arrianus, *Alexandroi Anabasis*, III, 30).

Bu olaylar üzerinden çok geçmeden İskender'e Abia İskitlerinden elçiler gelmiştir. Abia İskitlerinin yanı sıra Karadeniz İskitlerinden de elçiler gelmiş; İskender bazı subayları İskitlerle anlaşma yapmaları için İskitya'ya göndermiştir. Ancak anlaşmadan ziyade Büyük İskender'in gerçek amacı İskitya doğası hakkında bilgi toplamak, halkın törelerini öğrenmek ve istihbarat sağlamaktır.

¹⁵ Ceyhun Nehri.

Ayrıca Büyük İskender, Asya’da bir kent kurmayı¹⁶ ve ona kendi adını vermeyi düşünüyordu. Burada kurulacak bir kent, hem İskitya’nın gelecekteki bir istilası için uygun bir destek noktası olacak, hem de nehrin karşı yakasından baskınlar yapan kabilelere karşı bir savunma konumu olarak hizmet edecekti. Ancak bu arada Tanais boyunca yerli kabileler saldırılarda bulunarak Makedon askerlerini yakalayıp öldürmüşler ve sonra güvenlikleri için savunmalarını güçlendirmeye başlamışlardır (Arrianus, *Alexandroi Anabasis*, IV, 1). Bu saldırılar ve başkaldırı üzerine Makedonlar tarafından karşı önlemler alınmıştır. Bunun üzerine bölgenin yerlileri yedi kentte savunmaya hazırlanmışlardır. Sonunda bu yedi kent Büyük İskender tarafından ele geçirilmiştir¹⁷. Son kent ele geçirildiği sırada Asya İskitlerinin bir kuvveti Tanais kıyılarına¹⁸ ulaşmıştır. Bu kuvvet, Büyük İskender ve askerlerine karşı bir saldırıya katılma niyetiyle bölgeye gelmiştir. Bu sırada Büyük İskender, kurmayı amaçladığı yeni kentin nüfuslandırılması için Grek paralı askerlerin bir bölümünü, komşu kabile halklarından gönüllü olarak yerleşmek isteyenleri ve orduda etkin görev alamayacak Makedonları yerleştirmekle meşguldü. İskitler ise Tanais kıyılarından ayrılmak gibi bir girişimde bulunmamışlar, hatta, Büyük İskender’i kışkırtmışlardır. İskitler, suya ok atışları yaparak, kendi tarzlarında Büyük İskender’e hakaret dolu sözlerle seslenmişlerdir. Büyük İskender’in İskitlere dokunma yürekliliğini gösteremeyeceğini, eğer böyle bir girişime kalkışırsa İskitlerin diğer Asyalılardan farkının ona gösterileceği şeklinde tehditkâr sözler söylemişlerdir. Büyük İskender her ne kadar savaşmak istemese de bu tavır karşısında, nehrin kıyısına geçmek için, derilerden sallar hazırlatmaya başlamıştır. Ancak sunulan adakların bu savaş girişiminin olumsuz sonuçlanacağını göstermesi üzerine Büyük İskender bu girişimden vazgeçmiştir. İskitler aynı davranışlarını sürdürünce, Büyük İskender tekrar karşıya geçişi için bir adak sunmuş ancak kâhin Aristander yine işaretlerin tehlike gösterdiğini bildirmiştir. Buna rağmen Büyük İskender, İskitler üzerine saldırıya geçmeye karar vermiştir. Bununla birlikte Darius’un düştüğü hataya¹⁹ düşmemek için dikkatli davranmıştır. Tüm deri

¹⁶ Alexandria Eschate, yani kelime anlamıyla “En uzak İskenderiye” şehri. Modern Tacikistan sınırları içerisinde Hucend kenti.

¹⁷ Ayrıntılar için bkz. Curtius Rufus, VII, 6, 13-23.

¹⁸ Don Nehri.

¹⁹ İskitler, savaş taktikleri gereği düşman karşısında iki kola ayrılarak geriye doğru çekilirler ve çekilirken de ülkede faydalanılabilecek kaynakları kuruturlar. Hatta çekildikleri yeri yakarak düşman hayvanlarının da aç ve susuz kalmasını sağlarlar. Böylece düşman güç duruma düşürülür. Düşmanın bitkin düştüğü anda ok yağmuruna başlanır ve düşman o anda yok edilir. Darius, İskitya seferinde İskitlerin geri çekilmesi üzerine takibe geçerek hataya düşmüştür. Darius ve askerleri bitmeyen bu amansız kovalamacada bitkin düşmüşler; aç ve susuz kalmışlardır. Darius daha fazla ilerlemenin doğru olmayacağı düşüncesiyle İskitya’yı ele geçiremeden geri dönmüş, hatta büyük bir yenilgiden kurtulmuştur. Bkz. Herodotos, *Historia*, IV, 120-130. Ayrıca bkz. Durmuş, 2017: 113-114; Memiş, 2018: 42-44.

sallar hazır olunca ve ordu nehir kıyısında düzene geçince mancınıklar, at koşturmakta olan İskitlerin üzerine atışa başlamıştır. Ancak İskitler savaş stratejileri gereği doğrudan saldırmak yerine at üstünden atış yaparak, küçük saldırı kuvveti çevresinde daireler çizmişlerdir. Sonra da dört nala güvenli bir uzaklığa çekilmişlerdir. Bunun üzerine İskender, İskitlere karşı ilerleme buyruğu vermiştir. İskitler de yine savaş stratejileri gereği İskitya içlerine geri çekilmişlerdir. Aşırı sıcakta kovalamaca sonucunda Büyük İskender ile askerleri oldukça susamış ve İskender'in kendisi de İskitya'da bulabildiği her türden suyu içmek zorunda kalmıştır. Ancak sular temiz değildi ve Büyük İskender midesinde keskin bir sancıyla ağır bir ishale yakalanmıştır. İskender'in rahatsızlığının gerçekten çok ciddi olduğu ve kampa taşınarak götürüldüğü belirtilmektedir²⁰ (Arrianus, *Alexandroi Anabasis*, IV, 4). Büyük İskender, Darius'un yaptığı hataya düşmemek için her ne kadar özen gösterse de aynı hataya o da düşmüştür. İskender çok geçmeden İskitya beyinden elçiler tarafından ziyaret edilmiştir. Bu elçilerin amacı, olanlardan dolayı özür dilemek ve bu olanların hiçbirinin İskitlerin amaçlı bir politikası olmadığını, sadece bir çetenin rasgele baskını olduğunu göstermektir. Dahası İskit beyi, İskender'in kendisinden isteyeceklerini yerine getirmek için hazır olduğunu bildirmiştir (Arrianus, *Alexandroi Anabasis*, IV, 5). Hatta, İskender'e kızını vermek istemiştir. Bazı antik tarihçiler İskit beyinin kızının bir Amazon savaşçısı olduğunu ve İskender'i görmeye geldiğini söylerler. Bazıları ise bunun sadece masal olduğunu, İskit beyinin kızının bir Amazon savaşçısı olmadığını belirtirler (Plutarkhos, *Bioi Paralleloi*, XLVI, 1-2). Her ne olursa olsun İskender, İskit beyini nazik bir yanıt vererek reddetmiştir. Başına buyruk İskit reislerinin saldırıları ise neredeyse hiçbir zaman bitmemiştir. Öyle ki Büyük İskender'e karşı olan kabileler, bazı İskit reisleriyle ortak hareket etmiştir. Örneğin bir çatışma esnasında İskitler kendilerini ağaçlarda gizleyerek, Makedon askerlerinin üzerine hiç beklemedikleri bir anda saldırmış ve çoğu Makedon askeri öldürülmüştür. Buna rağmen bu olaydan Büyük İskender, İskitleri sorumlu tutmamış ve bazı İskit reislerini örgütleyen, Büyük İskender'e karşı Baktria'da²¹ çıkan ayaklanmanın önderi, Sogdiana süvari komutanı Spitamenes'in üzerine Marakanda'ya²² sefer düzenlemiştir (Arrianus, *Alexandroi Anabasis*, IV, 5-6).

Büyük İskender bu seferin üzerinden çok geçmeden Babil'de ölmüş (M.Ö. 323) ve yerine bir varis bırakmadığı için komutanları arasında uzun süren "Diadokhlar Savaşı" başlamıştır (Appianus, *Rhomaika, Syriake*, IX, 52).

²⁰ Plutarkhos, Büyük İskender'in ishal olmasına rağmen İskitleri kovalamaya devam ettiğini söyler. Bkz. Plutarkhos, *Bioi Paralleloi*, XLV, 4.

²¹ Orta Asya'da Hindikuş Dağları ile Ceyhun Irmağı arasında yer alan antik bölge.

²² Modern Semerkand/Özbekistan.

3. İskit-Seleukos İlişkileri

Büyük İskender'in ölümünün ardından komutanları arasında çıkan kanlı "Diadokhlar Savaşı"ndan zaferle ayrılan Hellenistik Seleukos krallığı olmuştur (M.Ö. 281). Seleukosların egemenlik kurduğu topraklar, Mısır ve Hindistan dışında, Büyük İskender'in egemenlik kurduğu topraklara neredeyse eşitti (Tekin, 2012: 147). Özellikle I. Antiokhos Soter ve II. Antiokhos Theos, Afganistan ve Batı Türkistan'a kadar uzanan krallığı yönetmişlerdir. Bu geniş krallığın sınır komşularından birisi İskitlerdir ve kuzeydoğudan Seleukos topraklarına sürekli akınlar düzenlemişlerdir. Bu durum Seleukosların kuzey ve doğu sınırları için sürekli bir tehdit durumu oluşturmuş ve buna çok fazla tedbir alamamışlardır (Uhlig, 2000: 102-104).

Sınırlarındaki bu baskılara rağmen Seleukoslar, Asya'yı boydan boya kapsayan bir ticaret ağının temellerini atmışlardır. Krallık sınırlarının çeşitli savaşlarla sürekli değişmesine ve bunun kervan trafiğini kötü etkilemesine rağmen Seleukoslar, bölgede kolonizasyon çalışmalarını başarıyla gerçekleştirmiştir (Uhlig, 2000: 102). Öyle ki Büyük İskender'in "en uzaktaki kenti" Alexandria Eschate, imar edilerek ve nüfuslandırılarak İskitya Antiokheia'sı adını almıştır (Kosmin, 2014: 63). Kolonizasyon çalışmaları kapsamında kurulan kentlerin ortak özelliği ise buraya yerleşen Hellenlerin ticaret yapabilmelerini sağlamaktır. Nitekim bu kentlerin en belirleyici özellikleri büyük pazar alanları ve depolarıdır (Uhlig, 2000: 102-103).

Her ne kadar bazı İskit reislerinin Seleukos sınırlarına saldırı girişimleri olsa da İskitler ile Seleukoslar arasında hatırı sayılır ölçüde ticari ilişkiler kurulmuştur. Ayrıca bu dönemde Rodos ve Pergamon gibi kıyı şehirlerinden ithal edilen çeşitli eşyalar, İskitlerin bu dönemde yoğun bir ticari hayatları olduğunu göstermektedir (Diakov, Kovalev, 2017: 401).

Sürekli savaşlarla yıpranan Seleukos krallığının bölgede sonunu Hunların neden olduğu ve kuzeydoğudan güneybatıya doğru yönelen büyük bir göç hazırlamıştır. Hunların baskısından kaçan Wu-Sun ve Yüeciler, Afganistan'ın kuzeyine gelmişler ve Baktria'ya girmişlerdir. Wu-Sun ve Yüecilerden önce Baktria'yı İskitler ele geçirmiş ve Hindistan'a kadar ilerleyerek geçici bir beylik - belki de birçok küçük beylik- kurmuşlardır. Burada bulunan Parth kabileleri de yeni gelen bu göçmenlere karşı duramamışlar ve güneydoğuya ilerlemişlerdir. Bunun sonucunda Parthlar ile Seleukoslar karşı karşıya gelmiş ve Seleukoslar batıya çekilmek zorunda kalmıştır. Bu çekilmenin ardından Seleukoslar zayıflama dönemine girmiş ve egemenlik kurdukları bölgeleri teker teker kaybetmişlerdir (Uhlig, 2000: 106-107; 186).

4. Karadeniz İskityası'nda Kargaşa Dönemi

İskitler, M.Ö. 3. yüzyılda, Tanais nehrinin doğusunda yaşayan

Sarmatların baskısından dolayı başkentlerini muhtemelen günümüz Nikopol yakınlarından daha güneye taşımışlardır (Diakov, Kovalev, 2017: 401).

İskitler, M.Ö. 2. yüzyılda, Skilur'un önderliğinde yeniden güçlenmiş ve başkent Simferopol yakınlarındaki Neopolis'e taşınmıştır. Daha sonra Skilur'un yerine oğlu Palak geçmiştir (Butyagin, 2007: 11; Diakov, Kovalev, 2017: 401).

Sözü edilen İskit beyleri burada mübadele politikası uygulayarak bölgeye İskit halkını yerleştirmiştir. Bu durum, İskit reisleri ve soylu sınıfı, Karadeniz kıyı şeridini ve oldukça refah içerisinde yaşayan Grek kolonilerini ele geçirmeye kıskırtmıştır. Artık İskitler, Karadeniz'in Grek kolonileri için bir tehdit oluşturmaya başlamıştır. Bölgede yaşanan bu gelişmeler sonucunda Olbia, M.Ö. 2. yüzyılda, İskitlerin egemenliğini tanımak zorunda kalmıştır (Diakov, Kovalev, 2017: 402).

M.Ö. 2. yüzyılda Kırım'da olduğu gibi Khersonesos'ta da İskitler baskı kurmaya başlamıştır. Özgürlüklerini kendi olanaklarıyla savunabilecek durumda olmayan Khersonesoslular, Pontos kralı VI. Mithridates'ten yardım istemişlerdir. Kralın generali Diophantes, İskitleri yenip başkentleri Neopolis'i ele geçirmiştir. Pontos kralı bu yardımın bedelini Khersonesos'a buğday, para ve askerle ödetmiştir (Vnukov, 2001: 168).

Bosphoros krallığında da İskitlerin baskıları artmıştır. M.Ö. 3. yüzyılın başında buğday ihracatının Ptolemaioslar tarafından kısıtlanması ile M.Ö. 2. yüzyılda İskitlerin baskıları ve haraç istemeleri yüzünden Bosphoros zayıflamaya başlamıştır. İskitlerin artan baskıları sonucunda onlara karşı direnmenin imkânsız olduğunu gören son Bosphoros kralı V. Parisades, yönetimi M.Ö. 109 yılında, Pontos kralı VI. Mithridates Eupator'a bırakmıştır. Pontos kralı, Khersonesos'a olduğu gibi buraya da Diophantes'i yollamıştır. Ancak bazı İskit reisleri ile Bosphoroslu Somakos'un yönetiminde bir grup isyancı, V. Parisades'i öldürdükleri gibi, Diophantes'i öldürmeye çalışmışlar ve Diophantes kurtularak Pontos'a kaçmıştır. Somakos bir yıla yakın bölgede egemenlik kurmuştur. Dönemin en büyük isyanlarından birisi olan bu isyanı bastırmak için Diophantes kara ve deniz kuvvetleriyle Bosphoros'a geri dönmüş ve buradaki kentleri geri almıştır. Somakos ise Pontos'da idam edilmiş; bazı İskit reislerinin de aralarında bulunduğu isyankâr grup en ağır şekilde cezalandırılmıştır (Butyagin, 2007: 14; Diakov, Kovalev, 2017: 405-406).

Karadeniz ve çevresi, dolayısıyla İskitler ve Grek-İskit şehirlerinin Mithridates'e bağımlılığı onun ölümüne kadar sürmüştür (Eutropius, *Breviarium Historiae Romanae*, V, 5).

5. İskit-Roma İlişkileri

Pontos kralı VI. Mithridates Eupator'un ele geçirdiği Karadeniz İskit

şehirleri, Mithridates'in Romalı Pompeius'a karşı yaptığı savaşta yenilmesi ve Bosphoros'ta intihar etmesiyle, yaklaşık olarak M.Ö. 65'te, Roma'nın egemenliğine girmiştir. Bu dönemden itibaren İskitler ile Roma arasında ilişkiler kurulmuştur. Augustus'un Roma İmparatorluğu'nu kurmasının (M.Ö. 27) ardından İskit beyi, Augustus'a armağan ve elçiler göndermiş; Roma ile olan ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır (Eutropius, *Breviarium Historiae Romanae*, VI, 12; VII, 10).

İskitlerin Romalılar ile ilişkilerini geliştirmek istemesinin sebebi İskitlerin eski güçlerinde olmamasıdır. Belki de İskitler, kendilerine baskı kuran Sarmatlara ve diğer başka kavimlere karşı, Roma ile ittifak kurmak istemiştir. Ancak böyle bir ittifak gerçekleşmemiş gibidir ya da gerçekleştiyse de başarılı olmamıştır. Nitekim M.Ö. 2. yüzyılda başkentlerini taşıyarak Sarmatların baskısından bir süre kurtulan İskitler, M.Ö. 1. yüzyılda bu baskıdan kurtulamamış ve Sarmat ordusuna yenilmişlerdir (Durmuş, 2017: 106).

Diğer taraftan, M.Ö. 2. yüzyılda, tüm dünyanın ekonomik, kültürel ve siyasi yapısını değiştiren oldukça önemli bir gelişme yaşanmıştır. Bu gelişme, bir Çin elçisinin/casusunun, Çin'den başlayan ve sonunda Mısır ve Roma'ya ulaşan Orta Asya kervan yoluna, yani İpek Yolu'na işlerlik kazandırmasıdır (Liu, 2010: 5-6).

İpek Yolu'nun işlerlik kazanması ile İskitlerin ticarete en önemli aracı olduğu kuzey yolunun ihtişamı ve zenginliği artık sona ermiştir. Güneydeki İpek Yolu ticaret gücünü İskitlerin elinden almıştır (Uhlig, 2000: 96-97). Bir zamanlar bölgenin başkenti Olbia, M.Ö. 1. yüzyılın ortalarında İskitlerin zayıflaması nedeniyle Thrak kavmi Getaeler tarafından yakılıp yıkılmıştır (Diakov, Kovalev, 2017: 402).

Sarmatlara mağlup olan ve ticarete de artık söz sahibi olmayan İskitler iyice güçten düşmüş ve İskitya, M.S. 2. yüzyılda Gotlar tarafından istila edilmiştir. Bu istila İskitlerin sonu olarak kabul edilmektedir (Durmuş, 2017: 106).

Bu dönemden sonra azınlık durumuna düşen İskitler, Gotların önderliğinde, M.S. 3. yüzyılda, Roma kıyılarında korsanlık faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Tanais nehrinin girişinden hareket edip Karadeniz'in batı kıyıları boyunca ilerleyen Gotlar ve onların önderliğindeki İskitler, Boğaz'dan Asya tarafına geçerek burada bazı kentleri ele geçirip, bu kentlerden ele geçirdikleri para, silah ve yiyecekleri ülkelerine getirmişlerdir (Sestier, 2017: 200). Bu faaliyetlerin ardından İskitlerin adları tarih kayıtlarından tamamen silinmektedir.

Sonuç

Sonuç olarak, İskitlerin Batılı; Grekler, Büyük İskender, Seleukoslar ve Romalılarla siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkileri bulunmaktadır.

İskitler ile Grekler arasındaki ilişkiler, Karadeniz'in kuzeyinde kurulan Grek kolonileri vasıtasıyla başlamıştır. Bu kolonilerde Grekler ve İskitler beraber yaşamışlar ve birbirleriyle yoğun ticari ilişkiler kurmuşlardır. Bu ticarete en önemli mallar arasında altından yapılan ürünler, balık ve tahıl dikkati çekmektedir. Söz konusu ticari ilişkiler ve iki halkın birlikte yaşaması iki kültür arasında kültürel etkileşimlere de sebep olmuştur. Pazırık'ta ortaya çıkarılan altın pırıltılı bir ipek kumaş üzerindeki tasvirler ve Grek *Amazonamakhia* sanatı bu kültürel etkileşimlere kanıt oluşturmaktadır. İskitlerin Greklerle ilişkileri uzun süre iyi devam ederken, M.Ö. 3. yüzyılda İskit başkentinin taşınması ve İskit halkının bu başkente mübadelesi sonucunda bozulmuştur. Nitekim bazı İskit reisleri refah içerisinde yaşayan Grek şehirlerine baskınlar düzenlemişlerdir. Bu olaylardan sonra Grekler için İskitler artık bir tehdit unsuru olmuştur. Bazı Grek şehirleri bu beylere boyun eğerken, bazıları İskitlere karşı yabancılardan yardım istemiştir.

İskitlerin Büyük İskender ile olan ilişkileri ise düşmanca olmuştur. Büyük İskender, Pers kralı ve komutanlarını ele geçirmek için, onları takip ederken İskitya ülkesine girmiş ve büyük çatışmalar yaşanmıştır. İskit beyi, Büyük İskender ile anlaşma zemini arasa da anlaşma sağlanamamıştır. Özellikle Sogdiana süvari komutanı Spitamenes'in emrine giren bazı İskit reisleri, Büyük İskender'in askerleri ile yoğun çatışmalara girmiştir. Büyük İskender'in ilk amacı Pers kralı ve komutanlarını ele geçirmek olduğu için İskitya topraklarından çekilerek güneye doğru Spitamenes'in üzerine yürümüştür. Böylece Büyük İskender ile İskitler arasında çatışmalar son bulmuştur.

Büyük İskender'in ölümünden sonra Asya'ya egemen olan Seleukoslar ile İskitler arasındaki ilişkiler de ticari yönde olmuştur. Ancak yine bazı İskit reisleri Seleukosların sınırlarına sürekli baskınlar düzenlemiştir. Buna rağmen Seleukoslar, bölgede büyük bir ticaret ağı kurmuşlar ve kolonizasyon faaliyetlerinde başarılı olmuşlardır.

İskitlerin Roma ile ilişkileri ise onların diğer Batılılarla olan ilişkilerine kıyasla biraz karanlıktır. İskit beyinin Augustus'a elçi ve hediyeler göndermesi belki de İskitlerin ittifak arayışında olduğunu göstermektedir. Nitekim bu dönemde İskitler oldukça güç durumdadırlar. Öyle ki Sarmatların baskıları iyice artmış ve Çin'den başlayan Roma'ya uzanan İpek Yolu işlerlik kazanmıştır. İpek Yolu'nun işlerlik kazanmasıyla, kuzey yolunda söz sahibi olan İskitlerin söz hakkı sona ermiş ve siyasi çöküşün yanında ekonomik olarak da çöküşe

geçmişlerdir. Bu dönemde Thrak kavimleri İskit-Grek kentlerini ele geçirmeye başlamış; M.S. 2. yüzyılda ise İskitya, Gotlar tarafından istila edilmiştir.

Kaynakça

Antik Kaynaklar

APPIANUS, *Rhomaika, Syriake (Appian's Roman History, The Syrian Wars)*, trans. Horace White, The Loeb Classical Library.

ARRIANUS, *Alexandroi Anabasis, (İskender'in Seferleri)*, çev. Meriç Mete, İdea Yayınevi, İstanbul.

CURTIUS RUFUS, *Quintus, Historiarum Alexandri Magni Macedonis*, trans. J. C. Rolfe, The Loeb Classical Library.

EUTROPIUS, *Breviarium Historiae Romanae (Kısa Roma Tarihi)*, çev. Çiğdem Menzilcioğlu, Alfa Yayınları, İstanbul.

HERODOTOS, *Historia (Herodot Tarihi)*, çev. Müntekim Ökmen ve Azra Erhat, Remzi Kitabevi, İstanbul.

HOMEROS, *İlyada*, çev. Azra Erhat, A. Kadir, Can Sanat Yayınları, İstanbul.

KSENOPHON, *Anabasis (Onbinlerin Dönüşü)*, çev. Tanju Gökçöl, Sosyal Yayınlar, İstanbul.

PLUTARKHOS, *Bioi Paralelloi (Paralel Yaşamlar: İskender & Caesar)*, çev. Furkan Akderin, Alfa Yayınları, İstanbul.

THUKYDIDES, *The Peloponnesian War*, trans. J. M. Dent, E. P. Dutton.

Modern Kaynaklar

BUTYAGIN, Alexander M. "The History of the Northern Black Sea Region", *Greeks on the Black Sea: Ancient Art from the Hermitage*, (ed.) Anna A. Trofimova, Getty Publications, Los Angeles 2007, s. 8-17.

ÇANDARLIOĞLU, Gülçin, *Prof. Dr. Masao Mori'nin Göktürkler Ders Notları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2019.

DAVYDOVA, Lyudmila I. "The History of the Northern Black Sea Region", *Greeks on the Black Sea: Ancient Art from the Hermitage*, (ed.) Anna A. Trofimova, Getty Publications, Los Angeles, 2007, s. 41-45.

DIAKOV, V., KOVALEV, S., *İlkçağ Tarihi, C. I*, (Çev. Özdemir İnce), Yordam Yayınları, İstanbul 2017.

DURMUŞ, İlhami, "İskit İmparatorluğu'nun Yıkılış Nedenleri", *Gazi Akademik Bakış* 1 (2), 2008, s. 199-214.

- DURMUŞ, İlhami, *İskitler*, Akçağ Yayınları, Ankara 2017.
- HUNTINGFORD, George Wynn B., "Who were the Scythians?", *Anthropos* XXX, Wien 1935, s. 785-795.
- KOSMIN, Paul J., *The Land of Elephant Kings*, Harvard University Press, London 2014.
- LIU, Xinru, *The Silk Road in World History*, Oxford University Press, New York 2010.
- MEMİŞ, Ekrem, *Eskiçağda Türkler*, Çizgi Kitabevi, Konya 2009.
- MEMİŞ, Ekrem, *Eski İran Tarihi*, Ekin Yayınları, Bursa 2018.
- NIEBUHR, Barthold G., *A Dissertation on the Geography of Herodotus and Researches in to the History of the Scythians, Getae and Sarmatians*, Oxford 1830.
- ROSTOVTZEFF, Mikhail, İ. *Iranians and Greeks in South Russia*, Russel and Rusell, New York 1969.
- SESTIER, J. M. *Antikçağ'da Korsanlık*, çev. Oğuz Adanır, Doğubatı Yayınları, Ankara 2017.
- SHEVCHUK, V. Y., BILYAVSKY, G. O., NAVROTSKY, V. M., MAZURKEVICH, O. O. *Preserving the Dnipro River, harmony, history and rehabilitation*, Mosaic Press, Oakville 2015.
- TARHAN, M. Taner, "Ön Asya Dünyasında İlk Türkler: Kimmerler ve İskitler", *Türkler* 1, Ankara 2002, s. 597-610.
- TEKİN, Oğuz, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş, İletişim Yayınları*, İstanbul 2012.
- THOMSON DE GRUMMOND, Nancy, *Encyclopedia of the History of Classical Archaeology*, Routledge, New York 2011.
- UHLIG, Helmut, *İpek Yolu: Çin ve Roma Arasında Eski Dünya Kültürü*, çev. Alev Kırım, Okyanus Yayınları, İstanbul 2000.
- ÜNAL, Ahmet, "Amazonların Eski Anadolu Kökenleri Hakkında Yeni Kaynak ve Gözlemler", *Cedrus* I, 2013, s. 21-32.
- VNUKOV, S. Y. "The North-Western Crimea: an Historical-Archaeological Essay", *North Pontic Archaeology: Recent Discoveries and Studies*, (ed.) Gocha R. Tsetskhladze, Brill, Leiden 2001, s. 149-176.

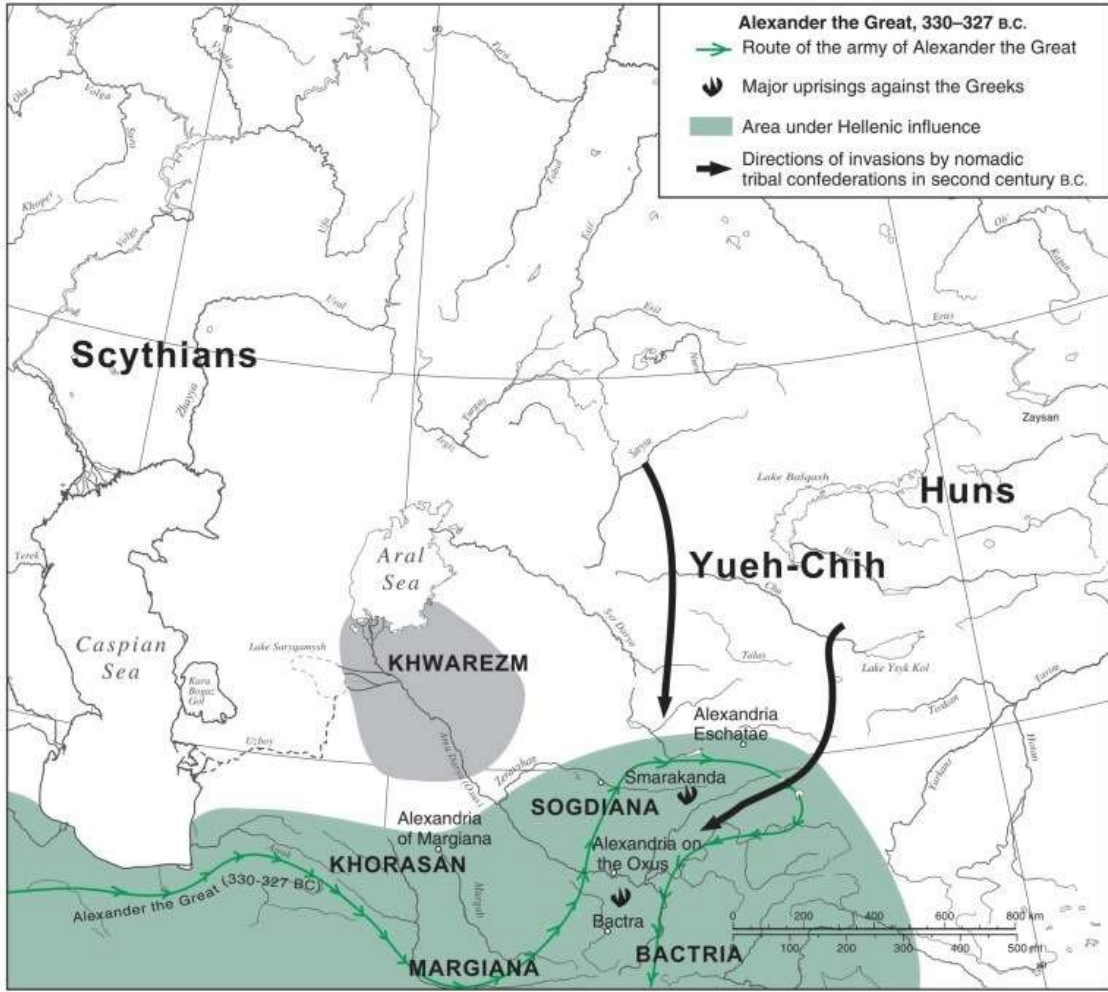
Ekler

Harita 1: İskit coğrafyası. (<https://www.ancient.eu/image/11074/traditional-scythian-occupied-region-east-of-ukrai/> adresinden düzenlenmiştir.)

Harita 2: Karadeniz'in kuzeyinde Grek kolonileri. (<https://www.ancient.eu/image/72/greek-colonies-of-the-northern-black-sea/>)

Harita 3: Büyük İskender'in İskitya'nın güneyinde izlediği yol, Büyük İskender'in ardından Helenistik Seleukosların Orta Asya'nın kuzeyindeki yayılım alanı ve M.Ö. 2. yüzyılda bölgeye sızan kavimlerin geliş güzergâhları. (<https://weaponsandwarfare.com/>)

TEK PARTİLİ DÖNEMDE DEVLETÇİLİĞİN GELİŞİM SÜRECİNİN AMERİKAN BASININA YANSIMALARI

Esen ERTUĞRUL* Çağhan UYAR**

Özet

Türkiye, tüm dünyayı etkileyen 1929 Ekonomik Bunalımı'ndan korunmak üzere 1930'lu yıllarda devletçi bir iktisadi politika benimsemiştir. İktisadi bağımsızlık ve hızlı kalkınmanın dönemin şartlarında ancak bu politika ile gerçekleşeceği düşünülmüştür. Bu doğrultuda, devletin kendi sanayisini kurması; altyapı yatırımlarını kendisinin gerçekleştirmesi ve iktisadi hayatın diğer yönlerine müdahil olması gerekmiştir. Muhtelif nitelikleriyle tüm dünyada ilgi uyandıran Türk İnkılabı, farklı aşamalarında uluslararası basına konu olmuş; Amerika Birleşik Devletleri (ABD) basınında da yakından takip edilmiştir. Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa Dönemi'nde Türkiye-ABD ilişkileri ekonomik ağırlıklı olduğu için devletçilik politikası ABD gazetelerinde sıkça yer almıştır. Türk İnkılabı'nın ekonomik yönünün Amerikan kamuoyunda nasıl algılandığını ortaya koymak üzere dönemin ABD basını incelenmiştir. Bu doğrultuda Washington menşeli bir gazete olan The Evening Star'dan ve The Key West Citizen, The Times-News, New Britain Herald, The Coolidge Examiner gibi yerel gazetelerden yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: ABD Basını, Devletçilik, Ekonomi, Millileştirme, Türk İnkılabı.

REFLECTIONS OF THE DEVELOPMENT PROCESS OF STATISM IN THE SINGLE PARTY PERIOD TO THE AMERICAN PRESS

Abstract

Turkey adopted a statist economic policy in 1930s to protect itself from the 1929's Great Depression that was affecting the whole world. It was thought that economic independence and rapid development will be realized only with this policy in the conditions of said period. Thus, the state had to establish its own industry, realize its own infrastructure investments and be involved in other aspects of economic life. The Turkish Revolution, which had attracted worldwide attention with its various qualities, had been the subject of international press at its different stages and was followed closely in the United States (USA) press. Statist policies frequently took place in US newspapers since Turkey-US relations in Mustafa Kemal (Atatürk) Pasha's era were mainly economic. The US press of the time was examined to reveal how the economic aspect of the Turkish Revolution was perceived in the American public. Accordingly, Washington's newspaper, The Evening Star, and local newspapers such as The Key West Citizen, The Times-News, New Britain Herald, and The Coolidge Examiner were used.

Keywords: Economy, Nationalization, Press of U.S, Statism, Turkish Revolution.

Giriş

Devletlerin dışarıdan mali ya da reel kaynak sağlamasına dış borçlanma

* Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi, eertugrut@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3470-7042.

** Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi, caghan_uyar07@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-7548-0438.

adı verilmektedir.¹ Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde kalkınmayı ve ekonomik hedeflere ulaşmayı sağlayabilen dış borçlanma; bilinçsizce ve hatalı gerçekleştirildiğinde iktisadi çöküşe ve siyasi açıdan dışa bağımlılığa neden olabilmektedir.

XVIII. yüzyıl başlarından itibaren toprak kaybetmeye; askeri, siyasi ve iktisadi bakımdan tedricen zayıflamaya başlayan Osmanlı Devleti; ilk kez 1854'te, dış borç almıştır. Osmanlı, bu tarihten itibaren zengin Avrupa ülkelerine ve gayrimüslim Galata Bankerleri'ne borçlanmaya devam etmiştir. 1854-1875 yılları arasında yüksek faizlerle ve büyük miktarlarda alınan bu borçlar çoğunlukla cari harcamalarda, saray yapımında, donanma oluşturulmasında ve bürokrat kesimin maaşlarının ödenmesinde kullanılmış; ekonomiyi canlandırmaya ve mali gelirleri artırmaya yönelik uzun vadede faydalı olacak yatırımlara ise kaynak ayrılmamıştır.²

Mevcut borçlarını kapatabilmek için dahi borç alan Osmanlı Devleti'nin, mali durumu ilerleyen süreçte daha da kötüleşmiştir. Nitekim 1875'te aldığı borçların faizini dahi ödeyemeyecek duruma gelmiş; 1876'nın Nisan ayında ödemelerini tamamen durdurmuştur.³ Müteakiben, yabancı alacaklıların mümessilleri ile yerli bir heyetin katıldığı müzakerelerde Osmanlı borçları hakkında önemli kararlar alınmıştır. 1881'de "Muharrem Kararnamesi" adıyla yürürlüğe konulan kararlar ile Osmanlı borçlarının kontrolü yerli ve yabancı temsilcilerden kurulacak bir idare olan "Düyun-u Umumiye'ye" bırakılmıştır.

Borçların tahsilini sağlamak üzere 6 önemli gelir kalemi bu kuruma tahsis edilmiştir.⁴ Merkezde ve taşrada geniş biçimde örgütlenmeye başlayan Düyun-u Umumiye ile Osmanlı mâliyesinin en önemli vergi kaynakları üzerinde

¹ Pınar Önertürk (1979). "Dış Borçlanma ve Borç Ödeme Kapasitesi", *Maliye Dergisi*, Sayı 38, Ankara, s. 55.

² Şevket Pamuk (2007). *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi, "1500-1914"*, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 230-231.

³ Donald C. Blaisdell (1929). *European Financial Control in the Ottoman Empire, "A Study of the Establishment, Activities and Significance of the Administration of the Ottoman Public Debt"*, New York: Columbia University Press, p. 80. Washington'da çıkan 10 Ağustos 1930 tarihli The Sunday Star gazetesinde Blaisdell'in bu eseri hakkında bir eleştiri yazısı bulunmaktadır. Yazıda, kitabın Türkiye'nin mali sorunları üzerine yazılmış son derece açıklayıcı bir eser olduğu yorumu yapılmıştır. Ayrıca, Blaisdell'in Türkiye'de Mustafa Kemal Paşa liderliğinde yükselen milliyetçi akım ile mutlak Avrupa mali kontrolünün tamamen ortadan kaldırılmasına giden süreci bilimsel ve ilgi çekici şekilde aktardığı görüşüne de yer verilmiştir. Bkz. "Reorganizing of Turkey", *The Sunday Star*, Washington D.C., August 10, 1930, p. 1.

⁴ "Rüsum-u Sitte -Altı Vergi-" olarak adlandırılan bu kalemler; tuz tekeli gelirleri, tütün tekeli gelirleri, alkollü içki vergi gelirleri, damga-pul vergi gelirleri, balık vergi gelirleri ve bazı vilayetlerin ipek aşarı gelirlerinden oluşmaktadır. Bedri Gürsoy (1984). "100. Yılında Düyun-u Umumiye İdaresi Üzerine Bir Değerlendirme", İstanbul Üniversitesi. *İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 40, Sayı 1-4, İstanbul, s. 20-21.

kapsamlı bir denetim kurulmuş; bu kaynakların gelirleri doğrudan Avrupa'daki alacaklılara aktarılmaya başlanmıştır.⁵ Düyun-u Umumiye ile Batı'nın ekonomik çıkarları hızla büyürken, Osmanlı Devleti'nin iktisadi özgürlüğü ve Avrupa ile olan ilişkilerindeki seçenekleri de aynı ölçüde daralmıştır.⁶ Ekonomide giderek artan bu yabancı egemenliği, iç çatışmaları ve yabancı sermaye karşıtlığını esas alan bir görüş birliğini de beraberinde getirmiştir. Bu durum Türk siyasetine Jön Türkler ile yansımıştır.⁷ II. Meşrutiyet Dönemi'nde, İttihat ve Terakki Fırkası ile iç siyasete etkinleşmeye başlayan bu aydın kuşak; "*Bu devlet nasıl kurtarılır?*" sorusunun yanıtı üzerine görüş ayrılıkları taşısada da ekonomide büyük oranda "milli iktisat" tezini benimsemiştir.⁸

Milli iktisat tezi, II. Meşrutiyet'in yarattığı konjonktürde milliyetçilik akımının Türk iktisadi düşüncesinde bir tezahürü olarak görülebilmektedir. Temelinde; milli burjuvazinin yaratılması, devletin iktisadi ve siyasi anlamda yabancı boyunduruğundan kurtarılarak bir tarım ve sanayi ülkesine dönüştürülmesi hedefleri yatmaktadır.⁹ Teorik olarak tanımlanan bu hedefler, I. Dünya Savaşı koşullarında İttihat ve Terakki tarafından kısıtlı oranda da olsa gerçekleştirilmeye başlanmıştır.¹⁰ Sınırların yeniden çizildiği bu dönemde, Milli Mücadele süreci başarıya ulaşmış; Osmanlı Devleti'nin yerine Türkiye Cumhuriyeti teşkil edilmiştir. İttihat ve Terakki'nin fikri zeminini hazırladığı milli iktisat düşüncesi de cumhuriyet dönemine Devletçilik şeklinde kendisini göstermiştir.¹¹

Devletçilik ya da devlet iktisadiyatı ihtiyaçtan doğmuş bir politikadır. Genç Türkiye Cumhuriyeti'nde başlarda hâkim olan liberal iktisadi yapı, 1929'da dünya ekonomik bunalımının etkilerinin hissedilmeye başlanmasıyla yerini devletçi ekonomi modeline bırakmıştır. Zira Türk ekonomisini çıkmaza sürükleyen bu bunalım, kapitalizmin ve liberal politikaların bir sonucu olarak görülmüştür. Cumhuriyetin kurucu kuşağı da Mustafa Kemal Paşa Dönemi'nde iktisadi bağımsızlık ve hızlı kalkınmanın dönemin şartlarında ancak Devletçilik ile gerçekleştirilebileceği kanaatine varmıştır. 1930'da Sivas demiryolunun

⁵ Pamuk, *a.g.e.*, s. 232.

⁶ Donald Quataert (2017). *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş 1881-1908*, Çev: Sabri Tekay, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 32.

⁷ Emine Kıray (1995). *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 144.

⁸ Zafer Toprak, milli iktisadi; "*bir tür neo-merkantilist iktisat politikası*" ve "*kapitülasyonların zorunlu kıldığı liberal iktisadi ilişkilere tepki*" olarak tanımlamıştır. Bkz. Zafer Toprak (1985). "Milli İktisat", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 740.

⁹ Zafer Toprak (1995). *Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950)*, "Milli İktisat-Milli Burjuvazi", İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 12.

¹⁰ Yahya S. Tezel (2015). *Cumhuriyet Dönemi'nin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 110.

¹¹ Toprak, *a.g.m.*, s. 740.

açılışında İsmet (İnönü) Paşa tarafından “*mutedil devletçilik*”¹² olarak nitelenen bu politika doğrultusunda, devletin kendi sanayisini kurması; temel altyapı yatırımlarını bizzat gerçekleştirmesi ve iktisadi hayatın diğer yönlerine müdahil olması bir zorunluluk haline gelmiştir.¹³ 1930’lu yıllarda Türkiye’de, devlet dış ticareti düzenleyerek ve fiyatları kontrol altında tutarak bu mekanizmaya işlerlik kazandırmaya çalışmıştır.¹⁴

Ekonomik bunalım sırasında, diğer ülkelerle karşılaştırıldığında Türkiye’nin iktisadi açıdan daha etkin bir politika izlediği görülmektedir. Ekonomik bunalım nedeniyle çoğu ülke sermaye ve yatırım kısıtlığı çekmektedir. Bu olumsuzluklardan Türkiye de etkilenmiştir. Türkiye, sözü edilen koşulların zorlamasıyla diğer ülkelerle ekonomik ilişkilerini sınırlandırarak devlet eliyle bir sanayileşme denemesi içine girmiştir. Bu strateji ana hatlarıyla başarılı olmuş; Türkiye bunalımdan en az zararla kurtulabilmiştir. Böylece, 1929’da himayecilikle başlayan iktisat politikası değişikliği, aşamalı bir şekilde ilerleyerek 1932’de Devletçiliğe ulaşmıştır.¹⁵

Kısa bir zaman diliminde tüm engellere karşın bağımsız bir ulus devletin kurulması; bu devletin her alanda çağdaşlaşmayı ilke edinmesi ve tüm dünyayı etkileyen bir bunalım sırasında kalkınmaya yönelik özgün bir iktisadi politika benimsemesi alışılmamış gelişmelerdir. Bu nitelikleriyle tüm dünyada ilgi uyandıran Türk İnkılabı, farklı aşamalarında uluslararası basına konu olmuştur. Bu süreç ABD basınında da yakından takip edilmiştir.

Devletçiliğin bir kalkınma stratejisi olarak yükseldiği Mustafa Kemal Paşa Dönemi’nde, Türkiye-ABD ilişkileri ekonomik ağırlıklıdır. Bu nedenle, Türkiye’deki ekonomik gelişmeler ve devletçilik politikası ABD gazetelerinde sıkça yer almıştır. Araştırmanın kapsamı ve sorunsalı da bu noktada ortaya çıkmaktadır. Zira Türk İnkılabı’nın ekonomik yönünün Amerikan kamuoyunda nasıl algılandığı somut bir biçimde ortaya konulmamıştır. Çalışmada, bu amaca katkı sağlama düşüncesinden hareketle Mustafa Kemal Paşa Dönemi Türkiye’sinin ekonomik gelişmeleri ABD basını üzerinden incelenmiştir. Bu doğrultuda Washington menşeli bir gazete olan *The Evening Star*’a başvurulmuş; *The Key West Citizen*, *The Times-News*, *New Britain Herald*, *The Coolidge Examiner* gibi yerel gazetelere de yer verilmiştir. Gazete, kitap ve makale taramasıyla elde edilen bulgular üç ana başlık çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bunların ilki Türkiye’nin ABD basınına yansıyan devletçi ekonomi politikalarını konu almaktadır.

¹² İhsan Keser (1993). *Türkiye’de Siyaset ve Devletçilik*, İstanbul: Gündoğan Yayınları, s. 171.

¹³ Korkut Boratav (2006). *Türkiye’de Devletçilik*, Ankara: İmge Kitabevi, s. 143.

¹⁴ Taner Timur (1993). *Türk Devrimi ve Sonrası*, Ankara: İmge Kitabevi, s. 125.

¹⁵ Korkut Boratav (2005). *Türkiye İktisat Tarihi, “1908-2002”*, Ankara: İmge Kitabevi, s. 59

1. Türkiye’de Devletçiliğin ABD Basınına Yansımaları

Türk Hükümeti, 1930’lardan itibaren ekonomik bunalıma karşı, kamu gelirleri ile kamu harcamalarını dengelemek ve ithalata sınırlamalar getirerek dış ticaretin açık vermesini önlemek amaçlı tedbirler almaya başlamıştır. Hükümet, bu durağan tedbirleri, ekonomiyi genişletecek dinamik atılımlarla tamamlamaya çalışmıştır. Sanayi alanında, beş yıllık plan çerçevesindeki devlet girişimciliği ve ekonominin diğer sektörlerinde yapılan millileştirmeler, sürecin belirgin özellikleri arasındadır. Yeni yasalarla da desteklenen bu gelişmeler, Türkiye’de devletçi bir kalkınma politikasının izleneceğinin belirtisi olarak yorumlanmıştır.¹⁶

Mustafa Kemal Paşa’nın; “Fırkamızın takip ettiği program iktisadî noktai nazardan devletçidir. Halkımız tab’an devletçidir ki her türlü ihtiyacı devletten talep etmek için kendisinde bir hak görüyor. Bu itibarla milletimizin tebayii ile fırkamızın programında tamamen bir mutabakat vardır.” şeklindeki 1931 tarihli konuşması, Devletçiliğin Cumhuriyet Halk Partisi’nin (CHP) programına da gireceğini işaret etmiştir. Zira aynı yıl, CHP’nin 3. Büyük Kongresi’nde Devletçilik, partinin 6 temel ilkesinden biri olarak kabul edilmiştir.¹⁷ Devletçilik bir bakıma tek parti idaresinin resmi iktisadi politikası olarak görülebilmektedir.

Türkiye’nin benimsediği himayeci sanayileşme ve kalkınma modeli, muhtelif yönleriyle ABD basınında da yer almıştır. Bu bağlamda, Başbakan İsmet Paşa’nın hükümetin temel kaygısının ekonomik kalkınma olacağı sözünü içeren The Sunday Star haberi göze çarpmaktadır. Haberde İsmet Paşa’nın ana hatlarıyla çizdiği ekonomik program ile gümrük tarifelerinin korumacı bir biçimde revize edildiği belirtilmiştir. Söz konusu korumacı stratejilerle Türk sanayisinin mucizevi bir şekilde yükselmesi; para biriminin istikrara kavuşması, bir devlet bankasının oluşturulması ve hayat pahalılığına çözüm bulunmasının hedeflendiği ifade edilmiştir.¹⁸

1930 sonrasında, Türkiye’de yabancı sermayeye karşı tutumun farklılaştığı ve dış yatırımlara karşı genellikle olumsuz bir tavrın hâkim olduğu görülmektedir. Ülkede faaliyet gösteren Osmanlı bakiyesi yabancı yatırımlar,

¹⁶ Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk (2001). *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, s 67-68. 2 Ocak 1936 tarihi The Times-News gazetesinde, Türkiye’nin savaş uçakları satın alacağı haberi bulunmaktadır. Haberin devamında, Mustafa Kemal Paşa’nın, bütçe dengesini bozmamak üzere uçak alımında kullanılacak 18,000,000 \$’ı çalışan nüfusa konulacak yeni bir vergi aracılığıyla temin edeceği belirtilmiştir. Türk Hükümeti’nin çözümü kendi içinde arayarak dış borçlanma ve gelir-gider dengesizliği riskini almadığı görülmüştür. Bkz. “Turkey to Spend 18 Millions for New Fighting Planes”, *The Times-News*, Hendersonville N.C., January 2, 1936, p. 6.)

¹⁷ Korkut Boratav (1974). *100 Soruda Devletçilik*, İstanbul: Gerçek Yayınları, s. 85.

¹⁸ “Turkey Planning Several Reforms”, *The Sunday Star*, Washington D.C., January 6, 1929, p. 12.

1930'lu yıllarda büyük oranda millileştirilmiştir.¹⁹ Türk Hükümeti'nin millileştirmeye yönelik uygulamalarının bazıları ABD basınında da yer almıştır. Misalen, yabancılara muhtaç olmadan kıyı ulaşımını yapabilmek üzere Seyrisefain İdaresi'nin genişletilmesi gösterilebilmektedir. Bu amaç doğrultusunda armatörlere de gemi almaları için büyük kolaylıklar tanınmıştır. Fakat gemilerin ihtiyacı aşacak kadar çoğalması hasebiyle Seyrisefain ile armatörler arasında bir rekabet başlamıştır.²⁰ Seferlerin devlet tekeline alınıp bu rekabetin sonlandırılması, The Evening Star gazetesinin 1 Temmuz 1932 tarihli sayısında yer almıştır.²¹

Türkiye'de Devletçilik ile yaygınlaşan millileşme ve kendi kendine yetme anlayışının bir başka dikkat çeken örneği, Menemen Ticaret Odası'nın başlattığı yerli malı propagandasıdır. Odanın bu çabası The Evening Star'da da yer almıştır. Gazetede, Menemenli iş adamlarının bayramlarda misafirlere şeker yerine incir ve kuru üzüm ikram edilmesini tavsiye ettiği haberi paylaşılmıştır. Onlara göre şeker ikramı, Türk parasının yabancılara cebine girmesi demektir. Zira Türkiye'de tüketilen şeker çoğunlukla Hollanda, Belçika ve Sovyet Rusya'dan gelmektedir. Ülkenin iki şeker fabrikası, lokum gibi "lüks" talepleri karşılayacak oranda üretim yapamadığından, şeker tüketimi yabancı ürünlere dayanmaktadır. Bu nedenle Menemen Ticaret Odası, şeker ve lokum yerine İzmir'in incir ve kuru üzümlerinin tüketilmesini telkininde bulunmuştur.²²

Türk Hükümeti, ülke çıkarları bakımından millileştirilmesi lüzumlu görülen şirketler üzerinde önemle durmuştur. İstanbul Telefon Şirketi de bu kapsamda ele alınmıştır.²³ The Evening Star'ın 14 Ağustos 1935 tarihli haberinde, Türkiye'nin 20 yıllık taksit ile İngiliz-Amerikan ortaklı şirketi 4.000.000 \$'a satın almayı kabul ettiği haberi bulunmaktadır.²⁴ Bayındırlık Bakanlığı ile şirket arasında yapılan bu antlaşmanın Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) onaylanması için hazırlanan yasa tasarısı, 10 Haziran 1936'da Meclis Genel Kurulu'nda görüşülerek kabul edilmiştir.²⁵

1.1. Türkiye'de İş Gücünün Millileştirilmesinin ABD Basınındaki Yankıları

¹⁹ Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 68-69.

²⁰ Bilsay Kuruç (1993). *Belgelerle Türk İktisat Politikası II. Cilt (1933-1935)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 580, s. 59.

²¹ "Turkey Ends Shipping War", *The Evening Star*, Washington D.C., July 1, 1932, p. A-6.

²² "Turks May Ban Candy For Figs and Raisins", *The Sunday Star*, Washington D.C., April 10, 1932, p. 4.

²³ İhsan Güneş (2003). *Türk Parlamento Tarihi, "TBMM V. Dönem (1935-1939)" I. Cilt*, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları No: 33, s. 520.

²⁴ "Turkey Buys Phone System", *The Evening Star*, Washington D.C., August 14, 1935, p. A-2.

²⁵ Güneş, *a.g.e.*, s. 521.

Türkiye’de, devletçiliğin gelişim sürecinde limanlar, demiryolları, madenler, bankalar ve yabancı sermaye ile kurulan şirketler kademeli olarak millileştirilmiştir. Söz konusu millileştirmeler, Türk ekonomisindeki yabancı unsurların tasfiyesini içeren daha derin yenilikleri de beraberinde getirmiştir.

The Sunday Star’da, Başbakan İsmet Paşa Sivas-Ankara demiryolunun açılışında “Turkey for the Turks (Türkiye Türklerindir)” ana fikri çevresinde şekillenen güncel hükümet politikasını destekler nitelikte bir konuşma yaptığı belirtilmiştir.²⁶ Bu politika kapsamında Türkiye’deki yabancılara birtakım sınırlamalar getirilmiştir. ABD basınında bunun erken bir tezahürü, Türkiye’de ikamet eden yabancıların yurt dışına gönderebileceği paranın sınırlandırıldığı şeklindeki bir gazete haberidir. Habere göre, Türkiye’de çalışan yabancılar, kazançlarının yarısından fazlasını Türkiye sınırları dâhilinde kullanmak zorundadır. Hükümet, ülkedeki para akışını kontrol etmek için böyle bir yonteme başvurmuştur. Uygulamaya tabi tutulan yabancılar mesleklerine göre sınıflandırılarak ülkelerine gönderebilecekleri miktarlar belirlenmiştir.²⁷

Türkiye’deki yabancılara getirilen kısıtlamalar ilerleyen süreçte devamlılık göstermiştir. The Sunday Star gazetesinde, yabancıların hangi meslekleri üstlenip hangilerini üstlenemeyeceği hakkında bir yasa tasarısının TBMM’de görüşüldüğü yer almıştır. Haberin devamında, tasarının kabul edilmesi durumunda yabancıların çalışma çevresinin sınırlı hale geleceği ve yabancıların Türkiye’de kimyager, antrenör, şoför, seyyar satıcı, fırıncı veya doktor olarak çalışamayacağı bildirilmiştir. Gazeteye göre, Türkiye’de yabancıların çalışmasının sınırlandırılması, cumhuriyetin imparatorluktan farkını ortaya koymaktadır. Geçmişte kapitülasyonlar ile Türkiye’de yabancılar hüküm sürmüş; imtiyazlardan Türkler değil, yabancılar yararlanmıştır. Ancak Lozan Antlaşması, yabancıların bu üstünlüğüne son vermiştir. Kapitülasyonlar kaldırılmış; yabancılar Türklerle eşit haklara sahip olmuştur. Haber: “*Yabancılar şimdi ilk kez, Türkiye’nin Türklere ait olduğunu ve kendilerinin belirli limitleri olan konuklar olduklarını anlayacaklar.*” yorumuyla sonlandırılmıştır.²⁸

TBMM’deki görüşmelerin sonucunda 11 Haziran 1932’de 2007 sayılı, “*Türkiye’de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun*” kabul edilmiştir.²⁹ Ekonomik bunalım nedeniyle işsizlik sorunu ile karşılaşan

²⁶ Habere göre İsmet Paşa; Sultan Hükümeti’nin 60 yılda yaptığı kadar demiryolunu, ulusal devletin 7 yılda yaptığını belirterek cumhuriyet Türkiye’sinin başarılarına işaret etmiştir. “The Story the Week Has Told”, *The Sunday Star*, Washington D.C., September 07, 1930, p. 3.

²⁷ “Turkey Restricts Foreigners’ Pay”, *The Evening Star*, Washington D.C., May 1, 1930, p. C-6.

²⁸ “Foreigners Curbed in New Turkey”, *The Sunday Star*, Washington D.C., August 30, 1931, p. 5.

²⁹ Kanuna göre yabancıların üstlenemeyeceği meslekler şöyle sıralanmıştır: “...*ayak satıcılığı; çalgıcılık; fotoğrafçılık; berberlik; müretteplik; simsarlık; elbise, kasket ve kondura imâlciliği; borsalarda mübâyacılık; devlet inhisarına tâbi maddelerin satıcılığı; seyyahlara tercümanlık ve rehberlik; inşaat, demir ve ahşap sanayi işçilikleri; umumî nakliye vesaiti ile su ve tenvir ve teshin ve muhabere işlerinde daimî ve*

Türlklere yeni istihdam olanakları sağlamak ve millileştirme s¼recinde yabanc¼ların ekonomideki etkinliklerini azaltmak yasan¼n amaçları aras¼ndadır.³⁰ Yasan¼n kabul¼ne m¼teakip The Evening Star gazetesinde, 10.000 yabanc¼n¼n işini kaybettiği şeklinde bir haber yay¼mlanm¼řtur. Zira bu uygulama bir dizi meslek grubunu T¼rk vatandaşlarına m¼nhasır hale getirmiştir.³¹ The Coolidge Examiner, durumu şoyle değerlendirmiştir:

“T¼rkler vaktiyle ticarete atılmaktan geri duruyordu ve pek çok işkolu yabanc¼ların elinde bulunuyordu. Fakat artık çoğu meslek ve zanaat yalnızca T¼rklere ayrıldı. Berberden garsona; terziden borsacıya, T¼rkler kendi halk¼ndan medet ummaya teşvik ediliyor. Devlet, yalnızca bireysel girişim eksikliği y¼z¼nden değil, aynı zamanda insanları yeni iş alanlarında eğitmek üzere birçok sanayiye kontrol¼ altına aldı. Ekonomiye yavaşlatan d¼nya bunalımı, T¼rkiye’yi sadece sanayileşmeye ve Batı ithalatını s¼nırlamaya zorlamakla kalmadı, aynı zamanda T¼rklere son on yıl¼n değişikliklerini değerlendirmeleri için zaman verdi.”³²

The Evening Star’da, 21 Temmuz’dan sonra yabanc¼ların T¼rkiye’de belirli sekt¼rlerden geçimini sağlamalarına izin verilmeyeceği haberi yay¼mlanm¼řtur. Haberde, Mustafa Kemal Paşa’n¼n T¼rkiye’yi “%100 T¼rk” tutmaya karar verdiği; bu nedenle muhtelif mesleklere mensup yabanc¼ların 6 ay içinde işlerini bırakarak kendilerine izin verilen alanlarda çalışacağı belirtilmiştir.³³

Yine The Evening Star’a g¼re yabanc¼lara konulan bu kısıtlamalar nedeniyle ¼lke ticareti zarar g¼rm¼řt¼r. Gazeteye g¼re, Mustafa Kemal Paşa, s¼z konusu değişikliği T¼rkiye’deki ithalat ve ihracat¼n geçici olarak sekteye uğrayacağını tasavvur ederek yapm¼řtur. Zira T¼rkiye’nin kendi ekonomisini kendisinin idare etmesi gerektiği kanaatindedir.³⁴

1.2. ABD Basınında T¼rkiye’nin İthalat Kotası

Mustafa Kemal Paşa D¼nemi T¼rkiye’sinde, Devletçilik ile milli sanayinin

muvakkat işçilik; karada tahmil ve tahliye işleri; řof¼rl¼k ve muavinliği; alel¼mum amelelik; her t¼rl¼ m¼esseselerde ticarethane, apartman; han, otel ve şirketlerde bekçilik, kapıcılık, odabaşıhık; otel, han, hamam, kahvehane, gazino, dansiğ ve barlarda kadın ve erkek hizmetçilik (garson ve servant); bar oyuncu ve şarkıcılığı, baytarlık ve kimyagerlik, tayyare makinistliği ve pilotluğu, devlete veya vil¼yetlere merbut m¼essesat veya belediyeler ile bunlara merbut tesisat hizmetleri...” Bkz. “T¼rkiye’de T¼rk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun”, T.C. Resmi Gazete, Sayı: 2126, 16 Haziran 1932, s. 1564.

³⁰ Murat Koralt¼rk (2011). *Ekonominin T¼rkleřtirilmesi*, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 279.

³¹ “10.000 Lose Jobs”, *The Evening Star*, Washington D.C., June 6, 1932, p. A-5.

³² “Republican Turkey is Nine Years Old”, *The Coolidge Examiner*, Coolidge, Arizona, December 16, 1932, p. 4.

³³ “The Changing World”, *The Evening Star*, Washington D.C., June 20, 1934, p. A-3.

³⁴ “Turks After Jobs of 10.000 Aliens”, *The Evening Star*, Washington D.C., January 2, 1933, p. A-3.

kurulması ve korunmasına çalışılmıştır. Devrin başlangıcından itibaren ithalatta himayeci bir politika uygulanmıştır. Fakat ekonomik bunalım ve Osmanlı'dan devralınan borçların ödemeleri nedeniyle bütçe açıklarını kapatmak mümkün olmamıştır. Bununla birlikte, ithalata yönelik korumacı siyasaı desteklemek amacıyla 1930 yılında 1567 sayılı, "Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun"³⁵ yürürlüğe girmiştir. Uygulanan bu politika ile bazı malların ithalatı yasaklanmış; bazılarına ise kota konulmuştur. Mevzuatta tedbir mahiyetinde yapılan bu düzenlemeler, çok taraflı yerine iki taraflı ticaret ve ikili denge politikalarının yolunu açmıştır. Literatüre "clearing" olarak geçen bu sisteme göre, Türkiye bir ülkeye ne tutarda mal ihraç ederse, o ülkeden aynı tutarda mal ithal edecektir.³⁶

The Sunday Star gazetesi Türkiye ile ABD'nin ekonomik-ticari ilişkilerini şöyle değerlendirmiştir:

"ABD, Türkiye'ye yılda yaklaşık 4.000.000 \$ değerinde mal satıyor. Öte yandan, Türkiye'den yaklaşık 12.000.000 değerinde mal satın alıyor. İlâveten 5.000.000

³⁵ Kanununun maddeleri şöyledir: "Madde 1 - Kambiyo, nukut, esham ve tahvilât alım, satımının ve memleketten ihracının tanzim ve tahdidi ve Türk parası kıymetinin korunması zımında kararlar ittihazına İcra Vekilleri Heyeti salâhiyetlidir. Madde 2 - Bu kararlar (Türk parası kıymetini koruma) başlığı altında gazetelerle ve sair münasip vasıtalarla neşrî ilân olunur. Meriyeti tarihi metninde yazılı bulunmayan kararlar, neşrinin ertesi gününden muteber olur. Madde 3 - İcra Vekilleri Heyetince ittihaz olunacak kararlara muhalif hareket eden bankalarla birinci maddede yazılı işlerle iştigal eden sair müesseseler hakkında kanunî takibat yapılarak mahkemelerce bunların on beş günden iki seneye kadar muamele icrasından men ve tatiline karar verilmekle beraber beş yüz liradan yüz bin liraya kadar ağır para cezası dahi hükmedilir. Bu hareketi itiyat eden banka ve müesseseler set olunur. Muhalif hareket banka ve müesseselerin merkezi tarafından yapılmış veya yaptırılmış ise tatil ve set kararlara o banka ve müessesenin Türkiye'deki bilcümle şubelerine de şâmilidir. Şubeler kendiliklerinden yapmışlarsa karar yalnız o şubeler hakkında tatbik olunur. Muvakkaten tatile mahkûm olan banka ve müesseseler tatil müddetince kendilerine menfaat temin edecek yeni muameleler icrasından memnurdurlar. Şu kadar ki üçüncü şahısların hukukunu alâkadar edecek muamelelerle evvelce yapılmış olupta kanunî müddete tâbi olan işlere devam olunur. Madde 4 - Her nerede ve ne suretle olursa o'sun İcra Vekilleri Heyeti kararlarna muhalif hareket eden ve ettiren banka ve müesseselerin müdürleriyle alâkadar memurları ve sair şahıslar Türk Ceza Kanununun 358 ve 359 uncu maddelerinde yazılı cezalarla cezalandırılırlar. Madde 5 - İcra Vekilleri Heyetince ittihaz olunacak karara muhalif hareketler için 1447 numaralı kanunla sair kanunlarda yazılı ceza hükümleri cari olmayıp bu kanundaki cezalar tatbik olunur. Madde 6 - Bu Kanun neşri tarihinden üç sene müddetle muteberdir. Madde 7 - Bu Kanun hükümlerinin icrasına İcra Vekilleri Heyeti memurdur." Bkz. "Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun", T.C. Resmi Gazete, Sayı: 1433, 25 Şubat 1930, s. 8733. The Sunday Star gazetesinde, bu kanun ile Türkiye'de hükümet izni olmadan döviz ticareti yapılmasını imkânsız hale getirildiği haberi yayımlanmıştır. Gazetede hükümetin amacının, Türk parasının değer kaybetmesini ve ülke ekonomisinin bozulmasını önlemek olduğu belirtilmiştir. Bkz. "Disarmament Issue and Trade", The Sunday Star, Washington D.C., July 24, 1932, p. 3.

³⁶ Semih Bulut (2008). Mustafa Kemal Paşa Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri (1923-1938), Basılmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Bulut, a.g.e., s. 119-210; Bilsay Kuruç (1988). Belgelerle Türk İktisat Politikası I. Cilt (1929-1932), Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 569, S. 364.

\$'lık Türk malı, Birleşik Devletler'e Avrupa ülkeleri üzerinden dolaylı olarak ulaşmakta. ABD'nin halı, kayısı çekirdeği, zımpara cevheri, incir, kuru üzüm, meyan kökü, badem, ceviz, çam fıstığı ve Antep fıstığı, zeytinyağı, çömlük, tütün, palamut ve yüne olan talebi, ticaret dengesini Türk ihracatçıların yararına kuruyor."³⁷

Söz konusu koşullar göz önüne alındığında Türk Hükümeti'nce öngörülen ithalat kotasının ABD basınında yer alacağı tahmin edilebilmektedir. The Evening Star'da 17 Kasım 1931'de kota hakkında şu haber paylaşılmıştır:

*"Hükümet, Türkiye'de 1000 maddenin ithalatını büyük ölçüde sınırlayan ve dış ticareti neredeyse felç eden bir kararname çıkardı. ABD bundan en çok zarar gören ülkeler arasında. Pek çok ülkeden diplomatik protestolar bekleniyor. Kota; otomobil, sinema filmi, kamera filmi, otomobil lastiği ve radyo gibi Amerikan mallarının ithalatını etkin bir şekilde sınırlandırıyor."*³⁸

Yine The Evening Star'a göre 1931 yılı Türkiye için ekonomik çöküş tehlikesine karşı ulusal bir seferberlik ile sonlanmıştır. 1932 ise ekonomik istikrara doğru zorlu bir sürecin başlangıcıdır. Gazete, Türk Hükümeti'nin ithalatı dış ticareti felç edecek düzeyde kısıtlamasını bu amaç doğrultusunda bir adım olarak değerlendirmiştir.³⁹

2. Türk-Amerikan Ekonomik Etkileşiminin ABD Basınına Yansımaları

Mustafa Kemal Paşa Dönemi'nde Türkiye-ABD ilişkileri, ticari ve ekonomik ağırlıklıdır. Türkiye, 20 Şubat 1926'da, ABD ile altı ay geçerli bir modus vivendi (geçici anlaşma) imzalamıştır.⁴⁰ Bu tarihten itibaren modus vivendilerle yürütülen Türk-Amerikan ekonomik ilişkilerinde, iki ülke birbirlerine "*en ziyade müsaadeye mazhar millet*" statüsü vermiştir. Böylece gümrük vergilerinde önemli indirimler yapılmaya başlanmıştır. Türkiye'de bu tür düzenlemeleri 10 Nisan 1929'dan sonra geçersiz kılacak bir kanun çıkarılması üzerine, iki ülke arasında kalıcı bir anlaşma yapma gereği hâsıl olmuştur. 8 Eylül

³⁷ "New Tariff Law Sought in Turkey", *The Sunday Star*, Washington D.C., August 17, 1929, p. 5.

³⁸ "Turkey Bars Imports", *The Evening Star*, Washington D.C., November 17, 1931, p. B-1.

³⁹ "Turkey Mobilizes to War on Slump", *The Evening Star*, Washington D.C., January 1, 1932, p. A-10. Gazetenin bir başka sayısında da ithalat kotasının olumsuz bir sonucu olarak Türkiye'de kaçakçılığın arttığı belirtilmiştir. Kaçakçılar, başka türlü satın alınamayan malları temin edebilmektedir. Gazeteye göre, Türkiye'ye yıllık yasal ithalatın kabaca dörtte biri kadar kaçak mal girmekte; genelde kahve, şeker, tütün ve alkol gibi tekel ürünlerinin kaçakçılığı yapılmaktadır. Bkz. "Turkey Moves to Curb Smuggling Activities", *The Evening Star*, Washington D.C., July 7, 1932, p. D-7.

⁴⁰ Mustafa Aydın, Çağrı Erhan and Gökhan Erdem (2002). "Chronology of Turkish-American Relations", Ankara University: *Faculty of Political Science*, s. 249; Brad Halverson (2010). *Turkish-American Relations From 1923-1960*, Unpublished PhD Thesis, İstanbul: Yeditepe University, Graduate Institute Of Social Sciences, s. 14.

1929'da Türkiye-ABD arasında bir ticaret ve denizcilik anlaşması yapmak için resmi görüşmeler başlamıştır. Müzakereler neticesinde 1 Ekim 1929'da "Türk-Amerikan Ticaret ve Seyr-ü Sefain Muahedenamesi" imzalanmıştır.⁴¹

Türkiye Cumhuriyeti ile ABD'nin ekonomik ilişkilerinin somut düzeyde başlangıcı olan bu anlaşma 13 Nisan 1930'da The Sunday Star gazetesinde yer bulmuştur. Gazetenin haberine göre, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) ve ABD Senatosu tarafından onaylanan anlaşma ile iki devletin birbirine "en ziyade müsaadeye mazhar millet" muamelesi yapacağı belirtilmiştir.⁴²

Anlaşma ile temeli atılan ticari ilişkilerin geliştirilmesi ABD'de yerel basına da yansımıştır. The Bismarck Tribune gazetesinde, gelişen ve modernize olan Türkiye'nin Amerikan sanayi ürünlerine talebinin artacağını; Bismarck şehrinin de bu ticari ilişkilerden fayda sağlayabileceği bildirilmiştir. Ayrıca Türkiye'nin Latin alfabesine geçmiş olmasının iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin geliştirilmesine katkıda bulunacağı da belirtilmiştir.⁴³

Türkiye-ABD münasebetinin gelişmeyi sürdürdüğü 1930'lu yıllarda, Türkiye'nin ekonomik ve ticari yapısında görülen değişimler ABD basınında "Amerikan etkisi" şeklinde açıklanmıştır. New Britain Herald gazetesinde, 24 Ocak 1930 tarihinde, Türkiye'nin tek fiyat standardını benimseyeceği hakkında bir haber bulunmaktadır. Haber, Türkiye'de ekonomik istikrarın sağlanması için ABD'nin dürüst ve açık ticaret usulünün benimsenmesi; dükkânlarda ve pazarlarda pazarlığın yerini dürüst ticaret, güvenilir mallar ve sabit fiyatların alması gerektiğini öne sürmektedir.⁴⁴

Dönemin Maliye Bakanı Şükrü (Saraçoğlu) Bey'in 1931'deki ABD ziyareti, ekonomide Amerikan modelinin örnek alındığı fikrini kuvvetlendirmiştir. Bu ziyaret, Amerikan iş çevreleriyle temaslarda bulunmak; sosyal hizmetler ve bankacılıkta kullanılmak üzere kredi temin etmek; Türkiye'de pamuk sanayisini tesis etmek için Amerikalı pamuk uzmanlarının Türkiye'ye gelmesini sağlamak ve ABD'nin finans ve ekonomi sistemi üzerinde incelemeler yapmak amacıyla gerçekleştirilmiştir.⁴⁵ Ziyaret The Evening Star'a, Bakan Şükrü Bey'in Amerikan

⁴¹ Bulut, *a.g.e.*, s. 128-131; "Treaty of Commerce and Navigation Between the United States Of America and the Turkish Republic" (April 1931). *The American Journal of International Law*, Vol. 25, No: 2, Supplement: Official Documents, Cambridge University Press, p. 116-119; Fahir Armaoğlu (1991). *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri (Açıklamalı)*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, s. 113-116.

⁴² "Turkey Ratifies Treaty", *The Sunday Star*, Washington D.C., April 13, 1930, p. 1.

⁴³ "Bismarck's Eyes On China, Turkey", *The Bismarck Tribune*, Bismarck S.D, January 4, 1929, p. 4.

⁴⁴ "Turkey Soon to Adopt Honest, One Price Standarts", *New Britain Herald*, New Britain, Connecticut, January 24, 1930, p. 23.

⁴⁵ Bulut, *a.g.e.*, s. 133-134.

sanayi ve tarım yöntemlerini incelemek ve ABD ile finansal ve ekonomik ilişkiler kurmak için Türk Hükümeti adına New York'a gittiği şeklinde yansımıştır.⁴⁶

1930'lu yıllarda, Türk-Amerikan ekonomik etkileşiminin en somut örneği, Türkiye'nin talebiyle ABD'den gelen teknik uzmanlar olmuştur. 1932'de Jeolog ve Metalürji Uzmanı Sidney Paige; Demiryolu Uzmanı Charles E. Bell; Gümrük Uzmanı Robert H. Vorfeld; altın madeni sanayisi ile ilgili araştırma yürütmesi için Matthew Van Sicken; tütün, tuz ve alkol tekelleri üzerine çalışması için ise Wallace Clark Türkiye'ye getirtilmiştir. Ayrıca 1933'te Türk ekonomisiyle ilgili genel bir rapor hazırlaması için Walker D. Hines ve ekibi görevlendirilmiştir. Hatta Hines'in hazırlayacağı raporun gelecekte ülkenin ekonomik programı olarak kullanılması planlanmıştır. Hines 1934'te ölünce projenin başına Goldthwaite H. Dorr, geçmiştir. Princeton Üniversitesi'nden Edwin W. Kemmerer de projeye destek olmuş; sonuçta "Hines-Dorr-Kemmerer Raporu" olarak bilinen 1800 sayfalık bir çalışma meydana getirilmiştir.⁴⁷

ABD'nin Türkiye'ye teknik uzmanlar göndermesi, Amerikan basınında geniş yer bulmuştur. The Times-News gazetesi, 3 Şubat 1933'te Birleşik Devletler Kabinesi'nin Türkiye'nin tekellerini, devlet gelirlerini ve demiryollarını modernize ederek ABD'deki verimlilik düzeyine ulaştırmak üzere bir grup finansal uzman görevlendirmeyi kabul ettiğini bildirmiştir.⁴⁸ The Evening Star gazetesi ise 23 Nisan 1933 tarihli haberinde Türklerin, Amerikan deneyimine dayanan, Türkiye koşullarına uygulanabilecek geniş bir ekonomik modernleşme programı formüle etme isteğinde olduğuna dikkati çekmiştir. Tanınmış pek çok uzmanın Washington'dan Türkiye'ye giderek bu kapsamda müşterek bir çalışma yürüteceği de haberde belirtilmiştir.⁴⁹ Aynı tarihli The Sunday Star gazetesinde bu durum şöyle yorumlanmıştır:

"Osmanlı Devleti'nin yıkıntılarından doğan Cumhuriyetin aydın lideri, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, eski sultan topraklarının ekonomik modernleşmesini Amerikan beyinlerinin yardımı ile tamamlamaya karar verdi. 8-9 seçkin uzman; demiryolları taşımacılığı, altın madenciliği, bakır üretimi, pamuk

⁴⁶ "Turkey Sends Visitor", *The Evening Star*, Washington D.C., October 7, 1931, p. A-5.

⁴⁷ Bulut, *a.g.e.*, s. 136-137. ABD'li uzmanların Türkiye'ye gelişinden önceki bir başka önemli gelişme, Curtiss-Wright Corporation'ın Türkiye'de bir üretim tesisi açmasıdır. Şirket, ülkeye havaalanları ve havayolları kurmak, sivil ve askeri uçakların üretim ve dağıtımına başlamak için ABD'den uzmanlar göndereceğini açıklamıştır. Bu amaçla Kayseri'de bulunan devlete ait bir fabrika, Amerikan tipi ticari ve askeri uçakların üretimi için devralınmıştır. The Evening Star'da bu konuda bir haber bulunmaktadır. Bkz. "Turkey to Have U.S. Plane Factory", *The Evening Star*, Washington D.C., February 8, 1932, p. A-5.

⁴⁸ "To Americanize Turkish Affairs", *The Times-News*, Hendersonville N.C., February 3, 1933, p. 4.

⁴⁹ "Turkey Drafting American Experts", *The Evening Star*, Washington D.C., April 23, 1933, p. A-5.

yetiştiriciliği, bağıcılık ve gümrük tarifesi ile ilgili konularda, yeni Türkiye'yi etkili ve makul bir şekilde 20. Yüzyıl standardına getirmek üzere Gazi'ye tavsiye vermekle görevlendirildi. (...) Mustafa Kemal'in ülkesindeki harp sonrası Amerikan diplomatik temsilcileri, Amiral Bristol, Büyükelçi Grew ve emekli Büyükelçi Sherrill, Gazi'nin Türkiye'yi kelimenin tam anlamıyla modern bir devlet haline getirme konusundaki kararlılığını açıkça ifade etti. Amerikan halkı, bu görevde yardımcı olmak üzere kendi yurttaşlarının seçilmesinden memnuniyet duyuyor."⁵⁰

The Key West Citizen gazetesinin 4 Ağustos 1933 tarihli sayısına göre, Türkiye'nin ekonomik açıdan yeniden doğuşunu hazırlamak üzere, ABD'li uzmanlar Mustafa Kemal Paşa'nın davetiyle ülkeye gelmiştir. Gazeteye göre Mustafa Kemal Paşa tarafından planlanan ekonomik canlanma, Walker D. Hines'in öncülüğünde yürütülmeye başlanmıştır. Diğer uzmanlar ise araştırma turlarıyla Ankara'dan ayrılarak altın ve petrol arayışlarına katılmıştır. Wallace Clarke, devlet tekellerinin yönetimini yeniden düzenlemekle görevlendirilmiş; dört ay çalıştıktan sonra tütün, alkol ve tuz gibi büyük devlet tekellerinin yeniden örgütlenmesini öneren bir rapor sunmuştur. Habere göre Clarke, devlet tekellerinin tamamen ticari işletmeler olarak yönetilmesi ve Türkiye'de Amerikan pazarlama yöntemlerinin yaygınlaştırılması gibi yeni fikirler de ortaya atmıştır. Fakat bu fikirler çoğunlukla kabul görmemiştir.⁵¹

3. ABD Basınına Göre Türkiye'de Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı

1930-1933 yılları arasında Türkiye'de ekonomik meselelere devlet tarafından yön verilmeye başlanmış; gerekli hususlar incelemeye tabi tutularak programlaştırılmıştır. Değerlendirme sürecinde Hükümet, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'yı sıklıkla bilgilendirmiştir. Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi (Çakmak) Paşa ile sanayi kuruluşlarının yeri üzerine uzun müzakereler gerçekleştirilmiştir. Sonunda Mustafa Kemal Paşa'nın da üzerinde çalıştığı Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı oluşturulmuştur.⁵²

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı: ham maddeleri memlekette yetişen ya da kısa zamanda içerde temini mümkün görülen sanayi kollarının ele alınması; bu

⁵⁰ "Americanizing Turkey", *The Sunday Star*, Washington D.C., April 23, 1933, p. 2.

⁵¹ "Expert Americans Pilot Turks at Start of Kemal's New Deal", *The Key West Citizen*, Florida, August 4, 1933, p. 1.

⁵² Afet İnan (1972). *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 13. Gazi Mustafa Kemal, 1931 Genel Seçimleri dolayısıyla yayımlanan beyannamesinde çiftçilere yönelik bir kredi sisteminin teşkil edileceğini ve kooperatifler kurularak üreticilerin koşullarının iyileştirileceğini ifade etmiştir. Bkz. *Atatürk'ün Tanim, Telgraf ve Beyannameleri IV (ATTB)* (1992). Ankara: ATAM Yayınları, s. 606. Beyanname Amerikan basınında da yer almıştır. Bkz. "Farm and Labor Aid Promised for Turkey", *The Evening Star*, Washington D.C., April 21, 1931, p. B-14.

sanayi kolları büyük sermaye ve teknik kuvvet gerektireceğinden kuruluşlarının devlete ya da milli müesseselere bırakılması ve kurulmasına karar verilen sanayinin üretim kapasitesinin, memleketin ihtiyaç ve tüketimiyle orantılı olması esaslarını içermiştir.⁵³ Cumhuriyet döneminin bu ilk sanayi planı, ülkenin doğal kaynaklarının değerlendirilmesini; insan gücü ile var olan maddi imkânların kullanılmasını ve bu amaçlarla fabrikalar kurulmasını hedeflemiştir. Plan kapsamına alınan sektörler, özel sanayi teşebbüslerinin gerçekleştirilmesine ve yenilerinin kurulmasına yardımcı olmuştur. Yerli sanayi, ülkede tarım alanında da dengeli bir faaliyet zemini yaratmıştır. İleride bu planlı kalkınma Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarına iş gücü ve istihdam getirerek toplum yaşamına büyük ölçüde etkileyecektir.⁵⁴

The Coolidge Examiner gazetesi, kurulduğunda boş bir hazine devralan Türkiye Cumhuriyeti'nin doğal kaynaklar bakımından zengin olduğuna dikkat çekmiştir. Gazeteye göre ülkede; bakır, gümüş, çinko, krom cevheri, manganez, lületaşı, boraks, zımpara, kömür ve demir mineralleri; yaklaşık 21.000.000 dönüm kereste ve kayda değer miktarda kullanılmayan su enerjisi bulunmaktadır.⁵⁵ ABD basını, Türkiye'nin bu bol miktardaki hammadde kaynaklarını kullanarak bir sanayi hamlesine giriştiğine de dikkat çekmiştir The Sunday Star gazetesi, Türkiye'nin "*acele işe şeytan karışır*" şeklindeki atasözünün "*vakit nakittir*" sözüyle değiştirildiğini vurgulamıştır. Gazeteye göre, girilen yeni dönemde Mustafa Kemal Paşa ülkesine bir "*sanayi demokrasisi*" fikrini telkin etmiştir. Zira O'na göre Türkiye'nin bir "*hasta adam*" olarak nitelendirilmesi ve

⁵³ Bu planda kurulması öngörülen sanayi dalları: madencilik, maden kömürü ocakları, muntika elektrik santralleri, ev mahrukatı sanayii ve ticareti, toprak sanayii, gıda maddeleri sanayii ve ticareti, kimya sanayii, mihaniki sanayii ve denizciliktir. İnan, *a.g.e.*, s. 16.

⁵⁴ *a.g.e.*, s. 17. Türkiye'de, sanayi planından önce de kaynakların işlenmesi yönünde girişimler bulunmaktadır. Ülkede alkol üretimine başlanması buna örnek gösterilebilmektedir. Bu süreçte, alkol tekelinin müdürü şarap yapımını incelemesi için Avrupa'ya gönderilmiştir. Ayrıca Anadolu'daki zengin üzüm bölgeleri, Türkiye'nin gelecekteki şarap sanayisinin merkezi olarak seçilmiştir. Bu haber ABD basınında iki farklı gazetede yer almıştır. Bkz. "Turks to Make Wine", *The Sunday Star*, Washington D.C., January 20, 1929, p. 8.; "Turkey, Once Wineless Plans to Make Her Own", *New Britain Herald*, New Britain, Connecticut, February 02, 1929, p. 6. 17 Nisan 1934'te The Evening Star gazetesinde, Türkiye'deki şarap üretiminin başarıya ulaştığı; bir New York firmasının Türkiye'den 25.000.000 litre şarap satın aldığı şeklinde bir haber yayımlanmıştır. Habere göre, bu gelişme üzerine tekel yönetimi alkol üretimini İstanbul'a taşımaya karar vermiş; bunun için de bir fabrika inşa edilmiştir. Bkz. "Turkish Liqueurs Sold to America", *The Evening Star*, Washington D.C., April 17, 1934, p. C-7.

⁵⁵ Haberin devamında dokuması ve renklendirmesi beceri gerektiren halıların Türkiye'de imal edilen en önemli ürünlerden olduğu belirtilmiştir. İncir paketleme tesisleri, çırçır fabrikaları, tekstil ve şeker değirmenleri de, ülkenin sınıai yaşamında önemli yer tutmaktadır. "The New Turkey", *The Coolidge Examiner*, Coolidge, Arizona, October 6, 1933, p. 5.

sanayileşmiş ülkeler için açık pazar haline gelmesi, sanayi alanındaki geri kalmışlığından kaynaklanmıştır.⁵⁶

Mustafa Kemal Paşa'nın değerlendirmesinden hareketle Türkiye'de sanayi ve imar üzerine yapılan girişimler, The Evening Star gazetesindeki bir haberde şöyle ele alınmıştır:

"Türkiye uzun süredir mali sıkıntılar yaşadığından, mevcut ekonomik durgunluğu Batı kadar hissetmiyor. Ancak geleceğini teminat altına almayı ve halkının yaşam standardını yükseltmeyi hedefliyor. Makineler yerine insan gücünün kullanıldığı büyük demiryolu projesi, işsizliği belli bir oranda azaltıyor. 1000 milden fazlası tamamlanan demiryollarının, 508 mili henüz yapım aşamasında; Zengin Ereğli kömür madenlerine ve Ergani bakır madenlere de açılan hatlar da dâhil olmak üzere, 750 mili ise planlanmış durumda. Ülkenin diğer bayındırlık çalışmaları; geniş bir karayolu sistemi, liman inşaları ve Anadolu bozkırlarında sulama projelerini içeriyor. Dengeli bir bütçe, elverişli bir ticaret dengesi ve Maliye Bakanı'nın enflasyon yaşanmayacağına dair açıklaması, Türkiye'deki olumlu tabloya katkıda bulunuyor. (...) Ekonomik bir rahatlama sağlamak üzere hükümet; demiryollarını, tarımı, tütün, tuz, alkol gibi devlet tekellerini yeniden düzenlemeyi ve petrol kuyularından yararlanmayı planlıyor. Bu çabalar Türkiye'nin gelecekteki ekonomik politikalarını şekillendirmeye de yardımcı olacak. (...) Sanayileşmeyi de hedefleyen Türkiye, Sovyet Rusya'dan ödünç aldığı 20.000.000 \$ değerindeki teknik ekipman ile büyük tekstil ve şeker fabrikaları kurmayı planlıyor."⁵⁷

The Evening Star'da Türkiye'deki sanayileşme girişimlerinin yanında İsmet Paşa'nın başbakanlığı sırasında yapılan diğer atılımlara da yer verilmiştir. Gazetenin 15 Eylül 1931 tarihli haberinde şu yorum yer almıştır:

"General, devlet adamı ve Gazi'nin sağ kolu İsmet Paşa, başka bir zayıf yavruyu daha başbakanlığının genişleyen kanatları altına aldı. İlki; yani Kemalist rejim altında doğan demiryolları, kendi ayakları üzerinde durabilen sağlam ve yetenekli bir evlat oldu. İsmet Paşa, kartal gözlerini o yöne çevirene kadar Türk donanmasının sadece adı vardı. Şimdi Türkiye'nin hedefi, daha büyük ve daha güçlü bir donanma. 1931-1932 bütçesindeki 1.000.000 \$'lık artış bunu mümkün kılacak. (...) Türkiye Cumhuriyeti bir barış politikasına sıkıca bağlı kalsa da, sınırlarını ihmal etmiyor. Ordu, cumhuriyet yönetimi altında iyice örgütlendi; öyle ki, tasarruf etmek zorunda olan hükümet, silahlı kuvvetlere 4.500.000 \$'lık

⁵⁶ "Industrialism Grows in Eastern Europe", *The Sunday Star*, Washington D.C., April 5, 1931, p. 4.

⁵⁷ "Soviet and Japan Speed Recovery", *The Evening Star*, Washington D.C., July 19, 1933, p. B-4.

bir pay ayırıyor. Havayolları da Kemalistler tarafından kuruldu. Cumhuriyetten önce Türkiye'nin hiç kullanılmayan az sayıda uçağı bulunuyordu.”⁵⁸

Anlaşılacağı üzere, Mustafa Kemal Paşa Dönemi'nde en mühim amaç; Türkiye'nin bir barış politikası izlemesi, kendi sınırları dâhilinde etkin bir savunma kuvvetiyle korunması ve mevcut kaynaklarından istifade ederek bir kalkınma sürecine girmesidir. Mustafa Kemal Paşa, bu kalkınma sürecini şöyle tanımlamıştır:

“Ekonomik kalkınma; Türkiye'nin, hür müstakil, daima daha kuvvetli, daima daha refahlı Türkiye idealinin, bel kemiğidir. Türkiye bu kalkınmada iki büyük kuvvet serisine dayanmaktadır: Toprağının iklimleri, zenginlikleri ve başlı başına bir servet olan coğrafi vaziyeti ve bir de, Türk milletinin, silâh kadar, makina da tutmaya yarasan kudretli eli ve millî olduğuna inandığı işlerde ve zamanlarda, tarihin akışını değiştirir celâdetle tecelli eden, yüksek sosyal benlik duygusu...”⁵⁹

Beş Yıllık Sanayi Planı, Mustafa Kemal Paşa'nın bu vizyonu dâhilinde atılmış bir adım olarak görülebilmektedir. Planın resmi olarak yürürlüğe girmesi The Evening Star'ın 7 Aralık 1933 tarihli sayısında şu cümlelerle yer almıştır:

“Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın önceden tamamen tarımsal bir ülke olan Türkiye'yi sanayileştirme konusundaki güçlü kampanyasına, beş yıllık bir sanayi planının kabine tarafından kabul edilmesiyle hız verildi. Plan, 22.000.000 \$ Türk sermayesi ve geçen yıl Sovyet Rusya'dan alınan 8.000.000 \$ kredi ile desteklenecek iplik, tekstil, saat, şişe, kimya ve demir fabrikaları kurulacak. Fabrikaların 12'si devlete; 2'si özel sektöre ait olacak.”⁶⁰

ABD basınında, Türkiye'deki sanayileşme ve kalkınma planının uygulamaya konulmasından sonraki gelişmelere de yer verilmiştir. İsmet Paşa'nın kömür üretimi konusundaki çalışmaları The Evening Star'da yer bulmuştur. Paşa, dönemin Maliye Bakanı Celal (Bayar) Bey ile birlikte Türkiye'nin en önemli kömür bölgesi olan Zonguldak'ı ziyaret etmiştir. Burada yıllık 1.600.000 tonluk üretim hacmini 3.500.000 tona çıkaracak yeni bir kömür programı oluşturmak üzere bizzat incelemeler yapmıştır. Hükümet, kömür

⁵⁸ “Turkey Builds Up Nucleus of Navy”, *The Evening Star*, Washington D.C., September 15, 1931, p. C-5.

⁵⁹ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III (Açıklamalı Dizin İle)*, (2006). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, s. 410. The Key West Citizen gazetesindeki bir habere göre; Genç Cumhuriyet'in ekonomik yeniden doğuşunu gaye edinen Mustafa Kemal, yurt gezilerinin sonunda Türkiye'yi ekonomik bölgelere ayırma kararı almıştır. Ardından Türkiye'nin ekonomik ve idari bir haritasının çıkartılacağı belirtilmiştir. Bunun yanı sıra Türk Hükümeti Anadolu'nun büyük ölçüde el değmemiş maden zenginliklerini işletmeyi de hedeflediği de bu haberde yer almıştır. Bkz. “Kemal Launches Wide Program to Rebuild Turkey”, *The Key West Citizen*, Florida, March 15, 1933, p. 1.

⁶⁰ “Turkey Adopts Plan”, *The Evening Star*, Washington D.C., December 7, 1933, p. A-9.

bakımından zengin olduğuna inanılan bölgelerde yapılan kapsamlı jeolojik araştırmalarla bu rakamları 20 kat artırmayı hedeflemiştir. Zonguldak'taki mevcut üretimini artırmak için de demiryolu inşası ve yetersiz liman tesislerinin modernizasyonu da planlanmıştır.⁶¹

The Times-News gazetesinin 23 Ocak 1934 tarihli haberinde; Türkiye'de, geniş kapsamlı devlet sanayilerinin kuruluşunda yardımcı olması hedeflenen beş yıllık plan çerçevesinde, yeni bir yasa tasarısıyla grev ve lokavtların yasaklanacağı haberi yayımlanmıştır. Haberde tasarının özel sektör için de geçerli olacağı belirtilmiştir.⁶²

Türkiye'de bulunan ham maddelerin devlet eliyle kurulacak fabrikalarda işletilmesi Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın esaslarından biridir. Bu doğrultuda yapılan yatırımların çoğu, 1933'te kurulan Sümerbank ve 1935'te kurulan Etibank aracılığıyla gerçekleştirilmiştir.⁶³ Bir kükürt fabrikasının kurulması ve işletilmesi görevi ise Sümerbank'a verilmiştir.⁶⁴ The Key West Citizen gazetesinde Türkiye'nin en önemli kükürt madenini resmi Sümerbank'a ve yarı resmi İş Bankası'na devrettiği haberine yer verilmiştir. Haberin devamında bankanın, Isparta'ya bağlı Keçiborlu ilçesindeki zengin kaynakları işleterek kükürt ithalatına son vereceği belirtilmiştir.⁶⁵ Türkiye'nin plan dâhilinde var olan kaynaklarından yararlanmaya başladığı bu misalde görülmektedir.

Ham madde sanayileşmesinin bir başka örneği The Coolidge Examiner gazetesinin 16 Mart 1934 tarihli sayısında bulunmaktadır. Gazete, Türkiye'nin açıkladığı beş yıllık sanayileşme planında yün üretiminin hükümet tarafından teşvik edilen 4 büyük sanayi kolu arasında yer alacağını bildirmiştir. Haberde ayrıca, temel bir ham madde olan yünün, sanayi planına dâhil edilmesinin tabii bir durum olduğu vurgulanmıştır.⁶⁶

12 Şubat 1935'te The Evening Star'da yayımlanan bir habere göre Başbakan İsmet Paşa, Türkiye'nin Beş Yıllık Sanayi Planı'nın gereken şekilde

⁶¹ "Turkey is Pushing Coal Trade Boom", *The Evening Star*, Washington D.C., December 12, 1933, p. D-7.

⁶² "Turkey Bans Strikes", *The Times-News*, Hendersonville N.C., January 23, 1934, p. 6.

⁶³ Abdullah Takim and Ensar Yılmaz (April 2010). "Economic Policy During Atatürk's Era in Turkey (1923-1938)", *African Journal of Business Management*, Vol. 4 (4), p. 553,

⁶⁴ Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda, Kükürt Fabrikası'nın yanında; Bakırköy Bez Fabrikası, Malatya Bez ve İplik Fabrikası, Kayseri Pamuklu Fabrikası, Nazilli Basma Fabrikası, Ereğli Bez Fabrikası, Kendir Sanayii, Bursa Merinos Fabrikası, Karabük Demir ve Çelik Fabrikaları, İzmir Birinci Kâğıt Fabrikası, Selüloz Fabrikası, Gemlik Suni İpek Fabrikası, Hamızı Kibrit Fabrikası, Süperfostat Fabrikası, Klor Fabrikası, Porselen Fabrikası, Gülyağı Fabrikası ve Süngercilik Şirketi'nin de kurulması görevi Sümerbank'a verilmiştir. Bkz. İnan, *a.g.e.*, s. 18-19.

⁶⁵ "Turkey Exploits Its Own Sulphur", *The Key West Citizen*, Florida, February 6, 1934, p. 1.

⁶⁶ "Wool Still Ranks as Major Industry", *The Coolidge Examiner*, Coolidge, Arizona, March 16, 1934, p. 5.

işlediğini ve her birkaç ayda bir yeni fabrikaların açıldığını belirtmiştir. İsmet Paşa, Zonguldak'taki sömük fabrikasının açılışında demir ve kömürü; “*Türk sınıai yaşamının omurgası*” olarak nitelendirmiştir. Ayrıca; 1923'te Türkiye'de 600.000 ton kömür imal edildiğini; zamanla üretimin 2.000.000 tona ulaştığını ve bu rakamın daha da artacağını ifade etmiştir.⁶⁷

Sonuç

Osmanlı Devleti, tarihsel süreçte Batı'daki gelişmeleri gereken düzeyde takip edememiştir. Coğrafi keşiflerin ve dünyanın iktisadi düzenini yeniden şekillendiren Sanayi İnkılabı'nın göz ardı edilmesi, ekonomideki bozulmaların temel etkeni olmuştur. Ekonomik gelişimini tamamlayamayan Osmanlı Devleti, alınan ilk dış borçtan, Düyun-u Umumiye idaresinin kuruluşuna, kademeli bir şekilde iktisadi hürriyetini yitirmiştir. I. Dünya Savaşı esnasında, Türkiye'nin muharip taraf olması vesilesiyle dış borçlanma ve bütçe açıkları gittikçe büyümüştür.

Milli Mücadele'nin başarıya ulaşmasının akabinde, TBMM tarafından bir cumhuriyet rejimi teşkil edilmiştir. Türkiye'de her alanda tam bağımsız, milli bir ekonomi modeli benimsenmesi de bu cumhuriyetin erken evrelerine tekabül etmektedir. Osmanlı Devleti'nin dış unsurların güdümündeki ekonomi politikalarının tam tersi olan yeni iktisadi sistem, ulusalcı bir yaklaşımla ele alınmıştır.

Kemalist ideolojinin ekonomi politikası olarak da nitelendirilen Devletçilik, Türkiye'nin kendi iç dinamiklerine münhasır bir kalkınma stratejisi olarak yükselmiştir. Mustafa Kemal Paşa bu ekonomi politikasını, Genç Cumhuriyet'in iktisadiyatını sağlam temeller üzerine oturtmak gayesiyle tasarlamıştır. Devletçilik, Batılı otoriter-totaliter rejimlerdeki katı devletçi politikalarından ziyade özel teşebbüse de yaşama imkânı tanıyan, kısmi liberal tınlar barındıran, kendine özgü bir yapıya sahiptir. Türk İnkılabı'nın en mühim bileşenlerinden birini teşkil eden Devletçilik, dar bir zaman diliminde, Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu çağdaş ekonomik düzeye ulaşmasına yardımcı olmuştur.

Mustafa Kemal Paşa'nın fikir önderliğini yaptığı Türk İnkılabı'nın başarıları, muhtelif yönleriyle yabancı basına da yansımıştır. Tabii olarak inkılabın ekonomik boyutu da küresel ölçekte basına yansımıştır. Bilhassa araştırmanın ana eksenindeki ABD basınında, Türkiye'deki ekonomik gelişmeler üzerine çok sayıda haber bulunmaktadır. Zira Mustafa Kemal Paşa dönemindeki Türkiye-ABD ilişkileri ekonomik ve ticari ağırlıklıdır. Meseleye ışık tutmak üzere; *The Evening Star*, *The Key West Citizen*, *The Times-News*, *The Coolidge*

⁶⁷ “New Factories Rising on Turkish Horizon”, *The Evening Star*, Washington D.C., February 12, 1935, p. B-10.

Examiner, New Britain Herald ve The Bismarck Tribune gazetelerinde, Türkiye'deki devletçiliğe ilişkin haberler tespit edilmiştir.

Tarama yöntemiyle elde edilen bilgiler, belirli başlıklar çerçevesinde değerlendirilmiştir. İlk olarak, Türk Hükümeti'nin, devletçilik politikası çerçevesinde, muhtelif alanlardaki millileştirme çalışmalarının ABD basınına yansımalarına yer verilmiştir. Gazetelerde, yabancı unsurların idaresinde bulunan şirketlerin hükümet tarafından millileştirilmesi, tarafsız bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Fakat iş gücünde millileştirmelere gidilmesi, Türkiye'deki yabancıların işlerini kaybetmeleri olarak aksettirilmiştir. Ayrıca, dış ticaret açığını önlemek amaçlı koyulan ithalat kotası da ABD'nin ekonomik çıkarlarına ters düştüğünden olumsuz karşılanmıştır. Gazetelerde, bu iki gelişmeye dair genel algı; bu uygulamaların Türkiye'de iş gücü kaybına ve dış ticaretin durmasına sebep olarak ekonomiyi olumsuz etkileyeceği şeklindedir.

İkinci başlık altında, Türkiye'nin, ekonomik alanda ABD'den etkilendiğine dair göreceli algıyı içeren haberlere yer verilmiştir. Söz konusu haberlerdeki hâkim bakış açısı, yeni Türkiye'nin iktisadi politikalarında Amerikan modelinin örnek alındığıdır. Türk yetkililerin mali inceleme amaçlı ABD'ye gitmesi; Amerikalı uzmanların Türkiye'nin iktisadiyatı üzerinde çalışma yapmak üzere ülkeye davet edilmesi gibi hadiseler basındaki bu algıyı kuvvetlendirmiştir. Özetle, basında Türkiye'nin iktisadi hayatında Amerikan sistemini örnek alarak gelişmesini hızlandırabileceği ana fikri hâkimdir.

Son bölümde, Türkiye'nin Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı eksenindeki haberlere yer verilmiştir. Türkiye'nin bu ilk kalkınma planı, ABD basınında geniş yankı bulmuştur. Ülkedeki hızlandırılmış sanayileşme denemesi çerçevesinde kurulan banka ve fabrikalar, altyapı imar faaliyetleri ve savunmaya dair atılımlar gazetelerde sıkça yer almıştır. Haberler göz önüne alınarak Türkiye'deki bu gelişmelerin ABD'de ilgiyle takip edildiği söylenebilmektedir. Döneme ait gazetelerde, ülkenin doğal kaynaklarına ve iktisadi potansiyeline sıkça vurgu yapılarak bunların iyi kullanılması halinde Türkiye'nin hızla gelişeceği görüşüne ulaşılmaktadır.

Araştırmada, ABD basınında etkinlik gösteren gazetelerden elde edilen verilere dayanılarak Türk İnkılabı'nın devletçi stratejilerinin müspet yahut menfi yönleri ortaya konulmuştur. Genel tabloya bakıldığında, Türkiye'de Devletçilik'in gelişim sürecinin ABD basınında yakından izlendiği; Mustafa Kemal Paşa'nın ve gerçekleştirdiği iktisadi reformların genelde olumlu bir bakış açısıyla değerlendirildiği sonucuna varılabilmektedir.

Kaynakça

1. Gazeteler

- "10.000 Lose Jobs", *The Evening Star*, Washington D.C., June 6, 1932, p. A-5.
- "Americanizing Turkey", *The Sunday Star*, Washington D.C., April 23, 1933, p. 2.
- "Bismarck's Eyes On China, Turkey", *The Bismarck Tribune*, Bismarck S.D, January 4, 1929, p. 4.
- "Disarmament Issue and Trade", *The Sunday Star*, Washington D.C., July 24, 1932, p. 3.
- "Expert Americans Pilot Turks at Start of Kemal's New Deal", *The Key West Citizen*, Florida, August 4, 1933, p. 1.
- "Farm and Labor Aid Promised for Turkey", *The Evening Star*, Washington D.C., April 21, 1931, p. B-14.
- "Foreigners Curbed in New Turkey", *The Sunday Star*, Washington D.C., August 30, 1931, p. 5.
- "Industrialism Grows in Eastern Europe", *The Sunday Star*, Washington D.C., April 5, 1931, p. 4.
- "Kemal Launches Wide Program to Rebuild Turkey", *The Key West Citizen*, Florida, March 15, 1933, p. 1.
- "New Factories Rising on Turkish Horizon", *The Evening Star*, Washington D.C., February 12, 1935, p. B-10.
- "New Tariff Law Sought in Turkey", *The Sunday Star*, Washington D.C., August 17, 1929, p. 5.
- "Reorganizing of Turkey", *The Sunday Star*, Washington D.C., August 10, 1930, p. 1.
- "Republican Turkey is Nine Years Old", *The Coolidge Examiner*, Coolidge, Arizona, December 16, 1932, p. 4.
- "Soviet and Japan Speed Recovery", *The Evening Star*, Washington D.C., July 19, 1933, p. B-4.
- "Türkiye'de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun", *T.C. Resmi Gazete*, Sayı: 2126, 16 Haziran 1932, s. 1564.
- "Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun", *T.C. Resmi Gazete*, Sayı: 1433, 25 Şubat 1930, s. 8733.
- "The Changing World", *The Evening Star*, Washington D.C., June 20, 1934, p. A-3.

"The New Turkey", *The Coolidge Examiner*, Coolidge, Arizona, October 6, 1933, p. 5.

"The Story the Week Has Told", *The Sunday Star*, Washington D.C., September 07, 1930, p. 3.

"To Americanize Turkish Affairs", *The Times-News*, Hendersonville N.C., February 3, 1933, p. 4.

"Turkey Adopts Plan", *The Evening Star*, Washington D.C., December 7, 1933, p. A-9.

"Turkey Bans Strikes", *The Times-News*, Hendersonville N.C., January 23, 1934, p. 6.

"Turkey Bars Imports", *The Evening Star*, Washington D.C., November 17, 1931, p. B-1.

"Turkey Builds Up Nucleus of Navy", *The Evening Star*, Washington D.C., September 15,

"Turkey Buys Phone System", *The Evening Star*, Washington D.C., August 14, 1935, p. A-2.

"Turkey Drafting American Experts", *The Evening Star*, Washington D.C., April 23, 1933, p. A-5.

"Turkey Ends Shipping War", *The Evening Star*, Washington D.C., July 1, 1932, p. A-6.

"Turkey Exploits Its Own Sulphur", *The Key West Citizen*, Florida, February 6, 1934, p. 1.

"Turkey Mobilizes to War on Slump", *The Evening Star*, Washington D.C., January 1, 1932, p. A-10.

"Turkey Moves to Curb Smuggling Activities", *The Evening Star*, Washington D.C., July 7, 1932, p. D-7.

"Turkey is Pushing Coal Trade Boom", *The Evening Star*, Washington D.C., December 12, 1933, p. D-7.

"Turkey to Have U.S. Plane Factory", *The Evening Star*, Washington D.C., February 8, 1932, p. A-5.

"Turkey, Once Wineless Plans to Make Her Own", *New Britain Herald*, New Britain, Connecticut, February 02, 1929, p. 6.

"Turkey Planning Several Reforms", *The Sunday Star*, Washington D.C., January 6, 1929, p. 12.

"Turkey Ratifies Treaty", *The Sunday Star*, Washington D.C., April 13, 1930, p. 1.

“Turkey Restricts Foreigners’ Pay”, *The Evening Star*, Washington D.C., May 1, 1930, p. C-6.

“Turkey Sends Visitor”, *The Evening Star*, Washington D.C., October 7, 1931, p. A-5.

1931, p. C-5.

“Turkey Soon to Adopt Honest, One Price Standarts”, *New Britain Herald*, New Britain, Connecticut, January 24, 1930, p. 23.

“Turkey to Spend 18 Millions for New Fighting Planes”, *The Times-News*, Hendersonville N.C., January 2, 1936, p. 6.

“Turkish Liqueurs Sold to America”, *The Evening Star*, Washington D.C., April 17, 1934, p. C-7.

“Turks After Jobs of 10.000 Aliens”, *The Evening Star*, Washington D.C., January 2, 1933, p. A-3.

“Turks May Ban Candy For Figs and Raisins”, *The Sunday Star*, Washington D.C., April 10, 1932, p. 4.

“Turks to Make Wine”, *The Sunday Star*, Washington D.C., January 20, 1929, p. 8.

“Wool Still Ranks as Major Industry”, *The Coolidge Examiner*, Coolidge, Arizona, March 16, 1934, p. 5.

2. Kitaplar

Armaoğlu, Fahir (1991). *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri (Açıklamalı)*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III (Açıklamalı Dizin İle), (2006). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV (ATTB) (2006). Ankara: ATAM Yayınları.

Blaisdell, Donald C. (1929). *European Financial Control in the Ottoman Empire, “A Study of the Establishment, Activities and Significance of the Administration of the Ottoman Public Debt”*, New York: Columbia University Press.

Boratav, Korkut (1974). *100 Soruda Devletçilik*, İstanbul: Gerçek Yayınları.

Boratav, Korkut (2005). *Türkiye İktisat Tarihi, “1908-2002”*, Ankara: İmge Kitabevi.

Boratav, Korkut (2006). *Türkiye’de Devletçilik*, Ankara: İmge Kitabevi.

Güneş, İhsan (2003). *Türk Parlamento Tarihi, “TBMM V. Dönem (1935-1939)” I. Cilt*, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları No: 33.

İnan, Afet (1972). *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Keçenek, Yakup ve Yentürk, Nurhan (2001). *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Keser, İhsan (1993). *Türkiye'de Siyaset ve Devletçilik*, İstanbul: Gündoğan Yayınları.

Kıray, Emine (1995). *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Kuruç, Bilsay (1988). *Belgelerle Türk İktisat Politikası I. Cilt (1929-1932)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 569.

Kuruç, Bilsay (1993). *Belgelerle Türk İktisat Politikası II. Cilt (1933-1935)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 580.

Pamuk, Şevket (2007). *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi, "1500-1914"*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Quataert, Donald (2017). *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş 1881-1908*, Çev: Sabri Tekay, İstanbul: İletişim Yayınları

Tezel, Yahya S. (2015). *Cumhuriyet Dönemi'nin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Timur, Timur (1993). *Türk Devrimi ve Sonrası*, Ankara: İmge Kitabevi.

Toprak, Zafer (1995). *Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950), "Milli İktisat-Milli Burjuvazi"*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

3. Tezler

Bulut, Semih (2008). *Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri (1923-1938)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü.

Halverson, Brad (2010). *Turkish-American Relations From 1923-1960*, Unpublished PhD Thesis, İstanbul: Yeditepe University, Graduate Institute Of Social Sciences.

4. Makaleler

Aydın, Mustafa, Erhan, Çağrı and Erdem, Gökhan (2002). "Chronology of Turkish-American Relations", Ankara University: *Faculty of Political Science*, ss. 247-265.

Gürsoy, Bedri (1984). "100. Yılında Düyun-u Umumiye İdaresi Üzerine Bir Değerlendirme", İstanbul: *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 40, Sayı 1-4, ss. 1-28.

Önertürk, Pınar (1979). "Dış Borçlanma ve Borç Ödeme Kapasitesi", Ankara: *Maliye Dergisi*, Sayı 38.

Takim, Abdullah and Yilmaz, Ensar (April 2010). "Economic Policy During Ataturk's Era in Turkey (1923-1938)", *African Journal of Business Management*, Vol. 4 (4), pp. 549-554.

Toprak, Zafer (1985). "Milli İktisat", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 740-747.

"Treaty of Commerce and Navigation Between the United States Of America and the Turkish Republic" (April 1931). *The American Journal of International Law*, Vol. 25, No: 2, Supplement: Official Documents, Cambridge University Press, pp. 116-119.